

Tallinna Ülikool
Sotsiaaltöö Instituut

Kati Valma

**LAPSE PARIMA HUVI VÄLJASELGITAMINE TSIVIILKOHTUMENETLUSES
VANEMATEVAHELISTES HOOLDUSÕIGUSE VAIDLUSTES.**

Magistritöö

Juhendaja. Anne Tiko, PhD

Tallinn 2012

RESÜMEE

Magistritöö „Lapse parima huvi väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes“ maht on 105 lehekülge, töös on esitatud 2 joonist ja 5 tabelit, kasutatud kirjanduse allikate arv on 62.

Magistritöö aineks on lapse parim huvi tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Töö eesmärgiks oli ülevaate saamine lapse parima huvi mõiste olemusest – selle tõlgendamisest ja väljaselgitamise protsessist ning eesmärgist tulenevateks ülesanneteks oli ülevaate saamine lapse parima huvi kirjeldamisest, lapse rollist ja olukorrast menetluses ning probleemidest lapse parima huvi väljaselgitamisel ja tagamisel.

Teema on aktuaalne, kuna vanemate lahkuminek on üheks oluliseks lapse heaolu mõjutavaks riskiteguriks ning üha enam tähtsustatakse laste õigusi ning nende järgimise vajadust kõigis menetlustes.

Magistritöös teoreetilisteks lähtekohtadeks on heaoluteooria ja ökoloogiline süsteemiteooria. Töö teoreetilises osas on toodud ülevaade lapse heaolu teoreetilistest põhimõtetest, lapse õigustest ning lapse parima huvi tõlgendamisest ja väljaselgitamisest. Uurimuse läbiviimiseks on kasutatud kvalitatiivset uurimismeetodit, uurimuse ainestik on kogutud Harju Maakohtu Kentmanni kohtumaja 2010. aasta toimikuid analüüsisid, samuti on intervjuueeritud menetlustes arvamust esitanud spetsialiste.

Magistritöö kokkuvõttena saab tõdeda, et lapse parimat huvi saab vaadelda lapse heaolu ja õiguste kogumina. Uurimusest selgus, et lapse parima huvi mõiste on mitmeti tõlgendatav ning selle väljaselgitamise protsess vanematevahelises hooldusõiguse kohtuvaidluses keeruline. Lapse parimat huvi kirjeldavaid mõisteid esitatakse sisu ja fakte konkreetse lapse osas selgitamata. Parima huvi kirjeldamine ja selle esitus on killustatud, puudub üldine raamistik, mis eeldab hindajailt professionaalsust ning ei taga ühtlast kvaliteeti. Selgus, et enne vanema kohtusse pöördumist elasid osad lapsed vaheldumisi mõlema vanema juures. Ka kohtumenetluses saab lapse heaolu kahjustada, on aastaid kestvaid vaidlusi, millele ei leita sisulist lahendust. Alla 10-aastasi lapsi kohtus ära ei kuulatud. Menetluse spetsialistide rollid ja ootused neile on ebamäärased, perenõustamist peetakse väga vajalikuks, kuid teenuse korraldus on ebaselge.

Uurimistööd iseloomustavad võtmesõnad on: **laps, vanemad, hooldusõigus, lapse parim huvi, tsiviilkohtumenetlus.**

ABSTRACT

The Master of Arts thesis "The Identification of The Child's Best Interest During Custody Disputes Between Parents Through Civil Proceedings" Content 105 total pages, with 2 graphics, and 5 charts. Sources of reference used 62.

This Master of Arts paper's subject is the child's best interest in civil proceedings and custody disputes between parents. The objective of this manuscript was to get an overview of the central concept of the best interest of the child - and its interpretation and process of identification. The resulting tasks in following these objectives were to get an overview and description of the child's best interest, the child's role in the circumstances and proceedings, and the problem of how to explain and ensure the child's best interest.

This is a vital subject, since the separation from parents is an intrinsic and dangerous influential risk factor in the child's life, and there is an ever importance on emphasizing the child's rights and the need to pursue those in all procedures.

The present Master of Arts paper takes the theory of well-being and the ecological systems theory as its theoretical starting points. The theoretical part of the paper provides an overview of the theoretical principles of a child's well-being, child's rights and the identification and interpretation of a child's best interests. The study is carried out with qualitative research methods, study material is collected in Harju County Court Kentmanni Courthouse. Files from 2010 were analyzed, as well as the opinion of experts interviewed in the proceedings.

In the summary of this masters thesis proves that the best interest of a child can be viewed as a combination of the child's well-being and its rights. Research showed, that the idea of a child's best interest can be interpreted in multiple ways, and the process of defining custody (between parents) in court is complicated.

The terms describing the child's best interest are presented without identifying contents and facts relating to a specific child. The description of the best interest and its presentation are fragmented, without an overall framework, which presupposes the professional attitude of the surveyor and cannot guarantee uniform quality. It was found that before a parent turned to court some children lived intermittently with both parents. Even legal procedures can harm a child's well-being. There are cases that go on for years without finding a satisfying solution. Children under the age of ten were not heard in court. The roles of different specialists and what is expected of them is unclear. Family counseling is thought vital, but the organization of this service is unclear.

Keywords of the paper are: child, parents, custody, the child's best interest, civil court procedures

SISUKORD

JOONISTE JA TABELITE LOETELU	5
1. SISSEJUHATUS.....	6
2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	9
2.1 Lapse heaolu	12
2.2 Perekond ja vanemad.....	14
2.3 Perega seonduvad väärtused.....	18
2.4 Vanemate lahkumineku mõju lastele	19
3. LAPSE ÕIGUSED	26
3.1 Lapsekuvand – objekt või subjekt.....	26
3.2 Lapse juriidilised õigused	29
3.3 Lapse ärakuulamine kohtus.....	31
3.4 Parim huvi.....	33
4. PARIMA HUVI VÄLJASELGITAMINE	35
4.1 Lapse ja pere heaolu hindamine.....	36
4.2 Vanemlikkuse hindamine.....	38
4.3 Lapse parima huvi hindamine hooldusõiguse vaidlustes	41
5. UURIMISPROBLEEMI ASETUS, AINESTIKU KOGUMISE JA ANALÜÜSI MEETODID	47
5.1 Valimi moodustamine	47
5.2 Andmekogumise meetodika	49
5.3 Andmeanalüüsi meetodika	50
5.4 Uurimuse eetika.....	51
6. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS.....	53
6.1 Lapse parima huvi kirjeldamine.....	57
6.1.1 Elukeskkond ja arenguvajadused	57
6.1.2 Lapse suhted	63
6.1.3 Vanemad	65
6.1.4 Lapse õigus.....	67
6.2 Laps menetluses.....	68
6.2.1 Lapse emotsionaalne olukord.....	68
6.2.2 Lapse arvamuse väljaselgitamine.....	70
6.3 Vanema õigused	75
6.4 Parima huvi väljaselgitamine.....	78
6.4.1 Menetluses osalejate rollid	81
6.5 Arutelu.....	88
7. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED.....	97
KASUTATUD KIRJANDUS	100

JOONISTE JA TABELITE LOETELU

Joonis 1. Laste ja perede vajaduste hindamise raamistik	12
Joonis 2. Lapse ja keskkonna kooskõla	16
Tabel 1. Allardt'i heaolu mõõdete käsitlemine	10
Tabel 2. Williamsi ja Popay kohandatud heaolumudel	13
Tabel 3. Lahutuse mõju lapsele sõltuvalt tema vanusest Eriksoni arenguastmete järgi	23
Tabel 4. Lapse arenguvajaduste ja vanemliku pädevuse hindamise kava	39
Tabel 5. Uurimisprobleemi asetuse	47

1. SISSEJUHATUS

Käesoleva uurimistöö aineks on lapse parima huvi tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Töö eesmärgiks on ülevaate saamine lapse parima huvi mõiste olemusest – selle tõlgendamisest ja väljaselgitamise protsessist tsiviilkohtumenetluses. Eesmärgist tulenevateks ülesanneteks on ülevaate saamine, kuidas kirjeldatakse lapse parimat huvi, lapse rollist ja olukorrast menetluses ning probleemidest lapse parima huvi väljaselgitamisel ja tagamisel. Kuna olen tööga seoses mitmeid aastaid osalenud kohtumenetlustes, tõden probleeme ja vastuolusid lapse parima huvi mõistmisel ja väljaselgitamisel.

Lähtun oma uurimistöös heaoluteooriast ning lapse ja vanemate seotuse seisukohalt olulisest ökoloogilisest süsteemiteooriast. Teoreetilises osas loon ülevaate lapse heaolu teoreetilistest põhimõtetest, lapse õigustest ning lapse parima huvi tõlgendamisest ja väljaselgitamisest. Uurimuse ainestiku kogusin Harju Maakohtu Kentmanni kohtumaja toimikuid analüüsides, samuti intervjueerisin hooldusõiguse menetlustes arvamust esitanud spetsialiste.

Igapäevases lastekaitsetöös on vanemate hooldusõiguse vaidluste lahendamises osalemine aeganõudev, keeruline ja emotsionaalselt raske töövaldkond. Hooldusõiguse vaidluste korral on tegemist erinevate, omavahel tihedalt seotud valdkondadega – sotsiaaltöö, juriidika, psühholoogia – ning professionaalne tegelemine vaidlustega eeldab lastekaitsetöötajalt väga laialdasi teadmisi ja oskusi. Eesti lastekaitsetöötajail on hooldusõiguse vaidlustes osalemises eriti suur vastutus, kuna lastekaitsetöötaja on paljudes vaidlustes põhiline lapse vajaduste ja heaolu, vanemliku võimekuse ning kokkuvõttes lapse parima huvi kohta informatsiooni koguja ja tõlgendaja, ning kohus soovib sageli otsuses tugineda just lastekaitsetöötaja arvamusele. Lapse parima huvi mõiste on üldine, täpsemalt lahti seletamata ning selle tõlgendamiseks on erinevaid võimalusi. Lastekaitsetöötajatel puudub spetsiifiline väljaõpe selliste vaidluste lahendamiseks, puuduvad antud töövaldkonda reguleerivad eestikeelsed kohandatud materjalid ja juhendid.

Statistikaameti (2011) andmetel oli 2011. aasta alguse seisuga Eestis kokku 246 000 last (lapsed moodustasid kogu elanikkonnast 18%), samuti selgub, et Eestis lahutas 2010. aastal ametlikult

2989 paari, kellest alaealiste lastega paare oli 1580 (neist 1 lapsega 1054, 2 ja enama lapsega 526). Sotsiaalministeeriumi (2011) laste hoolekande statistikast selgub, et kohalike omavalitsuste sotsiaal- ja lastekaitsetöötajad on 2010. a kohtuväliselt lahendanud 291 vaidlust (15% vaidlustest) lapse elukoha üle ning 534 vaidlust (27% vaidlustest), mis on seotud lahus elavate vanemate lapsega suhtlemise ja lapse kasvatamisest osavõtu üle. Kohtumenetlustes on lastekaitsetöötajad osalenud 221 lapse elukoha vaidluse juhul ning 279 lapse vanematevahelises vaidluses lapsega suhtlemise ja lapse kasvatamisest osavõtu üle. Hooldusõiguse kohtuvaidluste kohta puudub Eestis statistiline ja sisuline ülevaade, samuti ei ole seda valdkonda eriti uuritud. Puuduvad uuringud ka selle kohta, kui võrd lahus elav vanem oma lapsega suhtleb või tema kasvatamisel osaleb.

Erinevates riiklikes arengukavades tuuakse välja last ümbritsevate heade peresuhete olulisus. Nagu mujal demokraatlikes riikides, rõhutatakse Eestiski üha enam Lapse õiguste konventsiooni põhimõtteid, laste õigusi ning laste õiguste järgimise vajadust kõigis menetlustes. Eestis on seega teema aktuaalne, pean antud teema käsitlemist ja sellele tähelepanu juhtimist oluliseks, kui võrd meie rahvaarvu vähesuse ja negatiivse iibe taustal on oluline iga lapse heaolu ja emotsionaalselt terve tulevase põlvkonna kasvatamine. Probleem puudutab küllalt paljusid lapsi. Kui võrd on teada, et vanemate lahkumine on üheks oluliseks lapse heaolu mõjutavaks riskiteguriks, eriti kui sellega kaasneb vanematevaheline terav vaidlus, on väga oluline igal tasandil leevendada sellise olukorra negatiivseid mõjusid lapse heaolule.

Teema on intrigeeriv kui võrd on vanematel hooldusõiguse vaidlustes raske jääda objektiivseks, vanemate vastandlike huvide korral on kohtuvaidlused komplitseeritud ja keerukad ning vastandlike huvide korral on vaidlevatel pooltel raske nõustuda lapse huve kaitsma seatud isikute seisukohtadega. Taoliste vaidluste puhul on suur oht, et vanemad ei suuda enam keskenduda lapse heaolule ja õigustele, vaid esindavad eelkõige oma isiklike emotsioone ja õigusi kuni soovini teisele vanemale lapse kaudu kätte maksta.

Uurijana ei pretendeeri ma lõpliku tõe väljaselgitamisele ning oman teadmist, et ka käesolev uurimus on seotud subjektiivse lähenemisega teemale lähtuvalt minu senisest töökogemusest ja väärtushinnangutest.

Töös korduvad peamised mõisted on:

lapse parim huvi (*best interests*) - üldjoontes lapse heaolu, mis on määratletud erinevaid individuaalseid asjaolusid - vanust, arengutaset, vanemate olemasolu või puudumist, keskkonda ja kogemusi - arvestades. Tõlgendus ja selle rakendamine peab vastama lapse õiguste konventsioonile ja teistele rahvusvahelise õiguse normidele (UNHCR Guidelines on Determining ... 2008, 14);

hooldusõigus - vanema kohustus ja õigus hoolitseda oma alaealise lapse eest (edaspidi vanema hooldusõigus), mis hõlmab õigust hoolitseda lapse isiku eest (edaspidi isikuhooldus) ja lapse vara eest (edaspidi varahooldus) ning otsustada lapsega seotud asju. Omavahel abielus olevatel vanematel on oma lapse suhtes ühine hooldusõigus. Kui vanemad ei ole lapse sünni hetkel omavahel abielus, on neil ühine hooldusõigus, kui nad isaduse omaksvõtu tahteavaldusi esitades ei ole väljendanud oma soovi jätta vanema hooldusõigus vaid ühele vanematest. Vanematel on oma laste suhtes võrdsed õigused ja kohustused, kui seadusest ei tulene teisiti. Last hooldades ja kasvatades arvestavad vanemad lapse võime ja vajadusega iseseisvalt ja vastutusvõimeliselt tegutseda ning kui lapse arengutase seda võimaldab, arutavad vanemad lapsega hooldus- ja kasvatusküsimusi. Vanemad teostavad lapse suhtes ühist hooldusõigust ja täidavad hoolduskohustust omal vastutusel ja üksmeeles, pidades silmas lapse igakülgset heaolu (Perekonnaseadus RT I 2009, 60, 395);

tsiviilkohtumenetlus - tsiviilkohtumenetluses vaadatakse läbi eraõigussuhtest tulenev kohtuasi. Kohus menetleb tsiviilasja isiku pöördumisel kohtusse seaduses sätestatud korras oma või teise isiku eeldatava ja seadusega kaitstud õiguse või huvi kaitseks. Kohus peab kogu menetluse ajal tegema kõik endast sõltuva asja lahendamiseks kompromissiga või muul viisil poolte kokkuleppel, kui see on kohtu hinnangul mõistlik. Tsiviilkohtumenetluse ülesanne on tagada kohtu poolt asja lahendamine õigesti, mõistliku aja jooksul ja võimalikult väikeste kuludega. Õigusemõistmisel tsiviilasjades on pooled ja muud isikud seaduse ja kohtu ees võrdsed (Tsiviilkohtumenetluse seadustik RT I 2005, 26, 197);

laps - alla 18 aasta vanune isik (Lastekaitse seadus RT 1992, 28, 370);

vanemad (ema ja isa) - vanemate ja laste vastastikused õigused ja kohustused tulenevad laste põlvnemisest, lapse ema on naine, kes on lapse sünnitanud ning lapse isa on mees, kes on lapse eostanud (Perekonnaseadus RT I 2009, 60, 395).

2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

Lähtun oma uurimistöös põhimõttest, mille järgi on lapse parima huvi väljaselgitamisel oluline hinnata lapse heaolu, arvestades seejuures ökoloogilist perspektiivi.

Maslow (1970) vajaduste hierarhia kaudu saab subjektiivset heaolu kirjeldada põhi- ja kõrgemate vajaduste rahuldamise kaudu. Maslow järgi on baasvajadusteks füsioloogilised vajadused (toit, jook, uni, seks, ning kui need ei ole minimaalsel tasemel rahuldatud, ei aktiveeru järgmised vajadused); turvalisuse vajadus (inimese vajadus turvatunde, stabiilsuse, tuttava keskkonna järgi); kuuluvusvajadus (inimese soov armastuse, sõpruse, ühtekuuluvuse ja aktsepteerituse järgi ehk vajadus armastada ja olla armastatud, kui see vajadus on rahuldamata, tunneb inimene end üksiku, abitu ja mahajäetuna) ning tunnustusvajadus (vajadus staatuse, prestiiži ja austuse järgi, selle vajaduse rahuldamisel tunnetab inimene oma võimeid ja on enesekindel). Inimese kõrgemaks vajaduseks on eneseteostuse vajadus – inimese soov kasutada kogu oma potentsiaali.

Wright'i järgi on heaolu protsess, mis kulgeb läbi aja ning mida mõjutavad kõik ümbritsevad nähtused. Autori arvates on isik ise enda heaolu kõige parem hindaja. Wright'i kontseptsiooni kohaselt lähtub heaolu hindamine tagajärgedest – isik arvestab ühe või teise nähtuse puhul selle hea või halva mõjuga endale (vt Reinomägi 2007, 9 järgi). Seda on oluline arvestada ka lapse heaolu hindamisel.

Allardt käsitleb heaolu terviklikult – vaadeldes nii objektiivseid kui subjektiivseid näitajaid. Allardt'i (1981, 102) järgi on heaolu seisund, mil inimese põhivajadused on rahuldatud. Põhivajadused on need, mis tuleks rahuldada määrani, mis on vajalik ellujäämiseks, kannatuste vältimiseks ning vastuvõetava sotsiaalse elu säilitamiseks. Allardt jagab põhilised inimvajadused materiaalseteks ning mittemateriaalseteks. Heaolu mõõdetakse kolme indikaatoriga, mis kajastavad heaolu erinevaid aspekte: *having* e omamine, *loving* e kuulumine ja *being* e olemine. Heaolu hindamisel tuleb vaadelda nii subjektiivseid (soovid) kui objektiivseid (vajadused) tegureid – need väljendavad erinevaid heaolu aspekte. Objektiivsed näitajad tuginevad välisele

vaatlusele, subjektiivsed aga inimese enda väljendustele ja ettekujutustele enda olukorrast ja seisundist.

Allardt'i käsitlus väljendab heaolu erinevate aspektide - omamise, kuulumise ja olemise – objektiivseid ja subjektiivseid näitajaid.

Tabel 1. Allardt'i heaolu mõõdete käsitlus (Allardt 1981, 103).

	Objektiivsed näitajad (vajadused)	Subjektiivsed näitajad (soovid)
Omamine (rõhk materiaalsel ja välistel teguritel)	Elukeskkonna objektiivsed näitajad (elustase)	Subjektiivne rahuolu või rahulolematuse elutingimustega
Kuulumine (rõhk mittemateriaalsel ja sotsiaalsetel vajadustel)	Suhete objektiivsed näitajad (elukvaliteet)	Õnne- või õnnetu olemise tunne, mis tuleneb sotsiaalsetest suhetest
Olemine (rõhk isiksuslikul arengul)	Objektiivsed näitajad, mis väljendavad suhtumist ühiskonda ja loodusesse (elukvaliteet)	Võõrandumise või isiksusliku kasvu subjektiivne tunnetus

Having e omamine on kirjeldatav selliste näitajate kaudu nagu sissetulek, elamispind, tööga hõivatus, töötingimused, tervis ja haridus. Elukvaliteet väljendub inimese suhtumises teistesse inimestesse, ühiskonda ja loodusesse. Kuulumist väljendab seotus kogukonna, pere ja organisatsioonidega. Olemine väljendub inimese seotuses ühiskonnaga ja elamises tasakaalus loodusega. Olemise näitajad väljendavad, millisel määral saab inimene osaleda tema elu mõjutavates otsustes ja tegevustes, tegeleda teda huvitavate tegevustega (*doing*), turvatundes ning võimalustes nautida looduskeskkonda (Allardt 1981, 104-105).

Kuivõrd lapse heaolu sõltub eelkõige tema vanematest – sellest, kuidas vanemad suudavad lapsele tagada heaoluks vajaliku – on siinkohal oluline paralleelselt välja tuua sotsio-

ökokultuuriline teooria. Erinevad allikad rõhutavad ökoloogilise lähenemise olulisust lapse heaolu hindamise kontekstis.

Bronfenbrenneri (1979) sotsio-ökokultuurilise teooria aluseks on põhimõte, et muutus ökoloogilise süsteemi mis tahes osas mõjutab süsteemi teisi osi ning selle tagajärjel tekib vajadus saavutada tasakaal isiku ja teda ümbritseva keskkonna vahel. Bronfenbrenneri mudeli järgi on arenev laps ja keskkond üksteist mõjutavad süsteemid.

Pincus'e ja Minahan'i (1973) järgi sõltub inimeste rahuldav elu nende lähima sotsiaalse keskkonna süsteemidest (vt Payne 1995 järgi, 110-112) ning peret saab selle teooria järgi vaadelda dünaamilise, keskkonnast sõltuva institutsioonina, kus välisele survele aitab vastu seista pere tugevus ja kokkukuuluvustunne.

Lapse mikrosüsteemi moodustab lapse kõige lähem ruumiline ja psühhosotsiaalne keskkond – eelkõige kodu ning seejärel lasteaed, kool, mängu- ja koolikaaslased. Määrava tähendusega lapse arengu jaoks on last kasvatavate täiskasvanute tegevusviisid ja omavahelised suhted, last mõjutab ka pere suurus ja struktuur ning tervis. Suurimat mõju lapse arengule avaldavad lapse enda jaoks tähendust omavad asjaolud. Laps saab eluks vajaliku kindlus-ja turvatunde ning kogemused kodus omandatud suhtlemistavade alusel.

Mesosüsteem hõlmab lapse ja keskkonna laienenud seoseid - kodu seost lasteaia, kooli jt institutsioonide ning laiendatud perega, s.h vanavanematega. Mesosüsteemis laieneb lapse suhtlusring väljapoole kodu ning selles etendavad olulist osa sõbrad, tuttavad ja naabrid. Eksosüsteemis mõjutavad lapse arengut vanemate sotsiaalsed suhted väljaspool kodu, vanemate töö ja tööga rahulolu ning ka meedia. Makrosüsteem on seotud kolme eelneva süsteemiga ja koosneb perele mõju avaldavatest etnilis-kultuurilistest, religioossetest ja sotsiaalmajanduslikest teguritest, olulisel kohal on ühiskonna hoiakud ja väärtushinnangud ning seadusandlus, millega on reguleeritud laste ja perede kaitse (Tikerpuu, Tulva, 1998, 13-14).

Bronfenbrenner toetus sotsio-ökokultuurilist teooriat rajades muuhulgas sümboolse interaktsionismi paradigma loojale Georg Herbert Mead'ile, kes rõhutas eelkõige mikrotaseme

olulisust analüüsid last ja tema kasvukeskkonda elukaare kontekstis. Isiksuseks kujunemiseks vajab laps armastust ja mõistmist, moraalse ja hingelise turvalisuse kogemist (Tulva 1996, 9).

2.1 Lapse heaolu

Järgnevalt toon ülevaate erinevate autorite poolt esitatud lapse heaolu käsitlustest. Ühendkuningriigi laste ja perede vajaduste hindamise raamistik (Department of Health 2000, 19-26) lähtub lapse kaitse ja heaolu edendamise seisukohalt kolmest aspektist:

- 1) lapse arenguvajadused (tervis, haridus, emotsionaalne ja käitumuslik areng, identiteet, perekondlikud ja sotsiaalsed suhted, sotsiaalsed oskused);
- 2) vanemlikkuse võimed (põhihooldus, turvalisus, emotsionaalsed vajadused, stimuleerimine, juhendamine ja piirid, stabiilsus); ning
- 3) pere ja keskkondlikud tegurid (pere ajalugu, laiem perekond, eluase, tööga hõivatus, sissetulek, pere sotsiaalne integratsioon, kogukonna ressursid).

Joonis 1. Laste ja perede vajaduste hindamise raamistik (Department of Health 2000, 19).

Antud mudel on põhjalikum, selle viitavad paljud lapse heaolu käsitlevad autorid. Karmen Lai (2009) toob välja erinevate uurijate aspektid lapse heaolu kirjeldamisel:

- kasvukeskkond, turvalisus ja elamistingimused (Krane, Davies 1999; Anglin 2002; Esping-Andersen 2002, 29; Jensen 2004);
- lapse toimetulek perekonnas ja pere toimetulek ühiskonnas (Ringen 1997; Thornton, Axinn, Fricke, Alwin 2001, 215; Clarke, Joshi 2003, 66);
- füüsiline (s.h suremus, õnnetused, toitumine, väärkohtlemine ja hooletusse jätmine), kognitiivne (hariduslikud saavutused), käitumuslik (kuritegevus, uimastid) ja emotsionaalne (vaimne tervis, õnn ja enesehinnang) heaolu (Bradshaw ja Mayhew 2005, 5);
- kolmetasandiline lähenemine ühiskonda ja kultuuri; ühiskonna institutsioonid ning perekond O'Brien (2004, 34-37);
- üleüldine õnnelikkuse ja turvalisuse seisund, mis põhineb tervisel, elamisväärsusel elamistingimustel, vabadusel, tööga hõivatusel (s.h turvalised töötingimused) ja töökindlustusel Purju (2004a, 6);
- eluga rahulolu (Moore, Evans, Brooks-Gunn, Roth 2001, 60; Briar-Lawson, Lawson, Hennon, Jones 2001b, 40; Quilgars 2005, 290; Phillips 2006, 20).

Williamsi ja Popay (1999) poolt välja töötatud heaolumõõtmete mudel on neljatasandiline, seda on kirjeldatud tabelis 2.

Tabel 2. Williamsi ja Popay (1999) kohandatud heaolumudel (Vornanen 2001, 26).

<p>1. LAPS HEAOLU SUBJEKTINA</p> <ul style="list-style-type: none"> - Subjektiivsus - Identiteet - Sotsiaalne staatus - Tegevusvaldkond 	<p>2. ÜHISKONNA VÕIMALUSED JA PIIRANGUD</p> <p>Riskide, võimaluste ja jõuvarude jaotus ning nende tähendus lapse heaolule</p>
<p>3. ARUTLEVA LASTEKAITSEPOLIITIKA KUJUNEMINE JA ELLUVIIMINE</p> <ul style="list-style-type: none"> - Poliitilised arutelud laste heaolust - Professionaalne ja teaduslik arutelu - Lokaalsed, rahvuslikud ja rahvusvahelised arutelud, lastekaitse korraldus 	<p>4. SOTSIAALSETE JA MAJANDUSLIKE MUUTUSTE DÜNAAMIKA</p> <ul style="list-style-type: none"> - Globaliseerumine - Kodumajapidamise muutumine - Demograafilised muutused - Uus heaolusüsteem

Tabelis kujutatud tasemeist esimene iseloomustab last heaolu subjektina, omades heaolu isiklikku kogemust ja käsitust, teine tasand sisaldab heaoluga seotud ühiskondlikke riskitegureid ja võimalusi ning professionaalsete diskursuste hinnangut neile. Kolmas tasand sisaldab heaolu poliitilist planeerimist ning ametnike ja teadlaste koostööd ja neljas tasand kirjeldab heaolu ühiskondlikke ja globaalseid tingimusi (vt Tulva ja Viiralt 2006, 15 järgi).

Sommer, Pramling Samuelsson ja Hundeide (2010, 87) toovad põhilise lähtekohana välja lapse käsitlemise isiksusena. See eeldab iga lapse unikaalsuse tunnustamist (koos indiviidi spetsiifilise ande, ajaloo ja geneetilise taustaga), teisalt eeldab see inimeste omavahelist sarnasust vaatamata kultuurierinevustele - igal lapsel on samad põhivajadused ning sel põhjusel on inimestel ühine alus vastastikuseks mõistmiseks. Sellest vaatekohast ei ole lapse põhivajadused ainult ülalpidamine ja ellujäämine, armastatud olemine ja turvatunne, vaid laps vajab ka väarikust ja eneseaustust. Lapse kasvades areneb identiteet ja teovõime, mis põhineb lugupidamisel kogukonnas. Lapse kohtlemine isiksusena hõlmab austuse ja väarikuse vajaduse tunnustamist.

Viimasest ülevaatlükust Euroopa Liidu laste heaolu uuringust (Bradshaw 2009) selgub, et 29 riigi võrdluses on Eesti lapsed 18. kohal, s.h erinevates alajaotustes hariduse osas teisel kohal, tervise osas 11. ja suhete osas 12. kohal, majandusliku heaolu hindamisel 14. kohal ning riskide olemasolu ja eluaseme võrdluses 25. kohal. Laste endi subjektiivse heaolu hinnangu põhjal on Eesti lapsed 20. kohal.

Eeltoodud uuringust selgub laste küllalt negatiivne subjektiivne hinnang oma heaolule on muret tekitav. Kuna perekond ja suhted vanematega lapse arengus üliolulised, vaatlen järgnevalt pere ja vanematega seotud heaolu aspekte.

2.2 Perekond ja vanemad

Vanemate roll on määrava tähtsusega lapse suhtlemisoskuste, hoiakute ja käitumisharjumuste kujunemisel.

Kutsari (2009) sõnul mõjutab laste elukvaliteeti ja heaolu perekond, selle sotsiaalne ja majanduslik toimetulek, sh eluasemetingimused ning samuti perekonda ümbritsev sotsiaalsete suhete võrgustik (vt Sinisaar ja Tammpuu 2009, 13-14 järgi).

Vanemlikkuse rollikaardi järgi on vanemal lapse kasvataja ja hooldajana viis põhilist rolli:

- eluks ettevalmistaja (väärtuste, kommete ja traditsioonide edastamine, igapäevaelu oskuste õpetamine, iseseisvuse toetamine, õige ja väära eristamine, eeskujuks olemine);
- armastuse andja (iseenda ja teiste väärtustamine, tunnustamine, hellitamine, lohutamine, kaitsmine);
- hooldaja (eakohane toit, riietus, arstiabi, tervislik eluviis, puhkus, turvaline kasvukeskkond);
- piiride seadja (distsipliin, reeglid, kokkulepetest kinnipidamine, päevarežiim);
- inimsuhete asjatundja (kuulamine, vestlemine, tunnete väljendamine, tülide lahendamine, andeksandmine, sallivuse kujundamine) (Vanhemmuuden roolikartta 1999).

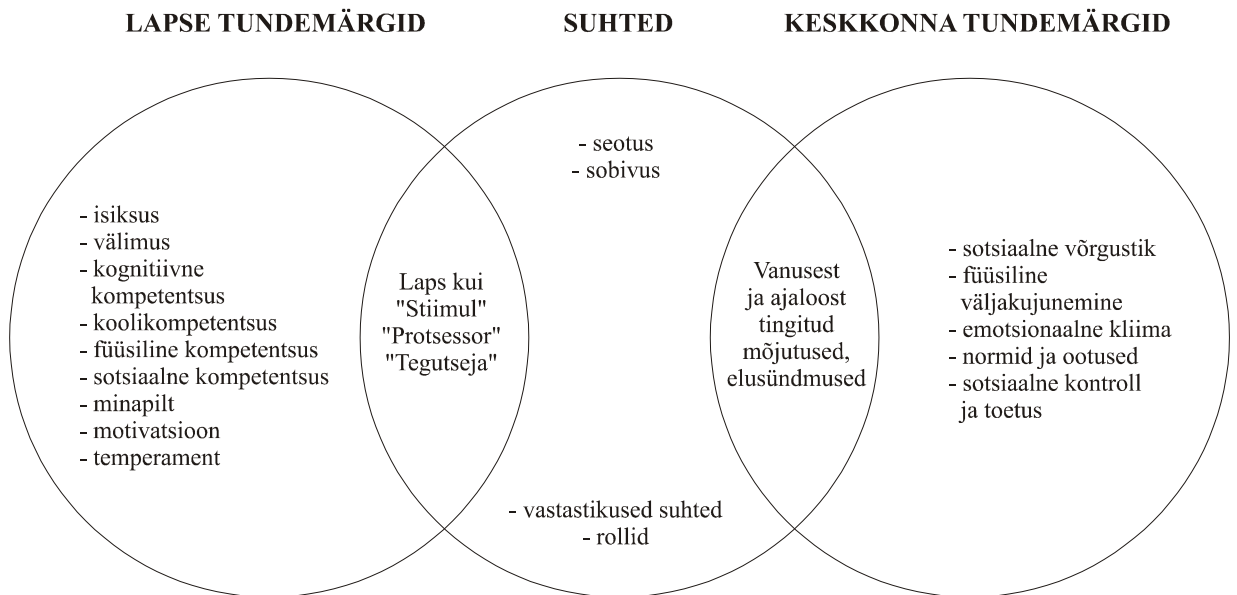
Rederi jt järgi on vanemlikkuse eesmärk kaasa aidata lapse optimaalsele arengule turvalises keskkonnas (Reder 2003, vt White 2005, 13 järgi).

Hoghugh (1997) järgi on vaja tõhusaks vanemlikkuseks teadmisi, motivatsiooni, ressursse ja võimalusi. Azari ja Cote (2002) kohaselt tähendab pädev vanemlikkus kohanemisvõimet. Kohanemisvõime omakorda sisaldab läbinägelikkust, tundlikkust ja paindlikkust (Commonwealth of Australia 2004, 5-9). Cann (2004) järeldeb, et vanemad, kes vastavad laste vajadustele adekvaatsemalt, kahtlevad jätkuvalt oma vanemlikes oskustes ja võimetes (vt White (2005, 14 järgi).

Belsky ja Vondra (1989) grupeerivad oma ökoloogilises mudelis vanemlikkuse tegurid kolme rühma: vanemate tunnused, lapse tunnused ning laiema keskkonna stressorite ja toe allikad (vt White 2005, 9 järgi).

Klefbeck ja Ogden (2001, 57) kirjeldavad pereliikmete omavaheliste suhete mõju lapsele, nende järgi toimivad kahepoolsed suhted lapse ja kummagi vanema ning isa ja ema vahel, aga ka

kolmepoolsed suhted lapse ja vanemate vahel. Kolmepoolsete suhete puhul mõjutab kolmandat osapoolt kahe teise osapoole omavaheline kooskõla. Süsteem saab tervikuks suhete kaudu.

Joonis 2. Lapse ja keskkonna kooskõla (Klefbeck, Ogden 2001, 14)

Lapse arengut mõjutavad erinevad eri tasanditel toimivad protsessid ja faktorid mikrotasandist makrotasandini (joon. 1). Protsess on dünaamiline ja suhted pidevas muutumises - osapooled mõjutavad üksteist suhtlemise ja koostöö käigus (Klefbeck, Ogden 2001, 13-14). Koostööväli kujuneb lapse omaduste kaudu ja need mõjutavad omakorda lapse suhetes osalemise viisi – kas *Stiimulina* (reaktsioonide põhjustaja), *Protsessorina* (reaalsuse töötleja) või *Tegutsejana* (ümbrusega hakkamasaamine). Vastastikuseid suhteid mõjutab ümbritsev keskkond. Selle järgi on vanem ka siis lapse heaolu mõjutaja, kui ta lapsega koos ei ela - seda nii positiivsete, negatiivsete kui ka katkenud suhete kaudu.

Saara Kinnunen (2010) toob välja vanema kuvandi olulisuse lapse jaoks eelkõige identiteedi kujunemise seisukohast - lapse eneseväärikustunne tugevneb, kui ta saab mõlemast vanemast mõelda midagi head. Samas halvad muljed vanemast kõigutavad lapse eneseväärikustunnet.

Perekondlike suhetega on seotud ülioluline funktsioon – inimese bioloogiline reproduktsioon seotult sotsiaalse regulatsiooniga - perekond on ühiskonna olulisim element ning perekonnasuhted ja ühiskonna arvamus perekonnast kui sotsiaalsete suhete alusest iseloomustavad ühiskonda tervikuna. Paljud autorid (Gottferson et al 1990, Hirschi 1969, Farrington 1999, Trojanowicz 1973, Kurm 1966, Kadajane et al 1998 jpt) nimetavad perekonnasiseste suhete eriti olulist rolli ja üldpreventiivset tähtsust laste ja noorukite sotsialiseerumisel (vt Selg ja Strömpl 2002 järgi). Ka White (2005, 13) toob välja vanemate rolli laste sotsialiseerijaina, ta viitab Teti ja Candelaria (2002) ülevaatele, kes toovad välja laste edukat sotsialiseerumist toetavad omadused:

- lapse arenguetapist olenemata on põhiline vanemlik soojus, tundlikkus ja heakskiit lapse põhivajaduste suhtes;
- vanemlik osalemine (mis eraldivõetuna ei ole vanemliku võimekuse näitaja);
- vanemlik kontroll annab parema tulemuse koos vanemliku soojuse ja tundlikkusega, edukas distsipliini nõudmine võimaldab lapsel arendada sisemist kontrolli.

Rutter (1979) ning Werner ja Smith (1992) peavad muuhulgas oluliseks sotsiaalseks kaitseteguriks sooje ja toetavaid suhteid ning sotsiaalset seotust täiskasvanutega (vt Edovald 2005, 11 järgi). Edovald (2005, 12) nimetab perekondlike riskitegurite olulisust lapse jaoks eelkõige lapse varajases elustaadiumis.

2005/2006. a rahvusvahelisest kooliõpilaste tervisekäitumise uuringust (Health Behavior of School-aged Children study), milles Eesti osaleb koos 41 riigi/regiooniga selgus Eesti kooliõpilaste tervisekäitumist uurides, et head suhted vanematega seonduvad laste parema toimetulekuga koolis, väiksema sõltuvusainete tarvitamisega, vähesemate depressiivsete episoodidega ning positiivsema hinnanguga oma elule. Peresiseseid suhteid hindas 86% õpilastest üle keskmise headeks - suhteid hinnati selle kaudu, kui kerge või raske on oma muredest vanematega rääkida. Enamiku laste jaoks on muredest rääkimine bioloogilise vanemaga kerge - bioloogilise isaga on muresid lihtne arutada 70% lastel ja bioloogilise emaga 87% lastel, seevastu võõrasvanemaga on muresid jagada raske - võõrasisaga saab muresid jagada 46% lastest ja võõrasemaga 37% lastest. Poiste jaoks on bioloogilise isaga muredest rääkimine kergem. Võrreldes teiste riikidega on Eestis vähem noori, kes elavad koos mõlema vanemaga (tagant viies

koht 41 riigi võrdluses) (Aasvee, Streimann, Karelson, Oja ja Trummal 2009). Siit selguvad otsesed riskid Eesti laste heaolule vanemate lahkuminekü järgselt võimalike vanematevaheliste keeruliste suhete või lahus elava vanemaga kontakti katkemisega.

2.3 Perega seonduvad väärtused

Perekond kui institutsioon, selle olemus ja mõistmine, on tugevalt seotud inimeste väärtushinnangutega – isiklikest ja ühiskonna väärtustest tulenevalt võetakse vastu otsuseid ja käitatakse mingil viisil, seoses pereliikmete rollidega on see oluline tegur nii kooselus kui ka lahkuminekul. Seega on siinkohal asjakohane ülevaade Eesti inimeste perega seotud väärtushinnangutest.

Laste ja perede arengukavas (Sotsiaalministeerium 2011, 12-13) tuuakse Eesti perepoliitika ühe iseloomustava näitajana välja ema ja lapse kesksus, mille põhjused on nii bioloogilised kui sotsiaalkultuurilised. Vanematel on küll seaduse järgi võrdsed õigused, kuid kinnistunud hoiakud ja stereotüübid takistavad mõlema vanema aktiivset osalust lapsekasvatamisel. Järviste (2010, 3-6) tõdeb, et Eesti meeste seas on kõige suurem nende osakaal, kes pooldavad nn traditsioonilist mehelikkust ning ei nõustu väitega, et mehed peaksid enam lastega tegelema. Järviste (2010, 17) toob võimaliku takistusena meeste kojujäämisele lastega ka naiste suhtumise, kes tajuvad sellises olukorras vastuolu oma naiserolliga ning kaitsevad oma positsiooni peamise lapsevanemana.

TNS Emori ja Sotsiaalministeeriumi (2006, 21-23) väärtushinnangute uuringust selgub, et enam eestimaalasi nõustub, et koos lapse sünniga on lapsevanemal kohustus lapse eest hoolitseda tema täiskasvanuks saamiseni - seda ka juhul, kui vanem lahkub pere juurest ja loob uue pere. Samas peab üle kolmandiku vastanutest aktsepteeritavaks suhete nõrgenemist lahkuläinud vanema ja lapse vahel. Uuriti ka elatise maksmist lapsele, mille puhul selgus 46% vastustest, et elatise maksmine on vabatahtlik. Uurijad järeldavad eeltoodust, et suur osa eestimaalastest lähtub oma väärtushinnangutes enda, mitte lapse huvidest. 2008. aasta väärtushinnangute uuringu (TSN Emor, Sotsiaalministeerium 2008, 27) järgi oli koguni 93%

Small (2005, 9) toob kirjanduse põhjal välja, et vanemate lahutusejärgne aeg on sageli nii mõlemale vanemale kui lapsele emotsionaalseid kannatusi tekitav (Hetherington 1993, Hetherington ja Elmore 2003) ning võib kaasa tuua ärevust, depressiooni, viha, süütunnet ja käegalöömist (Amato 2000, Hetherington ja Elmore 2003, Wallerstein 1986, 1987, 1989). Lastel ilmnevad peale lahutust sageli käitumisprobleemid (Hetherington 1993; Hetherington, Bridges ja Insabella 1998; Hetherington ja Elmore 2003, Wallerstein 1986, 1987, 1989), Akre (1992) väidab Kraussile ja Salesile (2000) toetudes, et lahutatud vanemate lastel esineb 2-3 korda sagedamini kohanemiskraskusi.

Uurijad toovad välja riskifaktorid, mille tagajärjel võivad lahutatud vanemate lastel tekkida arenguprobleemid – need on vanematevahelised konfliktid (Hetherington ja Elmore 2003; Hetherington, Law ja O'Connor 1993, Shifflett ja Cummings 1999, Wallerstein 1989, 1991a), ebapiisav suhtlemine mittehooldusõigusliku vanemaga (Kelly ja Lamb 2000; Maccoby, Buchanan, Mnookin ja Dornbusch 1993; Peretti ja DiVittorio 1992; Ross, Roberts ja Scott 1998b; Wolchik ja Karoly 1988), ebakohane kasvatus, eriti hooldusõigusliku vanema poolt (Amato 2000; Greene, Anderson, Hetherington, Forgatch ja DeGarmo 2003, Hetherington ja Elmore 2003, Hetherington ja Stanley-Hagan 2000) ning keskkondlik ebastabiilsus (Hetherington, Cox ja Cox 1986; Kohen, Herzman ja Wiens 1998; Twaite, Silitsky ja Luchow 1998) (vt Small 2005, 9-10 järgi).

Sinisaare ja Tammpuu (2009, 6-8) järgi võib vanemate lahkuminek mõju lapse heaolule olla erinev ning sõltuda lahkuminek põhjustest ning vanematevahelistest suhetest, näiteks perevägivald või vanema alkoholiprobleemi põhjusel vanemate lahkumine on lapse turvalise elu- ja arengukeskkonna seisukohalt vältimatu ja vajalik. Määrav on, kas ja mil määral säilib lapsel kontakt ja suhted lahuselava vanemaga ning kuivõrd vanem jääb osalema lapse kasvatamisel ja ülalpidamisel. Autorid toovad koosluse püsimisel olulise tähtsusega teguritena välja inimeste lähi- ja paarisuhete oskused ja vanemahariduse, millest sõltub lahkuminek järgne vanematevaheliste suhete kvaliteet.

Small (2005, 9-10) toob välja lapse kohanemist toetavad kaitsefaktorid – need on vanemlik koostöö (Hetherington ja Elmore 2003, Lowery 1985, Sorenson ja Goldman 1990, Wallerstein

1991b, Warshak 1992), tähendusrikkad suhted vanematega (Hetherington ja Stanley-Hagan 2000, Kelly ja Lamb 2003, Wallerstein 2001a), stabiilne kodune toetus (Hetherington ja Elmore 2003; Jameson, Ehrenberg ja Hunter 1997; Wallerstein 1989, 1991) ning toetav ühiskondlik keskkond (Hetherington 1989, 1993, Hetherington et al. 1993; O'Connor, Hetherington ja Reiss 1998; Rutter 1979).

Hansson (2004) tõdeb, et lahutatud vanemate puhul on lapse suhtlemine lahus elava vanemaga sageli raskendatud vanematevaheliste pingeliste suhete tõttu. Ta viitab uuringule "Eesti 2003", kus 36% lahutatud emadest vastas, et isad ei kohtu lastega üldse, 24% sõnul kohtusid isad lastega 1–2 korda aastas ning 40% sõnul üks kord kuus. Kiernan (1998) refereerib Erhardi ja Janigi (2006), kelle sõnul lapsed, kes isaga vähe kokku puutuvad või kellel puudub isaga kontakt, jäävad ilma isa eeskujust ning sellest tulenevalt on neil vähem võimalusi omandada ja arendada sotsiaalseid oskusi. Järviste (2008) toob välja isaga suhtluse olulisuse lapse heaolu ja arengu seisukohalt, kuna isa aktiivne osalemine lapse kasvatamisel loob lapse ja isa vahel emotsionaalselt tugeva sideme ning avaldab positiivset mõju lapse emotsionaalsele ja füüsilisele arengule (vt Sinisaar ja Tammpuu 2009, 13-14 järgi). Ka Kinnunen (2010) toob välja lapse seisukohalt olulise lapse ja isa hea suhte. Emal on seejuures oluline osa isa rolli toetajana, ema peab õppima uskuma isa hakkamasaamisesse lastega. Kõige enam kannatavad lapsed, kes täielikult kaotavad sideme teise vanemaga.

Wasoff (2007, 7) toob lapse suhtlusküsimusi käsitlevas ülevaatlikus Šotimaad, Inglismaad ja Walesi, Prantsusmaad, Rootsit, Taanit, Austraaliat, Kanadat ja Uus-Meremaad võrdlevas uuringus välja nimetatud riikide ühise põhiväärtuse lapse suhtlemisõiguse osas lahus elava vanemaga, mille üldine õiguslik eeldus on, et kontakt lahuselava vanemaga on lastele hea. Samas toob autor erinevate kirjandusallikate põhjal välja ka selle seisukoha kriitika, kuna see, mis võib olla üldiselt laste parim huvi, ei pruugi olla konkreetse lapse parim huvi ning nimetab näitena olukorrad, kus on tegemist koduvägivallaga või kontrollimatu konfliktiga. O'Connor'i (2002) järgi on pidev suhtlus positiivne enamike laste jaoks, kuid on juhtumeid, kus kontakt on kindlasti kahjulik ja lapsel oleks parem ilma selleta. Buchanan ja Hunt (2003) ning Dunn (2003) toovad välja, et lastele on eriti kahjulik sagedane, pingeline, füüsiline ja lahendamata konflikt, eriti kui laps on sellesse kaasatud. Dunn (2003) märgib täiendavalt, et arvesse tuleks võtta laste endi

seisukohti (vt Wasoff 2007, 2, 10 järgi). Wasoff (2007, 2) toob ka välja, et rõhutav lapse parima huvi tagamiseks vajalik sagedane ja ennustatav suhtlus vanemaga võib olla valesi mõistetud. Arvestades asjaolu, et juhtumid, mis jõuavad kohtusse, on sageli väga konfliktised, võib neutraalsem õiguslik seisukoht, mille järgi iga juhtumi puhul otsustatakse sisuliselt, olla paremini kooskõlas uuringute andmetega, mis rõhutavad lapse ja lahuselava vanema suhte kvaliteeti ning eriti vanematevahelise konflikti puudumist lahutuse järgselt. Lamb jt (1997) toovad välja, et lapse heaolu seoses suhtlusvõimalusega võib olla seotud suhte kvaliteedi, mitte kontakti hulgaga, O'Connor (2002) toob välja suhte puudumise mõju. Kelly (1993) hinnangul on kooselava vanema heaolu tugevam lapse positiivsete tagajärgede ennustaja, kui pidev kontakt lahuselava lapsevanemaga (vt Wasoff 2007, 10 järgi).

Rootsi õigussüsteemis nähakse suhtlemist lapsega ennekõike lapse heaolu küsimusena. Rootsis on lapse hooldusõigust, elukohta ja suhtlust reguleerivad meetmed vanemliku koostöö mudel, mida toetavad ja hõlbustavad kohalikud sotsiaalteenused, millele hiljem järgneb vajadusel kohtu sekkumine. 2006. a seadusemuudatus rõhutab, et otsustades suhtlemise üle peavad kohtud ja sotsiaalteenuse komisjonid võtma lapsekeskse lähenemise ja oskama põhjendada oma otsust iga juhtumi puhul. Enne kohtusse pöördumist võidakse vanematega läbi viia "koostöö arutelud" (ibid, 22-23 järgi).

Buchanani ja Hunt'i (2003) Inglismaal ja Walesis läbiviidud uuringust selgus, et umbes pooltele intervjueritud lastele oli suhtluskord jätkuv vanemate konflikti allikas, riskiga lapse emotsionaalsele heaolule. Lapsed soovisid, et ametnikud oleksid oskuslikumad lastega suhtlejad ja mõistaksid paremini nende soove. Buchanan ja Hunt (2003) järeldavad ülevaatliku uuringu põhjal, et oleks vajalik igakülgne ennetav strateegia, mis hõlmaks esmase ennetusena lahutusejärgse vanemlikkuse kultuuri kujundamist selliselt, et vastunäidustuste (koduvägivald või lapse väärkohtlemine) puudumisel säilitab laps sisulise kontakti mõlema vanemaga, mis sisaldaks teabe, nõu ja abi andmist lahutavatele vanematele. Teisene ennetus hõlmaks peresid, kus vanematel on tekkinud raskused lapsega suhtlemisega, ja sisaldaks kergelt kättesaadavat teraapilist sekkumist nii vanematele kui lastele, samuti vahendamist ja õigusabi, ning kolmandane ennetamine oleks tõhusama abi pakkumine suurtes raskustes peredele, kes jõuavad kohtusse, et vältida nende korduvat kohtusse pöördumist. Oluline on pöörata rohkem tähelepanu

küsimusele, kuidas vähendada nende lahuselavate vanemate osakaalu, kes langevad oma laste eludest välja (vt Wasoff 2007, 27-28 järgi).

Saara Kinnunen (2010) suurte kogemustega pereterapeutina toob välja, et peale vanemate lahkuminekut on lapse seisukohalt olulisim koostöövanemlikkus. Lapse seisukohalt on oluline, et vanemad ei tülitseks ning ei oleks masendunud. Kinnunen peab eeltoodud põhimõtteid olulisemaks, kui fakti, kelle juures laps elab. Kinnunen nõustub uurimustega, mille järgi vanemate lahkumineku negatiivsed mõjud sõltuvad peamiselt viisist, kuidas lahkuminek korraldatakse. Tülitsevad vanemad kahjustavad lapse arengut, lapse kiindumussuhted on kaitsetud ning lapsel võib olla raske talitseda oma agressioone. Sellises olukorras peavad lapsed valima, kumma vanema poolel nad on ning tundma selle tõttu teise vanema ees süütunnet, kuid laps vajab luba mõlema vanema armastamiseks ning ruumi oma tunnete.

Ameerika pereterapeutide Judith Wellwnsteini ja Sandra Blankeslee uuringutes selgus, et eraldi elava vanema ja kooliealise lapse kohtumiste puhul ei olnud otsustav, kui palju aega koos veedeti, vaid vanema ja lapse suhte kvaliteet. Kui laps elas ema juures, joonistus tähtsa tegurina välja ema ja lapse läheduse ja vältimatu eemaloleku tasakaal - tihe lähedus ei võimaldanud lapsel iseseisvuda, samas kui masendunud ja ebakindla psüühilise tervisega ema ei suutnud alal hoida vajalikku lähedust. Uurijad tõid välja vanavanemad lastele olulise toetava ressursina lahutusest ülesaamisel (vt Kinnunen 2010 järgi).

Seoses vanemate lahkumineku mõjuga lapse heaolule on oluline teada ka lapse vanusega seotud tegureid. Bowden ja Smith Greenberg (2009, 36) toovad välja lahutuse mõju lapsele sõltuvalt tema vanusest Eriksoni arenguastmete järgi, mida on kirjeldatud tabelis 3.

Tabel 3. Lahutuse mõju lapsele sõltuvalt tema vanusest Eriksoni määratletud arenguastmete järgi (Bowden ja Smith Greenberg 2009, 36 järgi).

Lapse arenguastmed	Lahutuse mõju lapsele
Eriksoni järgi	
Kuni 1 a –	Väike mõju, kui lapse põhivajadused on rahuldatud.

Usaldus vs usaldamatus	
1-3 a autonoomsus vs häbi ja kahtlus	Enesesüüdistus lahutuse pärast, tagasilangus arengus, unehäired, viha.
3-6 a initsiatiiv vs süü	Enesesüüdistus lahutuse pärast, agressiivsed fantaasiad, tagasilangus arengus, unehäired, põie- ja soolestikuprobleemid, klammerdumine, hülgamishirmud .
6-12 a usinus vs alaväärsus	Vastutus lahutuse pärast, fantaasiad vanemate leppimisest, kurbus, pelglikkus, lojaalsuskonfliktid, koolitulemuste halvenemine, depressioon, viha ühe või mõlema vanema vastu.
12-18 a identiteet vs rollisegadus	Enesehävituslik käitumine: sõltuvusainete tarvitamine, koolist puudumine, vaba seksuaalelu, toitumishäired, suitsiid; koolitulemuste halvenemine, vastutustunne pere ja vanemate eest hoolitsemisel, depressioon, viha, „magaja efekt“ (mõju ei väljendu, kuni mingid sündmused kutsuvad esile reaalsed emotsioonid) eriti tüdrukutel, muretsemine oma tuleviku pärast, küsimused suhete hoidmise võimalikkuse kohta, haavatavus sooidentiteedi küsimuses, mis puudutab samasoolise vanema eemalolekut.

Kinnunen (2010) toob lähtuvalt lapse vanusest välja vajaduse vanematega suhtluseks - mida väiksem on laps, seda sagedasemat kontakti vajab ta mõlema vanemaga ning soovides säilitada kiindumussuhet 0-4-aastase lapsega, peab temaga kohtuma mitu korda nädalas. Ka enne kooliiga, elades läbi tugevat isiksuse arengu perioodi, vajab laps pidevat vastastikust suhtlemist nii isa kui emaga, kuna poisi arenguülesandeks on emast lahtilaskmine ning ta vajab samastumise objektina isa, tüdruku jaoks on isa nagu peegel, kelle abil kasvab tüdruku naiselik eneseusaldus.

6-8-aastane laps kohaneb vanemate lahkuminekuga kergemini, kuna ta oskab väljendada oma tundeid ja mõtteid. 10. eluaasta kandis olevad lapsed on murelikud ja võivad kaasa tunda vanemale, kellele lahutus raskem oli. Laps võib tunda, et vanemad ei ole temast huvitatud. 10-12-aastased elavad „mina“ kasvu perioodis ning vajaduse tõttu teistega sarnaneda võivad tunda häbi

vanemate lahutuse pärast, vanemate ebaõnnestumine paneb ka last end tundma ebaõnnestununa. Murdeiga on eriti haavatav iga, kuna laps ise on tugevas arengukriisis - ta otsib oma identiteeti, tal on vaja iseseisvuda ning vanematest lahti lasta. Selle etapi läbimiseks vajab noor toetavat keskkonda, mõnikord hakkab noor vanemate tähelepanu saavutamiseks mässama või otsib heakskiitu kodust väljastpoolt, s.h kambasuhetest (ibd).

Sinisaar ja Tammpuu (2009, 4-8) toovad välja, et puuduvad andmed, kui paljudel juhtudel osalevad mõlemad vanemad ühiselt kooselu lõppemise järel laste kasvatamises ja kui sageli kasvavad lapsed tegelikult vaheldumisi mõlema vanema juures, s.t kahes eraldi leibkonnas. Saara Kinnunen (2010) mainib, et Soomes elab umbes 12% lastest isaga, 83% emaga ning 5% vaheldumisi nädalate kaupa mõlema vanema juures. Kinnunen tõdeb, et lapse elamisel kordamööda mõlema vanemaga saab laps veeta samapalju ühist argipäeva mõlema vanemaga, kuid lapse igapäevane kolimine ühest kodust teise võtab siiski palju energiat ning spetsialistid soovivad seda harva. Laste kordamööda elamine kummagi vanema juures eeldab vanematelt head koostöövõimet, kodud peavad olema samaväärsed ja asuma teineteise lähedal, mõlemad vanemad peavad suutma lapse argipäeva eest hoolitseda ning nende kasvatuspõhimõtted peavad olema samasuunalised. Laste kordamööda elamine vanemate juures on halb lahendus juhul, kui otsuse taustal on vanema tahe, mitte lapse vajadused.

Seega selgub kirjandusest, et vanemate lahkuminekul puhul on tegemist keerulise, lapse heaolule erinevat võimalikku mõju avaldava protsessiga ning ei ole ühest seisukohta ka lapse ja lahuselava vanema suhtlemise osas.

3. LAPSE ÕIGUSED

Lapse õigusi võiks lihtsustatult mõista vaid juriidilises võtmes, kuid erinevad kirjandusallikad toovad lapse õigustega seondult välja küsimuse lapse käsitlemisest subjekti või objektina ning lapse õiguste alusdokumendist Lapse õiguste konventsioonist tuleneb lapse prima huvi mõiste.

3.1 Lapsekuvand – objekt või subjekt

Verhelleni (2000, 8-18) järgi on käsitlus lastest sotsiaalne konstruktsioon, ta arvab, et lastele omistatud tunnuseid on ületähtsustatud, mis on toonud laste jaoks kaasa psühholoogilised tagajärjed. Täiskasvanute domineerimine tuleneb nende väga spetsiifilistest ülesannetest – kaitsta ja kasvatada lapsi, kes bioloogiliselt ebaküpsena vajavad hooldust ja abi. Ka Zermatten (2010, 4-5) toob välja vajaduse arvestada lapse arenevate võimetega – et last ei märgataks kõigest täiskasvanu miniatuurina, vaid kui arenevat inimest muutuvate vajadustega juhendamise, kaitse, järelevalve ja osaluse järgi sõltuvalt eluetapist.

Enesemääramise võimalus toob kaasa enda võimu ja mõjukuse parema teadvustamise, kiireneb lapse kõlbeline areng ning tal on hõlpsam kohaneda üldtunnustatud reeglitega, tõrksust esineb vähem ja motivatsioon paraneb. Ka väikestelt lastelt ei tohi võtta õigust väljendada oma seisukohti ja saada teavet neid puudutavate oluliste otsuste kohta ning avaldada oma arvamust olukordades, kus nende huvid täiskasvanute omadest erinevad (Verhellen 2000, 27-28).

Sommer jt (2010, 6, 22-23) eraldavad väljendi „lapse vaatenurk“ kaheks eraldi mõisteks. Esimene on miski, mida erinevaid meetodeid kasutades, s.h sotsioloogia- ja psühholoogiateaduses, uuritakse „väljastpoolt sissepoole“. Täiskasvanu tähelepanu on suunatud laste ettekujutuste, kogemuste ja tegevuste mõistmisele. Lapse vaatenurk on loodud täiskasvanute poolt, kes vaatlevad, plaanipäraselt ja võimalikult realistlikult, kujutavad laste olukorda, näiteks teaduslike teooriate abil uurivad laste mõistmist maailmast ja nende tegevusest selles. See välistab kõik teooriad lastest ja lapsepõlvest, mis ei aita täiskasvanuil mõista maailma läbi lapse vaatenurga. Kuigi see on lapsekeskne, väljendab see siiski täiskasvanute ettekujutust lastest.

Teine lähenemine on lapse vaade ja hoiak „seestpoolt väljapoole“, see väljendab alati laste endi sõnu, mõtteid ja kujutlusi. Lähenemine väljendab laste kogemusi, ettekujutusi ja arusaamu nende elust. Fookus on lapsel kui subjektil tema enda elus, sellel, mida täiskasvanud püüavad mõista kui lapse vaatenurka.

Taani Hariduse ja psühholoogia käsiraamatus (2006, 25) on lapse vaatenurk defineeritud kui: „lapse vajaduste, motiivide, huvid ja tegevuste nägemine, mõistmine ja empaatia selle suhtes ning võime seda lahti seletada lapse perspektiivist lähtuvalt, eeldades lapse maailma mõistmist ja sellesse sisse elamist ning seeläbi teadlikuks saada lapse vaatenurgast.“ Sellest definitsioonist selgub, et võtmekriteerium on täiskasvanu mõistmine ja empaatia lapse nägemuse suhtes (ibid).

Halldén'i (2003, 13) järgi võib mõiste „lapse vaatenurk“ tähendada lapse parima huvi püüdlust, kuid see ei ole ainuke võimalik tähendus. Lapse parima huvi taotlemine ei ole arusaadavalt täpne definitsioon, Halldén'i hinnangul viitab see pigem lapse õiguste ideoloogiale (vt Sommer et al. 2010, 21-22 järgi). Qvortrup'i (2002) hinnangul on püüe näha maailma läbi lapse silmade illusioon, kuna täiskasvanu ei ole laps ja seepärast ei oma juurdepääsu lapse tajudele (ibid 2010 järgi, 31).

Strömpl (2004) toob välja, et teistega arvestama õpib laps, keda aktsepteeritakse subjektina oma elu toimingutes, kelleltki ei saa oodata vastutust millegi eest, mille reeglite loomises ta ei ole ise ei osalenud või mille tähendus pole talle selge. Strömpl toob uuringutes läbi viidud intervjuude põhjal õpetajate, sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate, kooli- ja lastepsühholoogidega välja, et lastest küll räägitakse kui subjektidest, kellel on võrdsed õigused, vabadused ja kohustused kasutades väljendeid “lapsekeskne lähenemine” ja “lapse huvid esikohale asetamine”, kuid paludes tuua näiteid, milles selline lähenemine praktikas väljendub, selgus, et miski muu on olulisem kui laps (näiteks hariduse saamine).

2008. aasta eestimaalaste väärtushinnangute uuringust (TSN Emor, Sotsiaalministeerium 2008, 13-15) selgub, et ligi 90% eestimaalastest nõustub, et lastega tuleb rääkida samavõrra kui täiskasvanutega, samuti, et lapsel endal tuleb lasta otsuseid teha. Samas käitumise tasandil seda alati ei järgita. Vaid ligi poolte (44%) eestimaalaste hinnangul tuleb laste arvamuse küsimisel

sellega ka arvestada ja 24% vastanutest on koguni veendunud, et lapse arvamusega ei pea arvestama. Ühiskonnas levinud normiks saab pidada arvamust, et vanemad teavad enamasti paremini, mis on lapsele hea (82% vastanutest).

Holland (2004, 71-73) tõdeb tendentsi, et hindamises keskendutakse täiskasvanud pereliikmetele, lapsed on esindatud pigem objektide kui subjektidena ja nende elu erinevaid külgi kajastatakse vaid osaliselt, lapsi vaadeldakse enamasti suhtes oma vanematega. Hall jt (1997, 182) pakuvad välja variandid, mil viisil lapse hääl vaigistatakse sotsiaaltöös:

- lapse häält ei tooda välja tema lugu edasi andes;
- last objektistades;
- eeldades, mida ta võiks öelda selle asemel, et lasta tal rääkida või
- väljendades lapse arvamust subjektiivse, mõjutatu või ebausaldusväärseks (vt Holland 2004, 85 järgi)

Aldersoni (2000) järgi on isegi väga väikesed lapsed sageli võimelised teada andma oma soove ja tundeid (vt Holland 2004, 84 järgi). Schofield ja Thoburn (1996, 12) väidavad, et lapsed võivad väljendada soove ja tundeid kõigi oma elu külgede kohta palju varasemas vanuses, kui nad saavad väljendada oma vaateid ametlikus tähenduses. Ka Mantle jt (2006) leiavad ka teistele autoritele tuginedes, et lapse kaasamisel ei ole määrav tema bioloogiline vanus, sest olenemata vanusest on lapsel õigus kaasa rääkida. Seega tuleks praktikutel võtta äraootava jälgija roll. Maria Scannapieco ja Kelli Connell-Carricki (2005) järgi peab 0-3-aastaste laste puhul hindamine keskenduma lapse ja hooldaja interaktsioonile (vt Mardisalu 2007, 12 järgi).

Holland (2004, 74) viitab King'ile ja Piper'ile (1995), kelle sõnul on märgitud, et argumendina on sageli kasutatud kartust lapsele surve avaldamise pärast või täiskasvanute poolt mõjutatavust, et jätta laps ilma õigusest osaleda otsuse tegemises. Hindamise olukorras, kus last on juba käsitletud subjektina tema kahjustamise tõttu hooldaja poolt, on oluline kaalutlus, et laps on subjektiks ka edasipidises protsessis.

Corsaro (2005) sõnul püüavad lapsed suhtes täiskasvanutega enamasti vastata nende ootustele ja pälvida heakskiitu, mis annab täiskasvanule võimaluse last enda tahte allutada ja temaga

manipuleerida, seda peaks tähele panema ja vältima sotsiaaltöös lastega. Laste intervjuerimine ei ole spetsialistidele enamasti probleem, sest lapsed vastavad sageli nii, nagu küsija ootab (vt Ilves 2007 järgi).

Hollandi (2004, 84) järgi on laste seisukoha esindamine keeruline valdkond. Nagu on leitud uurimuses (O'Quigley 2000) muretsevad lapsed konfidentsiaalsuse, lojaalsuse ja arvamuse väljendamise tagajärgede pärast vanematele. Samuti on oluline meeles pidada, et lapse soovid võivad muutuda, kui asjaolud muutuvad või kui nad on saanud võimaluse kogeda uut elu- või suhtluskorraldust.

Ilvese (2007) järgi ei ole laste arvamuse teadasaamiseks spetsiifilisi meetodeid. Paljud uurijad soovivad kasutada rohkem mängulisi ja interaktiivseid meetodeid nagu joonistamine, mängimine, päevikute pidamine, arvutiprogrammide kasutamine jne, kuid teised rõhutavad, et ka laste puhul kasutatavate meetodite puhul ei tohiks üldistusi teha ja lähtuda tuleb eesmärgist, lapse isikust ja olukorrast. Milner ja O'Byrne (2002, 60) toovad välja hindamise ühisjooned kvalitatiivuurimusega. Ka Ilves (2007) on seisukohal, et kvalitatiivseid uurimismeetodeid (intervjuud ja ka teised võimalused) on edukalt kasutatavad sotsiaaltöös lastega, kui võrd kvalitatiivse uurimise eesmärk on uuritava arvamuste kuulamine, tema tähenduste mõistmine ning uurija ja uuritav on mõlemad osalejad, mitte objekt ja subjekt (vt Ilves 2007 järgi).

3.2 Lapse juriidilised õigused

Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2000) artikkel 24 sätestab laste õiguse vabalt väljendada oma seisukohti ning kohustuse nendega lapsega seotud küsimustes arvestada vastavalt lapse vanusele ja küpsusele; seada esikohale lapse huvid kõigis lastega seotud avalik-õiguslike asutuste ja eraõiguslike institutsioonide toimingutes ning iga lapse õiguse säilitada regulaarsed isiklikud suhted ja otsene kontakt oma mõlema vanemaga, kui see ei ole vastuolus lapse huvidega.

ÜRO Lapse õiguste konventsioon (1989) kui olulisim lapse õigusi käsitlev dokument sätestab üldpõhimõttena lapse vajaduse erilisele kaitsele ja hooletele tema füüsilise ja vaimse ebaküpsuse tõttu, kaasa arvatud vastava seadusliku kaitse. Antud töö teema kontekstis on olulisimad järgmised artiklid:

- artikkel 3, mille kohaselt tuleb seada esikohale lapse huvid;
- artikkel 9, mille järgi ei eraldata last vanematest vastu nende tahtmist, välja arvatud, kui see toimub lapse huvides (s.h otsustades lapse elukoha üle ja tagades lapse regulaarsete isiklike suhete ja otsese kontakti säilimise mõlema vanemaga);
- artikkel 12, mille järgi tuleb tagada lapsele võimalus väljendada oma arvamust teda puudutavates küsimustes, hinnates lapse vaateid vastavalt tema vanusele ja küpsusele, s.h teda puudutavas kohtu- ja administratiivmenetluses.

Hammarberg ja Holmberg (2005, 33-35) tõdevad, et artiklit 3 on arvustatud liigse ähmasuse ja üldsõnalisuse pärast tuues üldise määratluse eelisenä välja lapse huvide universaalse tõlgendamise võimaluse. Praktikas ilmnevate erimeelsuste puhul tuleb leida tasakaal lapse praeguste huvide, võistlevate huvide ning lapse pikemaajaliste huvide vahel. Samuti selgitavad Hammarberg ja Holmberg artikli 12 ideed, mille eesmärgiks on lapsega nõupidamise ja tema suurema osalusvõimaluse tagamine, mitte kogu võimu lapsele loovutamine. Verhelleni (2000, 8) sõnul on lapsed Lapse õiguste konventsiooni abil ametlikult tunnistanud küll inimõiguste omajateks, kuid nende õiguste kaasamine positiivsesse õigusesse ei lahenda veel olukorda.

Eestis on lapse suhtlus- ja hooldusõiguse põhimõtted määratletud lastekaitse- ja perekonnaseaduses. Eesti Vabariigi Lastekaitse seaduse (RT 1992, 28, 370) järgi on lastekaitse põhimõtteks alati ja igal pool seada esikohale lapse huvid ning igat last tuleb alati kohelda nagu isiksust, tema omapära, iga ja sugu arvestavalt. Lapsel, kes on lahutatud ühest või mõlemast vanemast, on õigus säilitada isiklikud suhted ja kontakt mõlema vanemaga ja lähedaste sugulastega, välja arvatud juhul, kui see kahjustab last. Perekonnaseadus (RT I 2009, 60, 395) sätestab lapse õiguse isiklikult suhelda mõlema vanemaga ning mõlema vanema kohustuse ja õiguse suhelda lapsega isiklikult, kusjuures vanem peab hoiduma tegevusest, mis kahjustab lapse suhet teise vanemaga või raskendab lapse kasvatamist. Kohus võib määrata, et laps suhtleb vanemaga või muu isikuga sobiva kolmanda isiku juuresolekul.

Vastavalt perekonnaseadusele (RT I 2009, 60, 395) teeb kohus lapsesse puutuvaid asju läbi vaadates esmajoones lapse huvidest lähtuva lahendi, arvestades kõiki asjaolusid ja asjaomaste isikute õigustatud huvi. Vanemate ühist hooldusõigust ei lõpetata, kui vähemalt 14-aastane laps vaidleb hooldusõiguse üleandmisele vastu või ühise hooldusõiguse lõpetamine ei ole kooskõlas lapse huvidega. Ühise hooldusõiguse lõpetamise korral lähtub kohus hooldusõiguse ühele vanemale andmise otsustamisel eeskätt lapse huvidest, arvestades muuhulgas kummagi vanema vaimset ja majanduslikku valmisolekut last kasvatada, hingelist seotust lapsega ja senist pühendumist lapse eest hoolitsemisele ning lapse tulevase elamistingimusi.

Lisaks on antud töö kontekstis oluline tsiviilkohtumenetluse seadustikus (RT I 2005, 26, 197) sätestatud lapse õigus isiklikule esindajale (advokaadile) perekonnaasjas, kui see on vajalik lapse huvide kaitseks, s.h kui lapse huvid on oluliselt vastuolus tema seadusliku esindaja huvidega. Samuti küsib kohus last puudutavas menetluses valla- või linnavalitsuse seisukohta. Sotsiaalhoolekande seaduse (RT I 1995, 21 323) alusel tuleb last puudutava küsimuse lahendamisel arvestada vanema soovi, samuti vähemalt 10-aastase lapse enda soovi.

3.3 Lapse ärakuulamine kohtus

Tsiviilkohtumenetluse seadustiku (RT I 2005, 26, 197) järgi kuulab kohus last puudutavas asjas ära vähemalt 10-aastase lapse isiklikult, kuid kohus võib ära kuulata ka noorema lapse, samas tuleb sama seaduse järgi esialgse õiguskaitse rakendamisel ja lapsele ajutise eestkostja määramisel ära kuulata vähemalt 7-aastane piisava kaalutlus- ja otsustusvõimega laps.

Vanema õiguste määramisel lapse suhtes ja lapsega suhtlemise korraldamisel lisandub nõuetele tingimus, et kohus peab lapse ära kuulama, kui lapse soovidel, suhetel ja tahtel on asja lahendamisel tähendus või kui lapse ärakuulamine on ilmselt vajalik asja lahendamiseks. Kohus kuulab lapse ära lapsele tavalises keskkonnas, kui see on kohtu arvates asja huvides vajalik ning vajadusel võib kaasata psühhiaatri, psühholoogi või sotsiaaltöötaja. Lapse või tema esindaja

nõusolekul võivad ärakuulamise juures viibida ka muud isikud. Ära kuulamisel tuleb last teavitada vaidluse olemusest ja võimalikust tulemusest ulatuses, milles laps on võimeline seda mõistma, kui sellega ei kaasne eeldatavasti kahjulikke tagajärgi lapse arengule või kasvatusele. Lapsele peab andma võimaluse oma seisukoha avaldamiseks. Lapse ärakuulamisest võib loobuda vaid mõjuval põhjusel.

Liiv (2006) on lapse ärakuulamise teemat uurinud, ta viitab erinevate Euroopa riikide regulatsioonidele, kus lapse kuulavad ära sotsiaaltöötajad või muud oma ala spetsialistid (Rootsis, Šotimaal, Soomes ning Inglismaal ja Walesis) ilma kohtuniku osavõtuta. Kohtuniku poolt isiklikult laste ärakuulamise praktika on kõige pikaajalisem praktika Saksamaal. Liivi sõnul tunnevad lapsed reeglina oma vanemaid kõige paremini ja oskavad kirjeldada konflikti asjaolusid, vanematel lastel on võimalus väljendada ideid või teha ettepanekuid, kuidas saavutada kompromiss.

Liiv (2006) toob välja järgmised ärakuulamisel tähtsust omavad asjaolud:

- vanusepiiri kehtestamine piirab kohtuniku tegevust lapse ärakuulamisel, pigem peaks arvestama asjaoluga, kas laps oma arengutasemelt on võimeline oma arvamust kujundama ja seda väljendama;
- lapse ärakuulamisest loobuda saab ainult erandlikel juhtudel;
- kuivõrd ärakuulamise koha suhtes piirangud puuduvad, võib see toimuda kohtus või väljaspool (lapse kodus, lasteaias, koolis või mujal, k.a pargis jalutades või palli mängides);
- kohtuniku ülesanne on kuulata ära lapse tahe ja soovid, lapse arvamuse arvestamist või mitteamvestamist tuleb kohtuotsuses motiveerida;
- vanemate kohalviibimine lapse ärakuulamise juures ei ole soovitatav, et ära hoida lapsel pingete tekkimine seoses lojaalsusega vanemate suhtes. Vanema kohalolek on õigustatud, kui see aitab tajuda lapse ja vanema suhteid;

Liivi (2006) sõnul peab olema teadlik ohust, et vanemad võivad lapsi mõjutada, sellisel juhul tuleb lapse soovidesse kriitiliselt suhtuda. Lapsele ei tohi vanematevahelises vaidluses jääda muljet, et ta peab vanemate vahel valima (lojaalsuskonflikt). Praktikast on juhtumeid, kus kohus

kaldub otsuses lapse tahtest kõrvale (olukord, kui laps ühe vanemaga enam kohtuda ei soovi), kuna lapse huvides on regulaarne kontakt oma vanematega.

Mardisalu (2007) sõnul tekitab lapse ärakuulamisest rääkimine kohtunikes ebalust: ühelt poolt oli näha nende soov rääkida, mis on õige ja kuidas peaks toimima ning nad rõhutasid iga inimese põhiõigust saada ära kuulatud. Teisalt oli näha, et nad mõistsid, et ärakuulamine võib osutada formaalseks ning last põhjendamatult traumeerivaks.

Hämäläinen (2000, 79) toob näite lapse ärakuulamisest kui erisuguste orientatsioonide tähtsusest ja omavahelisest täiendamisevõimalusest. Hämäläineni järgi saab lapse ärakuulamist lastekaitsetöös käsitleda seadusega määratletud haldustoiminguna, milles on esikohal lapse juriidiline õigus olla oma probleemi esitamisel õigusliku subjektina ära kuulatud. Eesmärgiks on seejuures administratiivse otsuse langetamiseks informatsiooni kogumine selle kohta, mida laps mõtleb ja soovib. Teisalt võib lapse ärakuulamist käsitleda ka pedagoogilise sündmusena, mis toetab lapse subjektsuse tugevdamist - subjektiks ja subjektina kasvamise toetamist. Siin on rõhuasetus lapse moraalsel õigusel saada ära kuulatud. Kuigi eesmärgid ja tõenäoliselt ja protseduurid on nende kahe lähtekoha puhul erinevad, ei välista nad siiski teineteist.

3.4 Parim huvi

Lapse parima huvi põhimõtte tähtsustamine on alguse saanud ÜRO Lapse õiguste konventsioonist. „Lapse parimais huvides“ on fundamentaalne õiguslik arendatud (*developed*) tõlgenduspõhimõte, et piirata täiskasvanute (vanemad, ametiisikud, õpetajad, arstid, kohtunikud jt) mõjuvõimu määra laste üle. Põhimõtte tugineb asjaolul, et täiskasvanud võtavad ainult oma positsiooni tõttu laste nimel vastu otsuseid, kuna lastel puudub kogemus ja olukorra hindamise võime. Lapse parima huvi kaalutlus on ühest küljest käsitletav protseduuriireeglina, mille puhul tuleb lastega seotud otsustusprotsessides kaaluda võimalikku positiivset ja negatiivset mõju lastele. Teisest küljest on see põhimõte ka üks oluline põhiõiguste alus – garantii, et seda lähtekohta kohaldatakse kõigi lapsi puudutavate otsuste puhul (Zermatten 2010, 6-7)

Zermatteni (2010, 7) järgi ei ole olemas õigust omada ühte parimat kaalutletud huvi. Reaalselt ei tea keegi kindlalt, mis on konkreetse lapse parim huvi – see vajab otsustajate poolt hindamist, mis tähendab kindlaksmääratud protseduureeglitega protsessi. Parima huvi põhimõte peab kindlasti järgima iga lapse olulisust arvamust omava isiksusena; lapse elu lühiajalist, keskmist ja pikaajalist perspektiivi - meeles pidades, et laps on arenev inimene; Lapse õiguste konventsiooni ülemaailmsust ning tõlgendust, mis ei ole sõltuv kultuurist või teisi konventsioonis sätestatud õigusi eirav.

Zermatten (2010, 7) toob välja, et lapse huvi kriteerium on topelt subjektiivne - esiteks on meil kollektiivne subjektiivsus (igas ühiskonnas on igal ajahetkel ettekujutus lapse huvist) ning samuti personaalne subjektiivsus, mis jaguneb kolmele tasandile: vanemate, lapse/ laste subjektiivsus ning lõpuks ka kohtuniku ja ametnike subjektiivsus. Ka Rootsi analüüsis (Child Impact Assessments (2001, 25, 32) tuuakse välja, et kuna mõiste „lapse parim huvi“ ei ole täpselt defineeritud, tuleneb sellest risk, et iga otsustaja rakendab/ kasutab isiklikku tõlgendust ning seega on ohus laste õigus võrdsele kohtlemisele. Teisalt tagab paindlik tõlgendus suurema võimaluse iga lapse isiksusega ja tema arvamusega arvestamiseks. Lapse parima huvi kontseptsioon on raamistik hindamiseks, edasine juhend peab tulenema seadusandlusest, uuringutest ja olukorra kontrollist/ järelevalvest.

Mai Heide Ottosen (2006) väidab erinevatele uurimustele (Alston 1994, Burman 1996, Sclater ja Piper 2001) tuginedes, et „lapse parima huvi“ kontseptsiooni mõistetakse ebaadekvaatsel või ebaselgelt defineeritud viisil. Veel enam, Ottosen väidab, et peamised otsustajad ei pruugi olla ei laps ega vanemad, vaid hoopis spetsialistid-eksperdid, kes hindavad ja otsustavad, mis on lapsele parim (vt Mardisalu 2007, 13 järgi). Ka Hammarberg ja Holmberg (2005, 50) toovad välja, et ekspertide huvi võib olla peamiselt professionaalne ja arusaam laste tegelikust elust ja vajadustest piiratud. Eksperti ja kliendi „ülalt-alla“ suhe on ebavõrdne, vähe suheldakse vanematega, rääkimata lastest endast.

4. PARIMA HUVI VÄLJASELGITAMINE

ÜRO pagulaste ülemvolinik (*United Nations High Commissioner for Refugees*) sõnastab lapse parimate huvide kindlaksmääramise ametliku menetluse või protsessina, millel on täpsed planeeritud protseduurilised nõuded ning mille eesmärk on lapse parima huvi määratlemine lapsele eriti olulistes, tema elu mõjutavates otsustes. Menetlus peaks tagama lapse piisava osaluse ning võimaldama lapsel väljendada oma arvamust, vanust ja arengutaset arvestades. Kaasatakse asjasse puutuvate valdkondade esindajad (nende teadmised), parima lahenduse leidmiseks tuleb kaaluda kõiki asjakohaseid tegureid ning leida nende vahel tasakaal (UNHCR Guidelines on Determining ... 2008, 8, 23).

U.S. Department of Health & Human Services (2010) leiab, et kuigi pole olemas ühtset määratlust mõistele "lapse parim huvi", viitab termin üldiselt kohtulikule kaalumisele otsustamiseks, millised teenused, tegevused ja korraldused on parimad lapsele, samuti, kes on sobivaim isik lapse hooldajana. "Parima huvi" määratlemine toimub mitmesuguseid lapsega seotud tegureid ja asjaolusid, samuti lapse potentsiaalse(te) hooldaja(te) asjaolusid ja võimekust arvestades, et tagada olulisim eemärk - lapse maksimaalne ohutus ja heaolu.

Mardisalu (2007, 27) uuris oma bakalaureusetöös lapse käsitlemist Eesti kohtusüsteemis perekonnast eraldamise praktikas ning ta toob välja, et lapse parima huvi tagamise käsitlus on idealiseeriv ega paku kriteeriume, kuidas seda teha. Ta toob välja, et alla 7-aastasi lapsi käsitletakse objektina, kuna seadused ei kohusta nende arvamust küsima. Samas ei pane ka ettenähtud vanusepiiri ületamine last kohe subjekti rolli, sest kriteeriumite puudumise tõttu oleneb konkreetsest töötajast, kas ta võtab last subjekti või objektina – ehk kuidas ta mõistab lapse parimat huvi. Mardisalu hinnangul peaks olema ühemõtteliselt väljendatud, mida täpselt mõeldakse lapse parima huvi all ning kuidas see tuleb välja selgitada.

4.1 Lapse ja pere heaolu hindamine

Narusson (2006, 26) selgitab, et termin „hindamine“ (*assessment*) tuleb ladinakeelsest sõnast *assidere* (kõrval istuma), mille üheks tähenduseks on püüd suhtuda empaatiliselt teise inimese elusituatsiooni, teiseks tähenduseks aga püüd mõista olukorda kõrvaltvaatajana, objektiivselt, et säiliks võimalus näha olukordi ja sündmusi selgelt.

Griggsi (2000) järgi põhineb hindamine vajaduste kindlaks tegemisel. Hepworth'i jt (2002) järgi on hindamine on „voolav“, dünaamiline protsess informatsiooni, mis ilmneb kogu juhtumi kulu käigus, saamiseks, analüüsimiseks ja sünteesimiseks (vt Milner, O'Byrne 2009, 3-4 järgi). Närhi ja Matthies'i (2001, 29) järgi tuleb lastega perede olukorda hinnata kolmel tasandil: 1) määratleda kliendi probleemid ja vajadused; 2) hinnata kliendi interpersonaalsed suhted; ja 3) identifitseerida füüsilise keskkonnaga seotud probleeme ja vajadusi (vt Lai 2009 järgi). Narusson (2006, 28) liigitab hindamisel kogutava teabe tegurite alusel kolme rühma: individuaalsed, situatsioonilised ja toetussüsteemi mõjud.

Hobart ja Frankel (2005, 77) peavad hindamise põhimõtetenä olulisteks lapsekesksust, ökoloogilist lähenemist, tööd laste ja peredega, võrdseid võimalusi, tõenduspõhiseid teadmisi, lapse arengust lähtumist, tugevuste ja nõrkuste identifitseerimist ja hindamist jätkuva protsessina. Ka Monro (2005) rõhutab süsteemikeskset lähenemist, kus uuritakse tervet lapse arengu konteksti - nii vanema võimeid kui ka puudusi, samuti lapse ja vanema vahelisi suhteid. Berg ja Kelly (2000, 9) rõhutavad vajadust hinnata nii tugevusi kui riske. McMilleni, Morrise, Sherradeni (2004) ja Corcorani (2005) järgi on hindamise tähelepanu pigem kliendi tugevustel kui probleemidel (vt Lai 2009 järgi).

Holland (2004, 157-158) peab Inglismaal läbi viidud lapse ja perekonna hindamisalase uurimuse põhjal lapse ja pere hindamise juures oluliseks avatust erinevate perspektiivide suhtes ning arvestamist teiste erialade spetsialistide ja pereliikmete vaatenurkadega, hoiakut kuulamisel, mitte eksperdi positsioonilt mõõtmisel; esmaselt lapse heaolu ja turvalisuse tagamist; pere hindamisprotsessis osalemise tagamist pöörates tähelepanu hindamismeetodite valikule, keelekasutusele, sooga seotud küsimustele, kultuurinormidele ning kirja- ja väljendusoskuse

tasemele ning hindaja kriitilisust ja refleksiivust valitsevate arusaamade suhtes seoses teatavate perekondlike olukordadega.

Hindamisel kasutatavate metoodikatena tuuakse välja järgmised meetodid: intervjuerimine, vestlus (s.h telefonivestlused) kliendi ja võrgustikuliikmetega; vaatlus – kliendi kodu või muu lähikeskkonna külastamine, mille käigus pööratakse tähelepanu inimese käitumisele, elustiilile, suhtlemisele pere- ja võrgustikuliikmetega jms; filmimine, heli-, video- või muude salvestuste tegemine; hindamisvahendi kasutamine – hindamisinstrument võib sisaldada kas suletud küsimusi etteantud vastustega, avatud küsimusi või märksõnu inimest kirjeldava aspekti või inimese eluvaldkonna kohta; dokumentide analüüs; genogrammi, keskkonnakaardi, võrgustikukaardi ja arenguloo koostamine (Narusson 2006, 29; Korp ja Rääk 2004, 12).

Lapse ja perekonna hindamise juhendis (Sotsiaalministeerium 2009, 15-16) tuuakse paljudele autoritele (Parton ja O'Byrne 2000, Fook 2002, Fook ja Gardner 2007, White jt 2006, Framework for the Assessment ... 2000, Yip 2008, Selg 2008b) toetudes välja, et ühelt poolt on lapse ja perekonna hindamine seotud loovuse ja professionaalsele intuitsioonile tuginemisega, teisalt on see vastutusrikas inimeste elusaatuse üle otsustamine, mis peab põhinema seadustel ja juhistel. Sellises olukorras aitab määramatuse ning sotsiaaltöötaja isiklike mõtete ja tunnetega toime tulla reflekteeriv praktika – teoreetilisi teadmisi arvestav loov õppimine enda ja kolleegide kogemustest.

Lastekaitse käsiraamatu järgi (Korp ja Rääk 2004, 33) võivad mitterahuldavad tulemused juhtumikorralduses tuleneda:

- liiga suurest klientide arvust (optimaalne oleks 5-15 aktiivset juhtumit ühele lastekaitsetöötajale korraga);
- liigsest kiirustamisest;
- sobivate teenuste puudumisest ja ebasobiva teenuse pakkumisest;
- võrgustiku alahindamisest või oskamatuselt teha võrgustikutööd;
- vastutuse puudumisest, raskuste kartusest;
- meeskonna toetuse puudumisest;

– vajalike spetsialistide nõuannete ja supervisiooni vähesusest või selle puudumisest.

Narusson (2006, 25) näeb ohtu iga konkreetse kliendi tegelike vajaduste mõistmisele pealiskaudses hindamises või juhtumikorraldaja stereotüüpses mõtlemises. Milner ja O'Byrne (2009, 10) toovad välja, et keegi ei ole hindamisel objektiivne – üht tõendit kalduetakse pidama kaalukamaks kui teist, eriti negatiivset informatsiooni, ning toovad välja selektiivse tähelepanu efektid:

- ilmekas või ootamatu fakt on silmatorkavam, hindamise subjektid kipuvad sellist mõju esile tooma;
- kui algselt on nähtud halvimat (negatiivse informatsiooni tulvas), on hindajal tulevikus keeruline esialgset muljet muuta - sellega kaasneb oht eirata inimese potentsiaali ja võimalikke lahendusi ning see juhib hindajat klammerduma oma esialgse hüpoteesi külge.

Doros (2011, 154-156) toob oma laste heaolu hindamist käsitlevas doktoritöös välja, et lastekaitsetöötajate rõhuasetus hindamisel oli bürokraatlikul lähenemisel, mis ei edenda mõistmist ning mille tõttu võivad lapse tegelikud vajadused jääda välja selgitamata. Lastekaitsetöötajate suurimateks takistusteks hindamisel on suur töökoormus, praktilise hindamisjuhendi puudumine, läbipõlemine, oskuste ja teadmiste puudumine usaldussuhte loomiseks kliendiga ja toimetulekuks agressiivse kliendiga, samuti suhtlemiseks lapsega. Doros tõdeb Barnes'ile ja Chand'ile (2000) viidates, kelle sõnul võib hindamine ilma juhendi ja ressurssideta olla puudulik ja liigselt keskenduda füüsiliste tõendite otsimisele, et sama asjaolu ilmnes ka tema uuringus.

4.2 Vanemlikkuse hindamine

Hinnates lapse heaolu on väga oluline arvestada ka vanemlikkusega. Rederi, Duncani ja Lucey'i (2003) järgi on oluline teadvustada lähtekoht, et tõhus vanemliku võimekuse hindamine tugineb põhjalikul lapse vajaduste sõnastamisel ökoloogilist raamistikku arvestades. Selline hindamine sisaldab välja selgitamist, kas lapse vajadused on rahuldatud, hinnangut vanemlikkuse

puudujääkide mõjule lapse käitumisele ja arengule, vanema raskuste päritolu ja olemuse kirjeldust vanema rolli täitmisel ning muutuse võimalikkuse kaalumist (White (2005, 3).

White (2005, 3) hinnangul on vanemliku võimekuse hindamisel raskusi empiirilise, tõendusmaterjalil põhineva lähenemisega, kuna kõigepealt on keeruline saavutada selgust vanemlikkuse definitsioonis, järgmine raskus on „piisavalt hea vanemlikkuse“ sõnastamisel ning käitumisel ja käitumiste kogusumma leidmisel, mida peaks hindamisel arvestama. Azar, Lauretti ja Loding (1998) leiavad, et selliste faktorite keerukus muudab võimatuks ühe kõikehõlmava vanemliku võimekuse hindamise vahendi väljatöötamise. Benjet, Azar ja Kuersten-Hogan (2003) toovad eraldi küsimusena välja piisava vanemlikkuse ennustamine pikemaks ajaks etteulatuvalt - ei ole võimalik välja töötada hindamisvahendit, mis arvestaks kõiki riske kuni lapse 18-nda eluaastani (vt White 2005, 3 järgi).

Rederi jt (2003) sõnul erineb vanemliku võimekuse hindamine kohtu jaoks muust hindamisest, kuna hindaja on määratud kohtu poolt ja tema ülesanne on abistada kohut, mitte esindada üht või teist osapoolt (Supreme Court of Australia 1999). Hindajalt eeldatakse neutraalsust, hindaja peab vältima sekkumist (vt White 2005, 7 järgi).

Lapse ja perekonna hindamisjuhendis (Sotsiaalministeerium 2009,) on lapse arenguvajaduste ja vanemliku pädevuse hindamise juhend liigendatud seitsmesse ossa lapse arengu valdkondade põhjal ning igas valdkonnas vaadeldakse peale lapse vajaduste hindamist vanemlikku pädevust neile vajadustele vastamisel.

Tabel 4. Lapse arenguvajaduste ja vanemliku pädevuse hindamise kava.

Lapse arengu valdkonnad	Vanemliku pädevuse valdkonnad lapse arenguvajaduste järgimisel
Tervis	<ul style="list-style-type: none"> - üldine hoolitsus ja turvalisuse tagamine; - emotsionaalne soojus ja lähedus; - arengutingimuste loomine, juhendamine ja
Kasvatus ja haridus	
Emotsionaalne ja käitumuslik areng	
Enesehinnang ja identiteet	

Suhted peres ja väljaspool peret	piiride seadmine; - järjekindlus ja stabiilsuse tagamine.
Sotsiaalne esitlus	
Eneseteenindusoskused	

Rääkides hindamismeetoditest peab Budd (2001) intervjuerimist eriti oluliseks, kuna vaatlus toimub sunnitud olukorras. Sellises kontekstis võib vanematele olla raske väljendada vanemlikke tugevusi. Azar jt (1998) järgi ei pruugi vanemad ajalimiidi kontekstis suuta suunata lapse käitumist, kuna nad soovivad, et kohtumine mööduks positiivselt – seega ei pruugi soovitud käitumise mittesaavutamine väljendada vanemliku võimekuse puudujääke. Intervjuu võimaldab vanemalt küsida, mida ta võiks teha teisiti, kui ta näeb mittesoovitavat käitumist ning järeldada vanema probleemilahendusoskusi ja võimet oma käitumist analüüsida. Samuti võimaldab see välja selgitada vanema tugevusi ja lapse käitumise positiivseid kogemusi (vt White 2005, 10-11 järgi).

Budd (2005) võtab kokku asjaolud, mida peab vanemlikkuse hindamisel vältima:

- individuaalse vanemlikkuse kohasuse võrdlemine universaalsete vanemlikkuse standarditega;
- järelduste tegemine vanemlikkuse kohta kaudsete vahenditega;
- vanemliku võimekuse ennustamine vaimse tervise diagnooside puhul;
- hindamises muude mõjutegurite tähelepanuta jätmine (ajalimiit, nõude iseloomulikud asjaolud, olukorda mõjutavad stressorid, kultuuriküsimused laiemalt);
- tulevase käitumise ennustamine;
- küsimustele vastamine, mida ei ole nimetatud asjas sõnastatud (vt White 2005, 8 järgi).

Saunders'i ja Goddard'i (1998) järgi on ökoloogilise keskkonna mitmekesisust ja erinevaid mõjusid arvestades raske määrata vanemlikkuse etaloni, sest vanemlikkust mõjutavaid tegureid on palju ning ei ole võimalik hinnata iga tegurit isegi siis, kui see on teada (vt White 2005, 3 järgi).

4.3 Lapse parima huvi hindamine hooldusõiguse vaidlustes

Holmberg ja Himes (2005, 71, 82-83) rõhutavad, et Lapse õiguste konventsioon kehtestab lapse ja riigi vahelise otsese suhte, mis tähendab, et mitte kellelgi, ka vanemal, pole lapse üle „omanikuõigusi“. Autorid toovad näitena lapse hooldusõiguse määramise juhtumid, kus vanemate tülid selle üle, kus ja kellega laps peaks elama, sarnanevad väga sageli varajagamisvaidlustega, kuna keskseks teemaks on tavaliselt see, kelle „oma“ laps olema peaks. Selliste konfliktide puhul ei arvesta vanemad sageli lapse õigustega.

Zermatteni (2010, 18-19) arvates võib olla kasulik valdkondades, kus lapse huvi järgimine on pidevalt nõutud, täpsustada või täiendada lapse parima huvi kriteeriumeid rakenduseeskirjadega. Ta tsiteerib N. Bala tuues näite Kanada lahutusseadusest, mis sätestab lapse huvide üle otsustamisel järgimiste asjaolude arvestamise:

- 1) lapse ja menetlusse puutuvate isikute suhte olemus, stabiilsus ja tugevus;
- 2) lapse suhte olemus (stabiilsus ja tugevus) teiste lapsega koos elavate pereliikmetega või hooldamisse ja kasvatusse kaasatud isikutega;
- 3) lapse vabaaja tegevused;
- 4) vanemate võimekus pakkuda lapsele tuge, haridust ja täielikku hoolitsust;
- 5) lapse kultuurilised ja religioossed sidemed;
- 6) jagatud hooldusõiguse eelistamine tagamaks mõlema vanema aktiivne osalus lapse elus pärast lahutust;
- 7) lapse suhe vanavanemate ja teiste pereliikmetega;
- 8) vanemate ettepanekud;
- 9) lapse võime kohandada ennast vanemate arvamustega;
- 10) vanemate võime tagada lapse suhted teiste pereliikmetega;
- 11) kõik sugulaste poolt lapse suhtes toime pandud vägivallajuhtumid;
- 12) soo põhjal vanema eelistamise välistamine;
- 13) vanema valmidus osa võtta vanemakoolitustest ning
- 14) muud tegurid, mis võivad otsuse tegemisel mõju avaldada.

Selline raamistik võimaldab Zermatteni hinnangul konkreetsemat lähenemist, samuti paremini mõista töömeetodeid. Samas toob ta kriitikana välja asjaolu, et nimekirjas puudub „lapse arvamus“, kuigi see peaks olema esimene punkt lapse huvide kaalumisel.

Inglismaa Lasteseaduse (Children Act) järgi peavad kohtunikud arvesse võtma lapse arvamust, füüsilisi, emotsionaalseid ja hariduslikke vajadusi, muutuste mõju lapsele, lapse vanust, sugu ja personaalsust, üleelamisi, mida laps on kogenud või võib kogeda ning vanemate pädevust lapse vajaduste rahuldamisel (Zermatten 2010, 19). Ameerika Ühendriikide osariikide põhimäärustes on toodud eritegurid, millega kohtud peavad lahendi tegemisel lähtuma lapse parimaid huve arvestades. Põhitegurid on:

- lapse emotsionaalne seotus ja lähisuhted tema vanemate, õdede-vendade, perekonna ja leibkonna liikmete või teiste hooldajatega;
- vanemate suutlikkus tagada lapsele kodus ohutus, eakohane toitumine ja riietus ning vajalik arstiabi;
- lapse vaimse ja füüsilise heaolu tagamine;
- vanemate vaimne ja füüsiline tervis;
- koduvägivalda olemasolu (U.S. Department of Health 2010).

Stahli (2008, 139, 147-148) järgi on hindamine „protsess, mille raames hindaja kogub infot vanemate ja pere kohta ning teeb sellest lähtuvalt soovitusel kohtule lapse huvidest lähtuva vanemluskava kohta“. Vajadus hindamise järgi on tavaliselt siis, kui vanemad ise kokkulepet ei saavuta ning seda kasutatakse sageli, kui lapse elukorralduses toimub märgatav muutus (laste koolimine, teismeliseikka jõudmine). Kui mõlemad vanemad soovivad esmast hooldusõigust, selgitatakse hindamise käigus välja, kummal vanemal on tervem suhe lastega ja kes on seega esmaseks hooldajaks sobivam. Kohus tellib hindamise ka vanemate väidete puhul tõsiste probleemide kohta (alkoholi või uimastite kuritarvitamine, koduvägivald, füüsilise või seksuaalne ahistamine, vaimuhaigus vms).

Milleri (2002) sõnul osutuvad psühholoogid kasulikuks andes pädeva ja erapooletu arvamuse lapse „psühholoogilist parimat huvi“ järgides. Ameerika psühholoogide liit on koostanud psühholoogidele hooldusõiguse hindamise juhendi. Artiklis viidatakse uuringu tulemusele, mille

kohaselt saavutab enamus vanemaid (90%) hooldusõiguse küsimuses omavahelise kohtuvälise kokkuleppe (Melton, Petril, Poythress ja Slobogin, 2007), kui osapooled ei ole võimelised kokkuleppele jõudma, teeb kohus otsuse järgides lapse parimat huvi ning määrates vanemate õigused ja vastutuse (Artis 2004; Elrod 2006; Kelly 1997) (vt Guidelines for Child Custody ... 2010 järgi).

Psühholoogidele koostatud juhendi põhjal on lapse psühholoogilise parima huvi määramisel vajalik arvestada selliste asjaoludega nagu peredünaamika ja –suhted, kultuuri- ja keskkonnamõjud, kõigi osapoolte võimed ning lapse hariduslikud, füüsilised ja psühholoogilised vajadused, hindamisel on olulisim lapse heaoluga arvestamine. Hindamine keskendub vanemlikele omadustele, lapse psühholoogilistele vajadustele ning kokkuvõtvalt nende omavahelisele kokkusobivusele. Lapsi, kaasa arvatud väikeseid lapsi, kes veel ei räägi, vaadeldakse koos vanematega. Hindaja jälgib vanemlikke võimeid ja vanema oskust rahuldada lapse vajadusi. Selleks tuleb tähelepanu suunata vastastikuse seotuse ja tähelepanu, suhtlusoskuse, vanema poolt piiride seadmise ning vanema ootuste suhtes lapse eakohasele käitumisele. Põhiliste andmekogumismeetoditena kasutatakse psühholoogilisi teste, kliinilist intervjuud ja vaatlust, samuti erinevate dokumentide kasutamist (kool, tervishoid, lastekaitse jm) ning sageli ka suhtlemist laiendatud perekonna liikmete, sõprade ja tuttavatega (Association of Family and ... 2006).

Stahli (1999) järgi on hindamisel vajalik läbi viia:

- vähemalt kaks, vajadusel kolm, individuaalintervjuud mõlema vanemaga;
- vähemalt kaks individuaalintervjuud iga lapsega;
- laste vaatlus koos kummagi vanemaga;
- ülevaade kohtudokumentidest ja teistest asjakohastest kirjalikest informatsiooniallikatest;
- kontakt asjasse puutuvate isikutega (terapeut, kooli- ja lasteaiaõpetajad, lastearst).

Stahl peab eriti vajalikuks kodukülastust väikeste laste puhul (alla 6-aastased).

Stahli (2008, 11) raamatu eessõnas tõdevad lastekaitsetöötajad Birgit Siigur ja Kairi Avastu, et Eestis on lapsi puudutavate vanematevaheliste vaidluste lahendamisel äärmiselt vastutusrikas roll

eestkosteasutusel, kus spetsialistid (lastekaitsetöötajad) täidavad nii perelepitajate, nõustajate, hooldusõiguse hindajate kui ka vanemluskoordinaatorite rolli.

Karmen Lai (2009) toob oma uuringus „Laste ja perede heaolu Eestis: vajadused ja ressursid“ lastekaitsetöö sisu kirjeldamisel muuhulgas välja kohaliku omavalitsuse spetsialistide hinnangu, mille järgi on üheks põhilisema valdkonna suurima töömahuga tegevuseks lastekasvatusega seotud vaidluste lahendamise (eestkosteasutuste arvamuse, nõude või taotluse koostamine kohtule) ning materjalide vormistamise kohtule. Lastekaitsetöö tegijate peamised põhimõtted töös laste ja peredega on tegutsemine laste huvidest ja vajadustest ning kaalutletud otsuse põhimõttest lähtudes (23,9%). 11,8% vastanutest märkis, et lastega peredele on vajalik pereteraapia teenuse kättesaadavus.

Lastekaitse käsiraamatu (Korp ja Rääk 2004, 55-56) järgi peaks vanematevaheliste vaidluste lahendamisel lähtuma põhimõttest, et lapse huvides on vaidluse lahendamine osapoolte lepitamise teel, selleks võib kasutada psühholoogi või pereterapeudi abi. Kohtule arvamuse koostamine eeldab juhtumi põhjalikku uurimist, tõendite kogumist ja analüüsi, see peab olema loogiliselt üles ehitatud, argumenteeritud ja üheselt mõistetav, lähtuda tuleb kogu juhtumi kohta kogutud ja asjasse puutuvast informatsioonist, vajadusel tuleb seda juurde koguda. Arvestada tuleb juhtumivõrgustiku kõigi liikmete seisukohtadega ühtegi seisukohta eriliselt rõhutamata, poolt- ja vastuargumente kaaludes tuleb jälgida lapse huve. Hinnangute ja järelduste tegemisel tuleb olla objektiivne ja eelarvamustevaba.

Ringkonnakohtu kohtunike koostatud koolitusmaterjal (Vaidlused seoses lastega... 2005) rõhutatakse eestkosteasutuse arvamuse olulisust kohtu jaoks – see peab see alati sisaldama objektiivset teavet ning objektiivse ja kaaluka sisulise arvamuse. Erinevates kohalikes omavalitsusüksustes elavate vanemate puhul oleks seaduse mõttega kooskõlas koostöö ning ühise arvamuse kujundamine - kumbki võib küll eraldi andmeid koguda tema territooriumil elava vanema kohta, kuid arvamuse andmisel tuleb andmeid võrrelda ning anda arvamuse selle kohta, kumma vanema juures lapsel parem on. Esitada tuleb olulised faktid, kuidas faktid on tuvastatud ning esitada oma järeldused, neid põhjendades.

Elukoha vaidluse puhul on eesmärk tuvastada, kumma vanema juures elades oleksid lapse huvid paremini tagatud. Kokkuvõtvalt Ringkonnakohtu kohtunike (Vaidlused seoses lastega... 2005) ja Saara Kinnuneni (2010) järgi tuleks selleks tuleb välja selgitada:

- 1) lapse elukorraldus käesoleval ajal, hooldus, järelevalve, suhted vanemate ja teiste pereliikmetega, suhtlemine lahuselava vanemaga, lapse kiindumussuhted, kumma vanema juures säilitab laps kõige paremini tähtsad inimsuhted;
- 2) lapse enesetunne, kummale vanemale on laps harjunud oma hirmude, raskuste ja rõõmude puhul toetuma;
- 3) kummagi vanema elu- ja töökorraldus, elukoha vastavus lapse vajadustele, uue pere olemasolu ja omavahelised suhted, võimalus korraldada lapse päevahoidu/ kooliskäimist;
- 4) vanemate isikuomadused – iseloomustatuna töölt, lasteaiast, koolist, eestkostetasutuse poolt, nende omavahelised suhted (esitada tuleks faktid);
- 5) kummagi vanema suhted lapsega.

Nimetatud asjaolude väljaselgitamiseks tuleb vestelda mõlema vanemaga ja lapsega, käia mõlema vanema kodus ja suhelda tema pereliikmetega, näha last vanematega suhtlemas ka lapse jaoks harjumuspäras keskkonnas, näha vanemaid omavahel suhtlemas, rääkida lapse õpetajaga jne. Eraldi toonitatakse vajadust suhelda lapsega, olenemata lapse vanusest. Lisaks vajadusele teada saada lapse soov, on kohtumine on vajalik ka selleks, et osata hinnata lapse seisundit. Vältida tuleb manipulatsiooni, isiklikku sümpaatiat ning isiklike arusaamu lastekasvatusest (Vaidlused seoses lastega ... 2005).

Holmberg ja Himes (2005, 82-83) toovad välja, et hooldusõiguse vaidlustega seotud täiskasvanud – kohtunikud, juristid, sotsiaaltöötajad, psühholoogid ja õpetajad – kalduvad liiga kergelt lapsevanematega samastuma identifitseerides end vanemate probleemidega, vajadustega laste järele ning püüetega lastega kokku jääda. Isegi kui hakatakse lähtuma lapse huvidest, samastatakse seda sageli lapsevanema vajaduste ja huviga.

Mardisalu (2007, 52) toob välja kohtunike arvamuse, mille kohaselt ei suuda eestkostetasutused alati täita neile pandud rolli, kohtule esitatavate arvamuste erineva taseme põhjusena nähakse neid koostavate isikute erinevat pädevust. Tõdeti, et mida väiksem omavalitsus, seda vähem

ressursse ja professionaalsust ning seda suurem on tõenäosus saada ebakompetentne või puudulik arvamus. Mardisalu näeb kokkuvõtvalt eestkosteasutuste ebahütlase taseme põhjusi ja ka lahendusi nii riigi, kohaliku omavalitsuse kui indiviidi tasandil.

5. UURIMISPROBLEEMI ASETUS, AINESTIKU KOGUMISE JA ANALÜÜSI MEETODID

Käesoleva uurimistöö aineks on lapse parim huvi ja selle väljaselgitamine vanematevahelistes hooldusõiguse kohtuvaidlustes. Teemat käsitlevate teoreetiliste ülevaadete ja uuringute kohaselt on lapse heaolu esmaselt seotud perega ja pereliikmete omavaheliste suhetega ning vanemate lahkuminek on oluliseks riskiks lapse heaolule. Kui niigi raskele ja määramatusega seotud lahkuminekule olukorrale lisandub hooldusõiguse kohtuvaidlus, n.ö „lapse jagamine“, siis on oluline, et menetlus aitaks kaasa olukorra stabiliseerumisele ning et menetluses oleks tagatud lapse parima huvi. Selleks tuleb konkreetse lapse parim huvi välja selgitada.

Seadsin uurimistöö eesmärgiks saada ülevaade parima huvi tõlgendusest ja väljaselgitamise protsessist vanematevahelistes hooldusõiguse kohtuvaidlustes. Samuti pidasin oluliseks teada saada, kuidas tõlgendatakse lapse parima huvi mõistet, milline on lapse roll ja olukord menetluses ning välja tuua võimalikud probleemid lapse parima huvi väljaselgitamisel ja tagamisel. Uurimuse läbiviimiseks kasutasin kvalitatiivset uurimismeetodit, kuna see võimaldab saada mitmekülgse ülevaate uuritava teema kohta.

Tabel 5. Uurimisprobleemi asetus

Eesmärk	Ülesanded	Meetodid
	Saada ülevaade, kuidas kirjeldatakse lapse parimat huvi	Kirjanduse ja eelnevate uuringute analüüsimine
Saada ülevaade lapse parima huvi olemusest ja väljaselgitamise protsessist vanematevahelistes hooldusõiguse kohtuvaidlustes	Saada ülevaade lapse rollist ja olukorrast menetluses	Dokumendianalüüs
	Millised probleemid esinevad lapse parima huvi väljaselgitamisel ja tagamisel?	Teemaintervjuud protsessis oluliste osalejatega (perenõustaja, lastele määratud seaduslik esindaja)

5.1 Valimi moodustamine

Marshalli järgi vaadeldakse kvalitatiivsetes uuringutes inimesi nende loomulikus keskkonnas (Marshall 1996, vt Laherand 2008, 68-69 järgi).

Valimi moodustamisel kasutasin eesmärgipärase valiku meetodit, mis võimaldab täpsemalt uurida konkreetset nähtust. Valimi moodustamisel on kasutatud 2010. aastal Harju Maakohtu Kentmanni kohtumajas menetletud avaldusi vanema õiguste määramiseks lapse suhtes ja lapsega suhtlemise reguleerimiseks. Valiku kriteeriumiks oli asjaolu, et avalduse kohtule on esitanud lapsevanem. Vaidluste üle ei ole täpset statistikat, kuna kohtute infosüsteemis (KIS) registreeritakse sellised vaidlused liigi "muud perekonnaasjad hagita menetluses" alla, kuhu liigitatakse erinevad alaealistega seotud perekonnaasjad. Puudub ka ülevaade, kui palju oli 2010. aastal pooleliolevaid vaidlusi. Suhtlemiskorra kindlaksmääramise avaldusi laekus Harju Maakohtu Kentmanni kohtumajale 2010. aastal 92, millest mõni vaidlus on käinud läbi Ringkonna- ja/või Riigikohtust ning on mitu korda programmis registreeritud, hooldusõiguse vaidluse avaldusi laekus 80, mille puhul ei ole võimalik eristada eraisikute vahelisi ja omavalitsuste poolt esitatuid. Käesolevas töös on analüüsitud 19 juhtumit, mille puhul esitati kaebusi ja/või küsiti arvamusi. Juhtumid valis välja Harju Maakohtu tsiviilkantselei juhataja infosüsteemis oleva info põhjal.

Pattoni (2002, 230-243) järgi on juhtumite valiku kriteeriumiks m.h intensiivsus, millega tunnused, protsessid ja kogemused neis oletatavalt esinevad. Tunnuste intensiivsus võib olla erinev, et juhtumeid hiljem võrrelda. Flick (2006, 131-132) toob välja, et väljavõtuotsuste eesmärgiks võib olla lai ülevaade uurimisväljast või süvitsi keskendumine teatud sektoritele, laia ülevaate saamiseks on vajalik valimi mitmekesisus ning võimalikult erinevate juhtumite kasutamine, et leida tõendeid teatud asjade nägemisest või kogemisest erinevatel viisidel (vt Laherand 2008, 70-71 järgi).

Menetlustoimikutest selgunud informatsiooni põhjal soovisin täiendavalt intervjuuerida ka menetlustes osalenud spetsialiste. Saatsin ettepaneku intervjuus osalemiseks neljale lapsi esindanud advokaadile ja neljale kohtunikule ning perenõustajale.

Kuivõrd kvalitatiivse uurimuse eesmärgiks on uuritava nähtuse mõistmine, saab kvalitatiivsete andmete kogumisel kasutada andmestiku piisavuse mõistet. Küllasus on saavutatud, kui koos on

selline hulk andmeid, mille põhjal saab teha teoreetilisi järeldusi (Hirsjärvi, Remes, Sajavaara, 2005, 168-169).

5.2 Andmekogumise metoodika

Uurimuse läbiviimisel on kasutatud kahte andmekogumismeetodit – dokumentide analüüsi ja poolstruktureeritud intervjuusid. Intervjuusid spetsialistidega pidasin lisaks dokumentide analüüsile vajalikuks, kuna nende roll menetlustes on väga oluline. Intervjuude kaudu oli võimalik anda spetsialistidele võimalus väljendada oma üldistatud arvamust, s.h spetsialistide rolli ja võimalike probleemide kohta. Eriti oluline tundus menetluskohanduste põhjal olevat perenõustaja roll.

Ajavahemikul 31.10.-7.11.2011 vaatasin Harju Maakohtu Kentmanni kohtumajas läbi 19 menetlustoimikut, mille kogumaht oli 3813 lehekülge, ning tegin toimikutest väljakirjutusi 50 lehekülge. Seega olid põhilisteks uuringu andmeallikateks kohtutoimikutes olevad dokumendid. Creswell (2003, 187) toob dokumentide kasutamise eelisenähtel muuhulgas välja asjaolu, et dokumendid sisaldavad andmeid, mida neid kogudes on tähtsaks peetud. Creswell (2003, 187, Hirsjärvi et al. 2005, 204) ja Flick (2006, 245-253) toovad dokumentide kasutamise puudusena teise hulgas välja, et osa dokumente sisaldavad kaitstavat teavet ning ei ole selle tõttu uurijaile kättesaadavad, tuues üheks näiteks kohtudokumendid. Kuivõrd kohtutoimikud omavad juurdepääsupiirangut, oli vaja antud uurimust läbi viies selgitada uurimuse eesmärki ja uurija tausta ning allkirjastada konfidentsiaalsusleping. Töö koostaja hinnangul on antud teema kontekstis kohtutoimikute dokumendid olulised andmeallikad, millest selguvad osapoolte tõlgendused, põhjendused ja hinnangud. Nii tundliku teema puhul isikuid intervjuerides võidakse vastuseid kohandada intervjuerija arvatavatele ootustele vastavalt, andes juriidiliselt korrektseid vastuseid.

Nõusoleku intervjuerimiseks sain kõigilt lapse esindajalt ja perenõustajalt, 2 kohtunikku teatasid, et suure töökoormuse tõttu ei ole intervjuu võimalik, kaks kohtunikku jätsid korduvatele e-kirjadele vastamata. Vaatamata esialgsele nõusolekule uurimuses osaleda, ei vastanud kaks

lapse esindajat intervjuu küsimustele kirjalikult ega soovinud ka kohtuda. Seega oli võimalik intervjuerida kolme spetsialisti (kahte lapse esindajat ja perenõustajat).

Koostas intervjueritavatele teemaintervjuu kava (vt lisa 1), milles keskendusin järgmistele alateemadele: lapse parima huvi olemus hooldusõiguse vaidlustes, lapse roll ja vanuse olulisus parima huvi väljaselgitamisel, spetsialistide roll menetluses ning nimetatud teemaga seonduvad probleemid. Uurimuse teostamiseks viisin teemaintervjuud läbi vahetult. Hirsjärvi, Remesi ja Sajavaara järgi (2005, 192) on intervjuu eeliseks teiste andmekogumismeetodite ees paindlikkus, võimalus reguleerida andmete kogumist vastavalt olukorrale ja vastajale ning võimalus varieerida käsitletavate teemade järjekorda. Samuti saab vahetult läbi viidavate intervjuudega vältida küsimuste tõlgendamise erinevusi. Intervjuud toimusid ajavahemikul 16.11. – 7.12.2011 Nõmme Linnaosa Valitsuse sotsiaalhoolekande osakonnas ja perenõustaja tööruumis ning kestsid 40-50 minutit.

5.3 Andmeanalüüsi meetodika

Intervjuud salvestasin diktofonile ja transkribeerisin edasiseks analüüsiks. Andmeanalüüsi meetodina kasutasin tematiseerimist, lähtudes ühtlasi uurimuse teoreetilises osas toodud teemadest. Materjali lugemise käigus võtsin vaatluse alla erinevate osapoolte poolt esitatud arvamustes korduvad teemad ja märksõnad, nende vahel seoseid otsides, ning liigendasin need teemadeks ja alateemadeks.

Janesicki (2000, 393) järgi on kvalitatiivses uurimuses kõige olulisem isikute, kohtade ja sündmuste täpne kirjeldamine ning valiidsus tähendab kirjelduse ning sellega seotud seletuse ja tõlgenduse kokkusobivust (vt Hirsjärvi et al. 2005 järgi, 214).

Kvalitatiivse uurimuse lähtekohaks on tegeliku elu kirjeldamine, sündmused kujundavad üheaegselt üksteist ning selle kaudu on võimalik leida mitmesuunalisi suhteid, objekti püütakse uurida võimalikult tervikuna. Uurimuse eesmärgiks on leida tõsiasju ja neid avalikkuse ette tuua.

Kvalitatiivses uurimuses ei püüta tulemusi üldistada, vaid toetutakse põhimõttele, et üksikus kordub üldine - uurides piisavalt täpselt üksikjuhtumit, saab välja tuua nähtuse olulised jooned. (Hirsjärvi et al. 2005, 152, 169)

Grönfors (1982, 145) järgi toimub kvalitatiivses uurimuses, kus andmeid kogutakse mitmes etapis ja eri meetoditega, andmete analüüs kogu uurimise jooksul ning osaliselt üheaegselt andmete kogumisega (ibid, 208). Ka Laheranna (2008, 271) järgi iseloomustab kvalitatiivset uuringut kordumistele toetuv mõtlemisprotsess, kus andmekogumiselt ja –analüüsilt liigutakse uurimisküsimuse juurde ja sealt tagasi. Andmete kogumist, analüüsimist ja neist kirjutamist saab mõista ühtse protsessina. Flicki (2006, 293) järgi organiseerib salvestamine ja dokumenteerimine materjali erilisel, andmete tõlgendust mõjutaval, viisil (vt Laherand 2008, 271 järgi). Seega omavad üleskirjutused, nende täpsus ja kvaliteet, olulist rolli hilisemas analüüsi protsessis.

Uuringumaterjalile lisaks kasutasin andmete analüüsimisel teadmisi varasematest uurimustest. Uuringutulemuste analüüsile järgnes tulemuste tõlgendamine, tematiseerimine ja sünteesimine, uurimuses püstitatud probleemidele kõige olulisemate vastuste välja toomine. Uurimisandmete illustreerimiseks kasutasin intervjuude tsitaate viitega intervjuueeritavale või juhtumi osapoolle.

5.4 Uurimuse eetika

Kuivõrd kohtutoimikud sisaldavad eraelulist informatsiooni, millele on kehtestatud juurdepääsupiirang, kinnitasin mulle teatavaks saava informatsiooni eesmärgipärast kasutamist üksnes uurimuse eesmärgil ning isikuandmete kaitse tõendamiseks allkirjastasin konfidentsiaalsuslepingu.

Kõigile intervjuueeritavatele teatasin käesoleva uurimuse eesmärgi ja küsisin informeerituna antud nõusoleku. Hirsjärvi, Remesi ja Sajavaara (2005, 27) järgi tähendab informeeritus katseisikule uuringu kõigi tähtsate aspektide teatavaks tegemist ning isiku arusaamine sellest

informatsioonist. Nõusolek tähendab, et katseisik on võimeline andma ratsionaalseid hinnanguid ja uuringus osalemist puudutav nõusolek on vabatahtlik.

Kohtutoimikutest teatavaks saanud informatsiooni anonüümsuse ja konfidentsiaalsuse tagamiseks kodeerisin juhtumid kasutades tähiseid j1 – j19, kus igale juhtumile vastab number vastavalt ühest üheksateistkümneni. Respondentide anonüümsuse ja konfidentsiaalsuse tagamiseks kodeerisin intervjuud kasutades tähiseid esindaja1, esindaja2 ja nõustaja.

Järgisin isikuandmete kaitse nõudeid hoides isikuandmeid, dokumentidest väljakirjutust ja intervjuusid eraldi. Intervjueerimine toimus linnaosa sotsiaalhoolekande osakonnas ja nõustaja tööruumis, kus ei viibinud kõrvalisi isikuid. Lindistused kustutasin peale litereerimist. Uuringu läbiviimisel arvestasin isikute humaanse ja lugupidava kohtlemise seisukohtadega.

6. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS

Juhtumite üldistest andmetest toon välja vaid antud töö kontekstis tähendust omavad või huvipakkuvad andmed:

- avalduste esitajateks kohtule oli 13 korral lapse isa, 4 korral lapse ema ja 2 korral vanaema;
- kohtule esitatud nõudeks oli 6 korral lapsega suhtluskorra määramine, 4 korral elukoha ja suhtluskorra määramine, 3 korral suhtluskorra muutmine, 4 korral hooldusõiguse üleandmine, 1 korral suhtluskorra määramine või vanema õiguste äravõtmine ja 1 korral hooldusõiguse üleandmine või suhtluskorra määramine;
- vaidlused puudutasid kokku 21 last (ühe juhtumi puhul oli vanematel 3 ühist last, teistel kõigil üks ühine laps), 15 tüdrukut ja 6 poissi;
- laste vanus menetluse ajal oli 1-10 aastat;
- kõige pikem menetlus toimus ajavahemikul 12.2006 – 10.2010 ning kõige lühem 10.2010 – 11.2010;
- algatatud vaidlustest 8 lõppes kompromissi sõlmimisega, 7 kohtumäärusega ning 4 avaldajat loobus nõudest;
- nõudest loobumise põhjuseks oli 3 korral asjaolu, et kohtusse pöördunud vanema õigused said menetluse käigus tagatud, korraldati lapsega suhtlemine (j11, j12, j15) ning 1 korral vanema lootusetus olukorra lahendamise osas (j10);
- 4 juhul võis toimiku analüüsi põhjal aru saada lapsega koos elava vanema soovimatusest võimaldada lapse suhtlus lahus elava vanemaga ning ka menetluse lõppedes ei selgunud sisulist lahendust olukorrale (j5, j10, j14, j19);
- kõigil juhtudel määrati menetluses lapsele esindaja (advokaat);
- kõigil juhtudel kaasati menetluse sotsiaal- või lastekaitsetöötaja, 13 juhtumi puhul kaasati lastekaitsetöötajad kahest omavalitsusest (s.h linnaosast), kuna vanemad elasid erinevates omavalitsustes.

Statistiliste andmete kogumine ei olnud töö koostamisel eesmärgiks.

Kohtumaterjalide kirjeldustest selgub, millistesse olukordadesse lapsed satuvad vanemate lahkumisekul, kahtlemata on sellel negatiivne mõju lapse heaolule. Pered ja probleemid on erinevad - järgnevalt toon ülevaate analüüsitud hooldusõiguse vaidluste olemusest.

Emal püsikululise psühhiaatrilise haiguse tõttu ei olnud ta võimeline last kasvatama, isa lahkus pere juurest ning laps jäi vanaema kasvatusele. Isa võttis lapse enda kasvatusele, kui laps oli 4-aastane (j2).

- *... Isa lahkus, laps jäi vanaema (ema ema) kasvatada, sest ema ei tulnud kasvatamisega toime ja isa ei soovinud last kasvatada. Emal eestkostja on tema ema. ... Kohus lõpetas lapse eestkoste, laps asus elama isa juurde. Emal ei saa lapsega suhelda. Kuivõrd vanaema on last 4 aastat kasvatanud ja lapse eest hoolitsenud, siis lapse äkilise lahutamise vanaemast ja emast, tema viimine sootuks teise keskkonda, lapsele pooleldi võõraste inimeste juurde, on heidutav ja emotsionaalselt raske. Seda leevendaks isa mõistev ja lapse ning tema ema ja vanaema senist lähedast suhet arvestav käitumine (j2, vanaema).*

Emal depressiooni ja toitumishäire taustal koges aastane väikelaps emal poolt tõrjumist ja vastuolulist käitumist. Vastutuse lapse heaolu ja kasvatuse eest võttis lapse isa (j16).

- *Kooselu lõppes 07.2010, peale seda elab laps alaliselt avaldaja juures. ... emal kannatab 2002. aastast toitumishäire all (anoreksia, vahelduv buliimia). ... Haiguse põhjuseks on emal välja toonud raske lapsepõlve. Lisaks söömishäirele on emal diagnoositud raske depressioon. Esimestel kuudel peale lapse sündi jäi emal haigus tahaplaanile, kuid peale seda hakkasid jälle esinema äkilised meeleolumuutused, depressiivne käitumine, hüsteeriahood, enesetapuähvardused, ähvardused laps maha jätta, samuti keset ööd minema jooksmised. ... Haiguse kulg läks emal aina hullemaks. Hüsteeriahood sagesid. Laps nägi seda kõike pealt ja puhkes alati koheselt nutma ning muutus äärmiselt närviliseks. Hüsteeriahoos karjus emal lapse peale ilma põhjuseta ja ähvardas last maha jätta (j16, isa).*

Kui laps on sündinud juhusest või väga lühikesest kooselust, puudub lahus elaval vanemal lapsega koos olemise ja vanema rolli täitmise kogemus. Laps võib muutuda sellisel juhul vanema õiguste kasutamise objektiks või „kaubaks“. Ühel juhtumil puhul tõdes lapse isa, et kuigi ta ei ole lapsega mitme aasta jooksul suhelnud, soovib ta lapsega suhelda, kuna peab maksma elatist (j4), teise juhtumil puhul sai lapse isa vaatamata regulaarsele elatise tasumisele lapse emalt rahalise nõude, kui avaldas soovi lapsega suhelda (j10).

- *Laps sündis 3 kuud kestnud juhuse tagajärjel, mees ei soovinud last. Pool aastat peale sünnitust küsis emal lapse isalt rahalist abi, ja nii veel mõnel korral. Kui laps oli 2-aastane toimus lapse ja isa kohtumine. 2005. aastal teatas isa, et maksab elatist 100 krooni päeva eest, mis emal lubab lapsel olla tema juures (laps oli siis 6-aastane), laps viibis isa juures 2 nädalat aprillis ja 2 nädalat oktoobris. Isa pöördus kohtusse oma õiguste tagamiseks (j4).*

Lahus elaval vanemal on keeruline väikese lapsega suhet luua ja hoida lapse vanusest tingitud elukorralduse tõttu ja esmase hooldaja olulisema rolli tõttu lapse elus. Lapse esmane hooldaja ei pruugi teisele vanemale selleks võimalust anda (j7, j18). Selgub, et vanema suhtlus 1-aastase lapsega on eelnevalt määratud ühel korral nädalas.

- *2008. aastal määrati suhtluskord-igal pühapäeval kl 18-20 lapse elukohas, laps oli 1aastane. Nüüd on laps 3-aastane. Seega vajadus isaga suhtlemises, osalemises poja kasvatamisel ja tema eest hoolitsemisel on muutunud seoses lapse vanusega. Ema ei ole nõus, et isa saaks pojaga olla terve päeva, Isa ei saa võtta poega jalutamiseks ... Isa vanemad ei ole pojapoega näinud (j7, isa).*

Väga oluline on vanemate omavaheline suhe ja isa suhe lapsega vanemate kooselu ajal, see avaldab peale lahkuminekut mõju vanemate omavahelisele suhtele, usaldusele ning lapse suhtele lahus elava vanemaga, eriti vägivaldne käitumine kooselu ajal, aga ka teise vanema halvustamine (j5, j6, j12).

- *... isa suhted lapsega on väga keerulised – koju tulles isa tarvitas alkoholi ja oli ärritatud ja väsis lapsega suhtlemisest kiiresti. ... on väljakujunenud ettekujutus elust, mille kohaselt kodus peab saama puhata. Laps oli ärrituse ja väsimuse allikaks tema jaoks. Isa on kasutanud vägivalda nii ema kui lapse vastu. Isa ei käinud kordagi lapse lasteaiapidudel, huviringides, arstide juures (j5, ema).*
- *Laps on 2 aasta jooksul olnud väga sageli haige. Mõlemad (vanemad) seostavad seda nende omavaheliste keeruliste suhetega, laps on olnud sageli tunnistajaks vanemate tülidele ja ka isapoolsele vägivallale ema suhtes. ... Vanematel on erinevad oskused lapse kasvatamiseks ja on puudunud ühised reeglid. Mõlemad vanemad kirjeldasid olukordi, kus poeg käitus nende jaoks ootamatult (j12, lastekaitsetöötaja).*

Vanematevaheline suhe mõjutab ka lapse võimalust suhelda oma lähedaste, s.h vanaemaga (j2, j8).

- *Vanemad vaidlevad lapsega suhtlemiskorra kindlaksmääramise üle. Isa suhtes on kohaldatud lähenemiskeeld ema suhtes menetluse ajaks. Isa kohtub lapsega 1 korral nädalas 1 tund korraga sotsiaaltöötaja juuresolekul. Ema ei luba vanaemal lapsega kohtuda (j8).*

Vanemate omavahelise suhtlemise puudumisel ja lapse viibimisel vaheldumisi nii isa kui ema juures puudub vanemal ülevaade lapse elukorraldusest teise vanema juures. Laps ise palub vanemalt abi olukorra lõpetamiseks (j9).

- *2010. sai isa info, et ema tarvitab alkoholi ja laps on järelevalveta ja hooldamata. Samuti et ema võtab last kaasa joomingutele, mis kestavad hommikuni. ... olukord on läinud väljakannatamatuks ja laps keeldub ema juurde minemast ... (j9, isa).*

Olukorra kirjelduste põhjal jääb silma ka vanemliku vastutuse küsimus – last antakse täiskasvanute vahel üksteisele, tundmata huvi lapse olukorra pärast või teavitamata teist lapsevanemat (j13, j15).

- *Laps sündis 2004. aastal, kooselu lõppes 2007. ... Ema viis tütre oma ema juurde, et isa saaks sealt lapse kätte pärast Murru vanglast vabanemist ... Inimene, kes vanglast vabanemisele vastu tuli, edastas lapse ema poolt koostatud vihiku juhtnööridega lapse kasvatamiseks. Isa tõi lapse ära ... vanaema elukohast. ... Lapse ema helistas vahel, ... ning võttis lapse 1 ööks oma ema juurde, kus ta ka ise ööbis. ... 04.2008 võttis ema lapse, et minna arsti juurde, kuid lahkus lapsega salaja Tallinna. ... Ema tõi lapse paari päeva pärast tagasi kuni juuli lõpuni 2008, kui ema taas võttis lapse endaga ja laps elas emaga kuni 23.04.2009, peale mida laps elab isa juures. (j13, isa).*

Kolm juhtumit oli eelnevalt kohtu poolt lahendatud – määratud oli lapse elukoht ja suhtluskord. Vaatamata kohtulahendile ei saanud kahe juhtumi puhul lahus elav vanem lapsega suhelda, kuna teine vanem ei täitnud suhtluskorda (j14, j19). Ühe juhtumi puhul jäi lastekaitsetöötajale ebaselgeks, kes üldse last kasvatab, kas isa või vanaema, kuna pere keeldus koostööst (j14), ka teisel juhtumi puhul oli vanaema roll lapse elu määramisel esmane (j19).

- *... laps vahepeal ei tahtnud üldse enam arvutisse tulla ega kirjale ka vastata. Ei oska öelda, kas see suhtumine tuli kodust. Kui küsisin lapse käest, kas ta tahaks emale kirjutada midagi, vastas laps, et „isa on see ema juba täiesti ära tüüdanud“. Õpetaja selgitas lapsele, et see on isa suhtumine ja et laps teeks ikka nagu ise tunneb ja tahab ning ta oli nõus siis kirjutama. (j14, klassijuhataja).*

Laps viibis vaheldumisi 2 nädala kaupa vanemate juures, üks vanemaist pöördus kohtusse lapse elukoha kindlaksmääramiseks (j1, j17).

- *Perekonna ülalpidamiseks oli vaja raha, seepärast läks ema tagasi laevale tööle, kus graafik oli 2 tööl/2 vaba. Seepärast ka paar aastat lapsega suhtlemisel oli laps 2/2 nädalat emaga ja isaga. (j17, ema).*

Ka vanema soov minna koos lapsega elama välisriiki on lapse hooldusõiguse vaidluse aineks (j3, j11).

Nagu näha, on olukorrad ja vaidlused erinevad, seega on ka keeruline juhtumite põhjal üldistusi teha. Enamikest kohtule esitatud tekstidest joonistub siiski lapsekuvand välja vanemate õiguste objektina – laps on „miski“, mis kuulub vanemaks olemise juurde, keegi, keda saab „jagada“, kellele vanemal on õigus.

6.1 Lapse parima huvi kirjeldamine

Mis on hooldusõiguse vaidluste kontekstis lapse parim huvi? Laste esindajad peavad kokkuvõtvalt oluliseks lapse suhteid vanematega, vanemate isikuomadusi ja vanematevahelisi suhteid ning stabiilset kasvukeskkonda ning vaidluse puhul lapse parimate võimaluste tagamist konkreetses olukorras. Esindaja toob välja, et suhtlemise korraldamisel võib olenevalt vanema isikuomadustest olla lapse huvides suhtluse piiramine või ka „... *aktiivselt vastutõtava vanema suhtes riigi sunnivahendite rakendamine ...* „ (esindaja1).

- *Ma arvan, et oleneb vaidlusest – millised on lapse parimad võimalused selle vaidluse puhul, mis temale oleks kõige parem. Arvestades kõike – tema vanust ja ...nagu see on. Mis tema jaoks parim oleks selles situatsioonis, kuhu ta on sattunud mitte iseenda tahtel. Ja arvestades neid inimesi, kes neid parimaid võimalusi võiks talle luua, kelle juurde ta jääb ja mis siis talle parim on, milleks need inimesed võimelised on, ... Midagi võib ju üldistada, et väikesel lapsel on reeglina parem ema juures, aga see ei tarvitse ka ju alati nii olla. (esindaja2).*

Teoreetilises osas kirjeldatud lapse heaolu põhilisi tegureid silmas pidades toon analüüsitud tekstide ja intervjuude põhjal järgnevalt välja, kas ja kuidas nimetatud tegureid mõistetakse ja tõlgendatakse.

6.1.1 Elukeskkond ja arenguvajadused

Kodu olemasolu peetakse menetluses lapse parima huvi seisukohast oluliseks. Enne kohtusse pöördumist elas nelja juhtumi puhul laps vaheldumisi ema ja isa juures kas 2/2 nädalat (j1, j17), 1/1 nädal (j3) või „vaheldumisi“ (j9), ühe juhtumi puhul toetas sellist vanemate kokkulepet lastekaitsetöötaja (j3). Kaks vanemat tegi ka menetluse kestel kohtule ettepaneku lapse elukoha ja suhtlemise korraldamiseks vaheldumisi mõlema vanema juures (j3, j13).

- *2007. aastast, peale lahutust, vanemate kokkulepe nädal/nädal. (j1, isa).*
- *... paar aastat lapsega suhtlemisel elas laps 2/2 nädalat emaga ja isaga. (j17, ema).*
- *... kuni lapse kooliminekuni on laps võrdselt nii ema kui isa hoolduse all ja elab nii ema kui ka isa juures. ... Kolmapäeva õhtust järgmise nädala teisipäeva õhtuni. (j13, isa).*
- *... isa teatas lastekaitsetöötajale, et nad said kokkuleppele. Ema kinnitas kokkulepet, et lapsed on 1 nädala isa ja 1 nädala ema juures. (j3, lastekaitsetöötaja).*

Lastekaitsetöötajad ja laste esindajad on kõigis menetlustes ühel nõul ning toovad välja, et lapsel peab olema üks kodu.

- ... On arusaamatu, kuidas nägid vanemad ette lapse elu, kes ründab kuni 15. eluaastani kahe elukoha vahet. Praktikast taoliste kokkulepete tagajärjel on väiksematel lastel 2-3 kuu pärast tervisehäädad ja raskematel juhtudel paanikahood. Kõik selle põhjustab stabiilse elukorralduse ja turvatunde puudumine. ... erinevates elukohtades elamine takistab lapse isiklikku elu ja mõjub häirivalt tema tervisele. ... Omamata kodu ja pidevalt ringi rännates 2 kodu vahel ei ole lapsel kunagi oma kodu, vaid need on tema vanemate kodud. ... Kumbki vanematest ise ilmselt ei soovi elada nädal siin ja nädal seal enda elu. Seega tuleb ka antud olukorras esiplaanile seada lapse huvid mitte isiklikud huvid. ... Eriti raske on sellises olukorras olla lapsel, kes käib juba koolis ... (j1, esindaja).
- ... 2 aastat, mille jooksul laps on elanud mõlema vanema juures, on näidanud, et selline vaheldumisi kummagi vanema juures elamine ei ole lapse soov ja mõjub talle halvasti. Selline elukorraldus on tekitanud lapses ebakindlust, mis on põhjustanud õppeedukuse langust ... Kahe kodu vahet käimine väsitab last ja on temale kurnav nii füüsiliselt kui ka emotsionaalselt. (j1, lastekaitsetöötaja).

Perenõustaja toob välja, et selles osa on võimalikud erandid, kuid ainult siis, kui laps on eelkooliealine ning vanemad on võrdväärselt tublid ja saavutavad omavahelise kokkuleppe. Samas võib selline kokkulepe vaidlust lihtsalt edasi lükata ning lapse kooliminekul on veelgi raskem vaidlust lahendada. Nõustaja peab oluliseks isa vanemliku potentsiaali kasutamist.

- ... Teisalt, kui on äärmiselt toredad vanemad, väga pädevad, kellel ongi palju pakkuda, kes on võimelised - ma ei näe probleemi. See on väga pere- ja lapsespetsiifiline, kuidas tal on. On väga häid toimivaid peresid. Oli üks pere, kes tuli mu juurde – naine tahtis isalt võtta isaõigusi ära ja kui nad läksid, oli nädal ja nädal – väga toimekad ja tublid. Isaõigusi sellepärast, et ta ei teinud välja, ei olnud nagu isa. Aga seda ma küll ei soosi, et kooliajal niimoodi käia. Ma ei kujuta ette- nagu tigu, muusikatöövihik jäi isa juurde või jäi ema juurde, see on siin ja see on seal. See ei ole üldse teostatav. Jube lugu on see, kui muutus tehakse, kui 3-4 aastat on niimoodi olnud, mismoodi siis? Tihti peale on isad need, kes jäävad eemale. Ja kui tähtis on see, et nad on mingi baasi saanud isana ka. Kui on sealt võtta ja kui on pakkumine, siis miks mitte. Nii tore. Ja nad on pädevad. Selles mõttes on näha areng, et isad on tublimad. Ma väga toetaks seda, kui on, mida võtta. Isegi siis, kui hiljem tuleb see tohtu ... ma ei tahaks nende asemel olla, et kelle juurde siis ...kuidas seda asja ajada. (nõustaja).

Elukoha ja kasvukeskkonna stabiilsus tuuakse lapse elukoha vaidluste puhul olulisena välja nii asukoha, vanemaga koos elamise kui lapse harjumuspärase elukorralduse mõttes, lapse esindaja

toob välja võimaliku traumeeriva mõju lapsele elukoha vahetuse või elukorralduse muutusega seoses (j16, advokaat).

- ... *Lapse elukoht on olnud sünnist saadik ema elukoht. Lapse harjumuspärane elukeskkond-lasteaed, eelkool ja trennid - on Tallinnas, isa elukoht on Hiiumaal. Lapse elukoht emaga vastab enam lapse huvidele ... (j6, ema).*
- ... *Isa on andnud mõista, et soovib oma lapse kasvatamisele pühenduda ja tagada talle igakülgselt arenguks turvaline, stabiilne ning lapse psüühikat mitte traumeeriv kasvukeskkond. (j9, lastekaitsetöötaja).*
- *Lapse ema juures elamine ohustab lapse stabiilset kasvukeskkonda ja tekitab lapsele stressi, mistõttu ei saa seda lubada ega see pole kooskõlas lapse huvidega. Samuti puudub emal stabiilne elukeskkond, tal ei ole sobivat elukohta, kuhu laps võiks ööseks jääda. (j16, isa).*

Vanema elamistingimusi ja materiaalsed toimetulekut tuuakse välja sageli (elamistingimusi 20 korral ja materiaalsed toimetulekut 11 korral), samas toob lapse esindaja välja, et nii elukoha tingimused kui vanemate materiaalsed võimalused omavad vanemlike oskuste ja suhete kõrval väikest tähendust.

- *Lapsel omaette tuba ei ole. Kuigi lapsel on korteris voodi, näitab laps, et ta magab isa juures voodis. Elutuba on täidetud suurte koguste mänguasjade ja teleriga (nagu mänguasjade pood). (j13, lastekaitsetöötaja).*
- *Isa elamistingimused on paremad kui emal. Isa elab 5 toaga majas, mis on ümbritsetud suure aiaga, kus on lapsele jooksmiseks ja mängimiseks piisavalt ruumi. Ema elab 2-toalises puuküttega majas, kus puudub kanalisatsioon ja vesi. Kuna maja on väga kehvast seisusest, siis talvel on seal äärmiselt külm. (j16, isa).*
- *Kohtupraktikas on välja kujunenud, et täiendavalt elukoha tingimustele ja materiaalsele võimalustele (mis omavad kõige vähem kaalu) tuleb välja selgitada, milline on vanem kui lapsevanem, milline on tema suhte lastega, samuti kas vanem seab esikohale lapse huvid või oma isiklikud huvid, kas vanem täidab enda kohustusi lapse suhtes. (j1, esindaja).*

Sealjuures tõdetakse sageli elamistingimuste vastavust lapse vajadustele või materiaalsed toimetulekut selgitamata või põhjendamata, milliste faktide põhjal sellisele järeldusele jõuti.

- ... *antud korteris on lapsele tagatud heaolu ja vajalikud tingimused nii elamiseks kui arendamiseks. (j12, esindaja).*
- *Elamistingimused vastavad lapse arenguvajadustele. (j13, lastekaitsetöötaja).*
- *Isa on materiaalselt toimetulev ... (j9, lastekaitsetöötaja).*

Tuuakse välja ka **toitumine**, mis peaks olema lapse huvides.

- ... Kui laps sööb toite, mis tekitavad allergiaid, siis see ei ole lapse huvides ... (j12, lastekaitsetöötaja).
- ... Isa soovib last (3-aastane) lutist võõrutada, toita teda lusikaga, see ei ole isa poolt vale käitumine. Isa käitumine ei ole vastuolus lapse huvidega. ... (j19, isa).
- ... Söök oli väga ühekiuline, põhiliselt võileivad ... (j4, lastekaitsetöötaja).

Lapse tervisega seoses tuuakse välja, et mitmes elukohas elamine või suur elukeskkonna muutus mõjub halvasti lapse tervisele, s.h võib lapsele põhjustada psühholoogilisi probleeme, samas on need väited üldsõnalised.

- ... mitmes elukohas elamine ei ole lapsele hea ja mõjub halvasti tema arengule ja tervisele. ... taoliste kokkulepete tagajärjel on väiksematel lastel 2-3 kuu pärast tervisehäädad ja raskematel juhtudel paanikahood. Kõik selle põhjustab stabiilse elukorralduse ja turvatunde puudumine. (j1, esindaja).
- ... suur elukoha ja –keskkonna muutus ei ole lapse huvides ning seavad ohtu lapse vaimse stabiilsuse ja tervise, eriti arvestades vanemate lahkuminekust niigi tekkinud psühholoogilisi probleeme. (j3, isa).

Suhtluskorra määramisel on vajalik arvestada lapse tervisega, samas ei saa lapse haigus olla põhjuseks, miks ta ei võiks suhelda lahus elava vanemaga (j2, esindaja; j10, esindaja).

Vanemad võivad ära kasutada lapse tervislikku seisundit selleks, et takistada lapse suhtlemist teise vanemaga, tuues lausa äärmuslikult välja, et laps võib lausa oma vanemaga koos olles surra. Siinkohal on eriti oluline objektiivse informatsiooni väljaselgitamine ja esitamine. Ühe juhtumi puhul ei ole isa teadlik lapse terviseprobleemidest ega diagnoosist (J15, isa).

- ... esitatud meditsiiniliste dokumentide järgi vajab laps pidevalt kvalifitseeritud abi ja järelevalvet, kuna haigushoo tekkimise korral, arsti poolt ettenähtud vältimatu abi puudumisel võib laps surra. Siis lõpeksid jutud lapsevanema õigustest, vaid hakatakse karistamiseks süüdlasi otsima ... (j5, ema).
- ... Lastekaitsetöötaja ei nõustu, et isa ja lapse kohtumised ei ole võimalikud tulenevalt lapse tervislikust seisundist. Laps õpib tavakoolis tavaprogrammi alusel. Rehabilitatsiooniplaan ei kinnita ema väiteid. (j5, lastekaitsetöötaja).
- ... Praegu ei saa lapsega suhtlemise korda kindlaks määrata, lapsel on psühholoogiline trauma. ... (j15, ema).

Lapse arenguvajaduste järgimise vajadust rõhutatakse sageli (21 korral), enamasti jällegi täpsustamata, mida sellega silmas peetakse. Lapse arenguvajaduste järgimine võib tähendada elukeskkonna sobivust, stabiilsust ja vanemate häid suhteid, mida võiks pigem liigitada lapse heaolu põhivajaduste alla. Arenguvajadustena tuuakse välja kooliks valmistumine, suhtlemine

sõpradega ning eakohased tegevused ja huvialad. Tuuakse ka välja, et lojaalsuskonflikti sattumine on kahjulik lapse vaimsele arengule.

- ... *Lapse arengu seisukohalt on lapsele oluline stabiilsus ja vanemate lahuselu korral, vanemate mõistlik läbisaamine. (j13, lastekaitsetöötaja).*
- ... *Laps satub lojaalsuse konflikti, mis kahjustab tema vaimset arengut, kuna lapsele on esitatud liiga suured nõudmised, s.h valida vanemate vahel. (j19, psühholoog).*
- ... *kooliks valmistumine on lapse jaoks oluline arenguetapp ning seepärast on vajalik luua selleks ajaks turvaline ja arengut toetav keskkond. (j11, lastekaitsetöötaja).*

Lapse heaolu kahjustamine väljendub lapse käitumises ja ka eakohasest arengust mahajäämuses, kui seda osatakse märgata. Siin saab abiks olla lasteasutus, kus töötavad professionaalid.

- ... *laps on hea kohaneja, vaatamata kohanemisvõimele leidis sõpru vaevaliselt, kuna tal esines käitumisprobleeme, mahajäämust arengus ning eale mittesobivate väljendusviiside kasutamist. Kui laps viibis Tallinnas, täheldati saabudes lapse käitumises tagasiminekut. (j9, lasteaed).*

Kui lahuselav vanem katkestab lapsega suhte, nähakse seda lapse arengut kahjustava tegurina.

- ... *Lapse ilmajätmine lähedusest, katteta lubaduste andmine, pettumuste toomine, lapse mahajätmine ja temas mahajätuse tunde tekitamine, turvatunde loomata jätmine ohustavad lapse normaalset eakohast emotsionaalset, sotsiaalset ja psüühilist arengut ja see on hinnatav kui kahjulik mõju lapsele. ... (j6, esindaja).*

Hariduse omandamist - koolis ja lasteaias käimise toetamist peetakse väga oluliseks, seda peetakse ka oluliseks elukoha valiku puhul – kumma vanema juures elades on paremini tagatud lapse hariduse omandamine.

- ... *Isa kodust saab laps kooli minna iseseisvalt, ta ei sõltu transpordist. Ta saab pärast kooli puhata, tegeleda oma huvidega ja sobival ajal teha koolitöid. Selles toetab teda nii isa kui isapoolne vanaema. Ema juures elades kulub lapsel iga päev kooli ja koju jõudmiseks mitu tundi, transport on keeruline. Arvesse võttes eelkõige lapse huve-ema juurest kooli käimine on pika vahemaa tõttu lapsele koormav ja põhjendamatu ajakulu nõudev ... (j1, lastekaitsetöötaja).*
- ... *koolimineku ajal peab jääma lapsele võimalus õppida, kooliaegse suhtlemiskorra määramisel peab arvestama õppimise aega. (j15, lastekaitsetöötaja ja esindaja).*
- ... *Isal on ... paindlik töögraafik, tal on võimalik viia last trenni ja eelkooli. (j12, isa).*

Kooli minek on lapse elus oluline etapp - enne seda on vanematel vabadus lapse elu korraldamiseks, koolimineku paneb vanemaid rohkem arvestama lapse elukorraldusega.

- ... kuni lapse koolimine kuni on laps võrdselt nii ema kui isa hoolduse all ja elab nii ema kui ka isa juures. (j13, isa).
- ... Enne kooli minekut on vajalik vanematel kokku leppida lapse kool ning reguleerida isaga kohtumiste kord. ... (j3, lastekaitsetöötaja).

Lapse elukorraldusega arvestamine on samuti väga oluline, tuuakse välja vajadus arvestada lapse väljakujunenud päevakava ja elukorraldusega ning vajadus säilitada lapse elus stabiilsus ja korrapära.

- ... suhtlemine peab arvestama lapse huvide ja elukorraldusega ja toimuma last säästval viisil ... (j9, esindaja).
- ... lapse huvides on ... suhelda isaga korrapäraselt lapse soove, päevakava ja huvitegevust arvestava korraldusel. ... (j5, lastekaitsetöötaja).
- ... Turvaline, lapse vajadusi arvestav ja last säästev kindel päevakava ja elukorraldus on lapsele hädavajalikud. (j15, esindaja).

Lapsega koos elav vanem leiab, et seoses vajadusega arvestada lapse elukorraldusega, ei olegi eriti võimalik lapse ja lahus elava vanema suhtlemist korraldada. Tekib küsimus – kumb on lapse heaolu jaoks primaarne – kas lapse suhe isaga või tegelemine maksimaalse arvu huvitegevuste ja lisatundidega. Samas viitab see ka lapsega koos elava vanema soovimatusele võimaldada teisele vanemale lapsega suhtlemist.

- ... Soovitud suhtlemiskorda ei ole täies osas võimalik tagada, kuna laps on hõivatud nädala keskel ja nädalalõppudel erinevate tegevustega. (muusikakool 2 korral nädalas T ja R kuni kl 17, L eesti keel kl 10-11 ja kunstikool kl 12-16, P pühapäevakool kl 7.30-12, peale seda ujumine. Lisaks nädala sees vene keel, matemaatika, inglise keel. (j5, ema).

Stabiilsuse tagamist peetakse lapsele oluliseks, suhtluskord peaks olema regulaarne ja ettearvatav. Samas võib vanemale mugavam olla „reguleerimata“ suhtlus, mis küll tagab vanema õiguste kasutamise, kuid ei kohusta millekski.

- ... Iga kuu kokku leppides kokkusaamise aegu ei ole lapsel võimalik oma elu planeerida. Kindel nädalalõppude äramääramine tagab lapsele stabiilsuse ja kindlustunde. ... (j1, esindaja).
- ... lapse huvides on tähtis reguleerida suhtlemiskord, mis on pikaajaliselt teada nii vanematele kui lapsele, et kõikide tegemisi ning aega paremini planeerida. (j3, lastekaitsetöötaja).
- 6-aastasele lapsele on oluline kindel elukoht ja eluriit, stabiilne ja turvaline kodu (j9, lastekaitsetöötaja).

- ... suhtlemiskord - soovin, et see oleks minimaalne kondikava, mitte jääk plaan. ... Laps pole enam imik, kellel on kindel päevakava, lapsele on võimalik seletada asju. (j15, isa).

6.1.2 Lapse suhted

Lapse suhe esmase hooldajaga on väga oluline, vaidluste puhul muutub väga oluliseks asjaolu, kes on seniajani olnud lapse peamine kasvataja ja hooldaja ning kellega on lapsel kujunenud soe ja usalduslik kiindumusuhete. Lastekaitsetöötaja toob välja, et vanemate omavahelise konfliktse suhte puhul hoiab laps temaga koos elava vanema poole ning ei peagi vajalikuks teise vanemaga kohtumist, kuna see põhjustab pinget ja määramatust (j5).

- ... lapse igapäevase hooldamise ja kasvatamisega on alates poole lahkuminekust tegelenud ema, lastel on lähedane suhe nii emaga kui omavahel, ... (j3, ema).
- ... lapse ja ema vahel on ääretult tugev emotsionaalne side ning lapse emast lahutamine mõjaks lapsele laastavalt. (j11, lasteaed).
- ... Lapse ja isa suhe on usalduslik, lapse ja hooliva täiskasvanu suhe. Laps usaldab isa. (j9, isa).
- ... Kuna lapsehoolduspuhkusel on olnud lapsega isa, siis on just tema tegelenud vahetult ja pidevalt lapsega. (j16, esindaja).

Lapse ja lahus elava vanema suhe sõltub vanema osalusest lapse kasvatuses pere kooselu ajal ning sellest, mil määral jääb lahus elav vanem lapse elus osalema ja temaga suhtlema – kas vanem täidab teadlikult lapsevanema rolli. Kindlasti on siin oluline osa vanemate omavahelisel paarisuhte tülil – kas lapsega koos elav vanem võimaldab teisel vanema oma rolli täita. Täiskasvanu vastutab lapsega lähedaste suhte loomise ja hoidmise eest. Tuuakse välja, et sunniviisiline vanema juurde viimine ei vasta lapse huvidele (j4, esindaja).

- ... Laps on isa näinud paaril korral ja viibinud tema pool nädal aega. Selle aja jooksul olid nende suhted formaalsed ja laps oli palju omapead ... (j4, psühholoog).
- ... Isa ja lapse vahel lähedussuhet eriti ei ole, laps kardab isaga kokku saada, sest on näinud, kuidas ta on kasutanud vägivalda ema suhtes. ... ta peab armastusega saavutama lapse lugupidamise ja soovi isaga suhelda. (j5, ema).
- ... probleemid on tekkinud sellest, et kohtumised lapsega peaks olema regulaarsed. Isa ei suhelnud vahepeal lapsega 8 kuud, seal sees oli ka lapse sünnipäev. Pärast seda perioodi oli kokkusaamine isadepäeval. Pool kontserti laps ei tundnud isa ära, võõrastas. (j15, ema).

Kui lapsevanem vastutust suhte hoidmise eest ei võta, kogeb laps pettumust (j6), ka peaks lahus elav vanem täitma suhtluskokkulepet lähtuvalt lapse huvist, et mitte lapsel asjatuid lootusi tekitada (j14). Seega on lapsega suhtlemine seotud nii vanema õiguse kui ka kohustusega.

- ... laps igatseb isa ja ootab temaga kohtumisi, kuid isa ei mõista lapse ootusi ja vajadusi, s.h vajadust emotsionaalse lähedussuhte järele. Isa käitumine näitab, et ta ei saa aru lapse tunnetest ega anna endale aru, kuidas tema ilmumine-kadumine lapsele mõju avaldab. ... (j6, adv).
- ... vanematevahelise kokkuleppe eiramine on ilmselgelt vastuolus lapse huvidega: lapsel on õigus suhelda mõlema vanemaga, olla armastatud ja hoitud ning lapsele antud lubadusi tuleb täita ... (j14, lastekaitsetöötaja).

Lapse ja lahuselava vanema vahelise suhte katkemisel on väga oluline lapsega koos elava vanema toetus suhte taastamiseks ning vanematevahelise usalduse ja koostöö tekkimine. Lapsega koos elav vanem peab aktsepteerima lapse õigust ja vajadust teise vanemaga suhelda.

- ... kuna isa ja laps ei ole suhelnud ja kohtunud viimased 5 aastat, siis ei saa rääkida suhtlemiskorrast. Saab rääkida kohtumisest isaga ema juuresolekul ... (j4, lastekaitsetöötaja).
- ... mõlemad vanemad peavad kaasa aitama sellele, et lapsel oleks eraldi elava vanemaga hea suhe ning eraldielav vanem oleks kursis lapse käekäigu ja vajadustega, s.h eriti lapse erivajadustega. Menetletavas asjas on isa ja lapse suhe kaugenenud, seda nii ema ja isa halbade omavaheliste suhete kui osaliselt ka isa varasema käitumise tõttu. Lapse huvides oleks, et edaspidine suhtlemine toimuks pingevabalt ning et emal tekiks usaldus ja veendumus, et isa suhtub lapse erivajadustesse adekvaatselt ja tähelepanuga. Vanem peab vanema õigusi teostades pidama alati silmas lapse parimaid huve ja teostama vanema õigusi heas usus. Ema senine usaldamatus isa oskuste suhtes lapse signaale märgata võib olla olnud põhjendatud, kuid selle usaldamatuse kaotamiseks tuleb isale ja lapsele võimalus anda. (j5, esindaja).

Lapse suhted õdede-vendadega on olulised, tõdetakse, et laste lahutamine ei ole nende huvides. Samas ei ole see takistuseks laste erinevale elukohale (j3, j2, j17) (kahel juhul on lastel erinevad isad).

Lapse suhet võõrasvanemaga on nimetatud vaid paaril korral (j11, j15), ühel korral hindab ema lapse suhteid ema tulevase abikaasaga heaks 2-nädalase koos olemise põhjal.

Lapse suhteid eakaaslaste ja lähedaste inimestega mainitakse lapse jaoks olulistena.

- ... Samuti ei ole sellise elukorralduse juures lapsel võimalik suhelda klassikaaslaste ega sõpradega, mis on väga oluline 10-aastasele lapsele ... (j1, lastekaitsetöötaja).

- ... Mida rohkem ümbritseb last teda armastavate isikute ring, seda parem lapsele. (j2, esindaja).
- ... Lapse sõbrad, sugulased ja tuttav keskkond jääb Eestisse, mistõttu tuleks lapse elukohana eelistada Eestit. (j3, isa).

6.1.3 Vanemad

Vanemate isikuomadused ja vanemlikud oskused on välja toodud harva, muu teksti sees loetelus, selgitamata nende mõistete sisu. Ka on välja toodud, et vanem ei ole käinud lapse lasteaiapidudel, huviringides, arsti juures (j5).

- ... Isa jätab oma lapsest igati hooliva mulje. Isa tunneb muret lapse käekäigu pärast ning püüab igakülgselt panustada lapse heaolusse. Nii on isa külastanud psühholoogi, osaleb lasteaia tegevustes. (j9, lastekaitsetöötaja).
- ... ei ole täheldada mingeid minetusi ema poolt lapse kasvatamisel. Laps on hästi hoolitsetud-puhas, korralikult rietatud, rahulik ja rõõmsameelne. ... (j13, esindaja).

Vanema vaimse tervise probleemidele viitavad vaidlevad vanemad, ka teineteist halvustades - see on üheks võimaluseks näidata teist vanemat endast halvemana (j15, j12, j16). Senikaua kui puuduvad vastavad objektiivsed tõendid või spetsialistide iseloomustused ei ole sellised väited tõsiseltvõetavad.

- ... Ema tarvitab rahusteid, kuna tal esinevad raevuhood. ... Kuna ema on vaimselt ebastabiilne, kergesti ärrituv ning äkiliste raevuhooodega, mis on ajaga süvenenud, siis on isa seisukohal, et lapse vaimse ja füüsilise tervise huvides tuleb ainuhooldusõigus jätta isale. (j12, isa).
- ... Isa põeb alkoholismi, depressiooni. Kohtul välja nõuda psühhiaatriaiglast raviarstilt arvamus isa psüühilise seisundi kohta ning seisukoht, kas arvestades isa seisundit, on lapsele ohutu. (j12, ema).
- ... rikka ja veatu fassaadi taga peitub samuti psüühiliselt tasakaalutu, vägivaldne ja alkoholilembeline mees. Samuti seisab selle psühhopaadi selja taga rikas ja ambitsioonikas perekond, kes on tahtnud last endale ja emast lahti saada. Emal on probleeme, aga ta ei ole mingi kurjategija - ta ei suitseta, ei joo, ta on ebakindel. Aga lapse äravõtmisega seda ei paranda, selline käitumine süvendab veelgi haigust. (j16, vanaema).

Vanema ja lapse ühiste tegevuste vajadus on välja toodud, tegevused peaks olema eakohased ja pakkuma lapsele huvi.

- ... kohtumised lapsele midagi ei pakkunud, laps istus toas, luges raamatut, midagi erilist ei toimunud, korra pakuti jalgrattaga sõitmist. ... (j4, lastekaitsetöötaja).
- ... Isa soovib viia 3-aastast last kalale, ema ei ole nõus, et 3-aastane laps kalale läheb ... (j7, ema).

Vanema elukorraldus omab samuti tähtsust lapse hooldusõiguse teostamisel – vanema elustiil ja töökohustused peavad olema sobilikud lapse kasvatamiseks.

- ... paindlik töögraafik, tal on võimalik viia last trenni ja eelkooli. (j12, isa).
- ... ema elustiil ei pakkunud väikelapsele turvalist arengukeskkonda. (j14, lastekaitsetöötaja).
- ... isal ei oleks oma töökohustuste tõttu võimalik lapse eest igapäevaselt hoolitseda. (j11, esindaja).

Vanema koostöö lasteaia, kooli, lastekaitsetöötajaga on oluline tegur lapse hooldusõiguse teostamise kontekstis. Spetsialistid saavad siinkohal kaasa aidata hindamisprotsessis, et toetuda asjakohastele faktidele. Lastekaitsetöötaja hinnangul näitab koostööst keeldumine vanema hoolimatut suhtumist. Samas tuuakse kohtudokumentides vanema koostöövalmidust välja harva.

- ... Emal on lasteaiaiga väga tihe kontakt-osaleb üritustel, tunneb lapse vastu igapäevaselt huvi. Ema toob ja viib last. Isaga kasvatajal kokkupuuted puuduvad - isa ei ole helistanud, meili teel lapse vastu kunagi huvi üles näidanud ega pidudel osalenud. (j11, lasteaed).
- Isa on koostööaldis. Osaleb koosolekutel, käib arenguevestlustel ja pidudel. (j17, lasteaed).
- ... on tekkinud probleeme koduga. Laps käib pikapäevarihmas, kus tuleb söögi eest tasuda. Isal on 3 kuu eest tasumata. Järgmisest nädalast laps pikapäevarihmas süüa ei saa. Algul isa väitis, et pole arveid kätte saanud, andsime arved lapse kätte. Peale seda isa tel ei vasta. ... (j14, klassijuhataja).

Vanemate omavaheline suhe on küllalt oluline lapse heaolule, seda tuuakse korduvalt välja. Samas on kohtuvaidluse käigus, milles kumbki vanem seisab muuhulgas või eelkõige ka oma õiguste eest, võimatu tagada head suhet. Vanematevahelise läbisaamise parandamine eeldab vanemate tegelemist iseenda tunnetega ning ka ühist nõustamist, kuid kohtuvaidlus võib suhet veelgi teravdada. Suhet mõjutab kindlasti ka läbisaamine kooselu ajal, eriti lähisuhtevägivald (j5, j6). Tuuakse välja sedavõrd konfliktne suhe, et vanemad peaksid vältima kohtumist lapse juuresolekul (j3, j5).

- ... ema ja isa suhted on väga keerulised ja praegu ei ole näha, et need paraneksid. See tekitab lapsele pingeid ja ta ei saagi isaga sõbruneda ... (j5, lastekaitsetöötaja).
- ... lapsevanemad peavad jääma ka sellises olukorras üksteise suhtes viisakaks ... (j17, isa).
- ... Hetkel on lapse elu stabiilne, rahulik ja turvaline: laps on oma eluga rahul. Laps armastab kumbagi vanemat ja tahab, et vaidlused vanemate vahel lõpevad. (j15, esindaja).

- ...Isa on ema suhtes korduvalt füüsilist vägivalda kasutanud, mida on ka laps pealt näinud (j6, lastekaitsetöötaja).

Vanematevahelise kokkuleppe saavutamine kohtuvaidluses seostub vanematevahelise läbisaamisega, kokkulepet peetakse vajalikuks paljudes kohtule esitatud avaldustes ja arvamustes (mainitud 21 korral), kuna see on lapse huvides. Samas on see deklaratiivne ja idealistlik, kui vanematele ei pakuta konkreetset abi kokkuleppe saavutamiseks.

- ... vanemad võiksid asja lahendada kompromisskokkuleppe kaudu, mis vastaks kõige enam lapse huvidele ja vajadustele ... (j6, lastekaitsetöötaja).
- ... Vanemad peaksid iseseisvalt leppima kokku lapse elukoha ning lapsega suhtlemise korra ja arvestama omavahelises suhtlemises eelkõige lapse, aga mitte oma huvidega ... (j12, esindaja).

6.1.4 Lapse õigus

Lapse õigust suhelda vanemaga on antud vaidluste puhul välja toodud kõige enam. See on iga lapse universaalne seaduslik õigus ning enamasti ka lapse parim huvi.

- Laps peab saama isaga tihedamini suhelda kui 1 kord kuus. Lapsel peab olema võimalus ja aeg suhelda isaga arvuti teel ning telefoni teel, et side ja suhtlemine isaga säiliks ning laps saaks isaga jagada oma rõõme ja muresid ning teha plaane. (j3, lastekaitsetöötaja).
- ... lapse huvides on suhelda oma eraldi elava vanemaga ... (j4, lastekaitsetöötaja).
- ... ka vähesed regulaarsed kohtumised isaga on lapse huvides ... (j5, lastekaitsetöötaja).

Suhtlemine kolmanda isiku juuresolekul võib olla vajalik, kui lapse ja vanema suhe ei ole lähedane või piisavalt turvaline, samuti kui lahus elaval vanemal on vaja õppida lapsega tegelema lapse eakohastele vajadustele vastavalt. Kohtumisi korraldatakse sotsiaaltöötaja või ka psühholoogi juuresolekul, Tallinnas perekeskuses. Üks vanematest toob välja, et selline suhtlemine on tema jaoks alandav.

- Kui ema suhtleb lapsega kolmanda isiku juuresolekul ja järelevalve all mõistlikult ja last mitte liigselt koormaval viisil, peaks selline olukord olema lapse huvides. (j2, esindaja).
- ... esimesed kohtumised isa ja lapse vahel toimuvad lisaks ema osavõtule ka psühholoogi või lastekaitsetöötaja osavõtul selleks, et aidata lapsel kohaneda isaga ja jälgida kohtumiste kulgu, ... (j10, ema).

- ... isa ja lapse kohtumised peaksid toimuma avalikus, kuid 5-aastasele lapsele eakohases ja turvalises kekkonnas asjatundliku spetsialisti järelevalve all. Esimese 2-3 kuu jooksul võiks selleks olla perekeskus ... (j6, esindaja).
- ... olen huvitatud oma pojaga pidevast suhtlemisest. Minu kirjeldamine kurjategijana, kes ei või oma lapsega suhelda ilma järelevalveta, on alandav ja ülekohtune. (j6, isa).

Eelneva, lapse parima huvi kirjeldamise põhjal, selgub, et parimat huvi kirjeldavaid omadusi ja mõisteid esitatakse sageli loeteludena, ilma mõistete sisu konkreetse lapse osas selgitamata ja põhjendamata, sageli ei tooda ka välja fakte, mis võimaldaksid väiteid sisuliselt mõista. Defineerimata mõisted võimaldavad erinevat tõlgendamist ja arusaama, s.h subjektiivsust. Parima huvi kirjeldamine ja selle esitus on killustatud, tuuakse välja osasid lapse heaolu tegureid, puudub terviklikkus ja süsteemsus – üldine raamistik. Raamistiku ja mõistete selguse puudumine eeldab hindajailt professionaalsust ning ei taga ühtlast kvaliteeti.

6.2 Laps menetluses

Teoreetiliselt on laps on hooldusõiguse menetlustes kõige olulisem isik, kuivõrd vaidlus puudutab tema elu, praktiliselt võib laps muutuda „asjaks“, keda jagatakse. Eelneva põhjal selgub, et hooldusõiguse vaidlus mõjutab oluliselt lapse heaolu.

6.2.1 Lapse emotsionaalne olukord

Lapsed muretsevad hooldusõiguse vaidluse puhul lojaalsuse ja suhte säilitamise pärast vanematega, tunnevad ebakindlust ja hirmu, peavad sageli vastama erinevate spetsialistide küsimustele vanemate ja pereelu kohta – ka menetluse jooksul toimub lapse emotsionaalne heaolu kahjustamine. Väga paljude juhtumite puhul kirjeldati lapse terviseprobleeme või emotsionaalset häiritust (j1, j3, j4, j5, j6, j12, j13, j17, j19). Ühel juhul nimetab vanem last „ebastabiilseks“, kuna keeldub vanemaga suhtlemast (j4).

- ... Sel õppeaastal on laps muutunud närviliseks ja väsib kiiresti. Viimaste tundide ajal käib tihti WC-s. Tundub, et vanematevahelised pinged on kandunud edasi lapsesse ... (j1, klassijuhataja).

- ... ta on emotsionaalselt läbi, ta ei suuda enam kellelgi öelda, mida ta tahab. Selleni on teda viinud meievaheline käitumine. Meievahelised emotsionaalsed jutuajamised on viinud lapse sellisesse seisuga ... (j3, isa).
- ... Esimesel päeval läks kõik hästi, teisel päeval tekkis tõrge. Laps keeldus toast välja tulemast, püüdsin küsimustega lapselt teada saada, mis tal viga on, laps püüdis toaust barrikadeerida. ... laps on ebastabiilne. (j4, isa).
- ... Muidugi on nad õnnetud küll. Kui nad said teada, et ema läheb ära ja viib võib-olla väikese venna kaasa ... nüüd nad magavad isa juures voodis. Hirm kaotada. Kui laps juba oma voodist tuleb ära ühe vanema juurde, siis ta on ikka suures hirmus. ... (esindaja1).

Lapse mõjutamine on vaidluste puhul tavaline - vanemad teevad seda teadmatult või teadlikult, pühendades lapsi ka kohtuvaidluse nüanssidesse. Lahus elav vanem tunneb end ebakindlalt, kuna lapsega koos elav vanem omab pidevat lähedast kontakti lapsega ning tal on suurem mõju lapse üle. Lapse mõjutamist tähtsustatakse ka üle, pidades last manipuleeritavaks.

- ... Ema saab alati last mõjutada, kui laps minu juurde enam tulla ei soovi ... (j4, isa).
- ... ei saa lähtuda üksnes lapse poolt antud ütlustest, kuivõrd lapse seisukohta on mõjutanud ema. (j3, isa).
- See on küll õige, et laps on alati selle vanema mõju all, kellega ta koos elab, sinna pole midagi teha. (esindaja2).
- ... laps vahepeal ei tahtnud üldse enam arvutisse tulla ega kirjale ka vastata. Ei oska öelda, kas see suhtumine tuli kodust. Kui küsisin lapse käest, kas ta tahaks emale kirjutada midagi, vastas laps, et „isa on see ema juba täiesti ära tüüdanud.“ Selgitasin lapsele, et see on isa suhtumine ja et laps teeks ikka nagu ise tunneb ja tahab ning ta oli nõus siis kirjutama. (j14, klassijuhataja).

Vanemate vahel valimine, lojaalsuskonflikt on samuti vaidluste puhul riskiks lapse heaolule. Kuigi teoreetiliselt ei peaks laps vanemate vahel valima, praktiliselt on laps sageli olukorras, kus ta igapäevaselt peab „laveerima“ ema ja isa vahel, olema mõlemale meele järgi ja rääkima seda, mida kummalegi vanemale meeldib kuulda. Laps sõltub vanemate tarkusest last säästa täiskasvanutevahelisest probleemist – lahku minnakse ju paarisuhtest, mitte lapsest.

- ... Laps kardab, et saab emalt riielda seepärast, et tema soov on elada isa juures ... (j1, perenõustaja).
- ... Laps ei taha kumbagi vanemat kuidagi kurvastada ja haavata ja seega peab leidma oma käitumises ja otsustes kompromissi või nõustuma ühe vanema või ka vanavanema sooviga ... (j1, koolipsühholoog).
- Laps tunnistas, et mõnikord on tal raske midagi oma vanematele öelda, kuna ta armastab neid mõlemaid ja ta ei taha neid pahandada ja solvata. ... Laps tunneb segadust ja tahab, et kõik oleks nagu varem, kui pere elas koos. ... ema oli talle teatanud suhtlusgraafikust. Laps hakkas nutma ja kartis, et isa peale seda vestlust võib öelda, et ei taha lapsega kohtuda. (j3, lastekaitsetöötaja).

- ... lapse otsus, kelle juures ta tahab elada... Tookord ta jäi isa juurde – mingitel asjaoludel ta oli isa juures, olid elukondlikud asjad ... Aga see laps peab ju tulema ka ema juurde, kuidagi talle silma vaatama. Lapse lojaalsuskonflikt ... laps ei peaks seda tegema, kui vanemad suudaksid seda teha. (nõustaja).

Lapse võõrdumine on sageli isade mure, selle välistamiseks on lahus elades oluline hoida lapsega regulaarset suhet.

- ... Soome Vabariigis viibimine võib kaasa tuua lapse isast võõrdumise ... (j3, isa).
- ... Isa arvates tegutseb lapse ema sihikindlalt sooviga laps tema pärisisast võõrutada. (j15, isa).
- ... Isa soovib, et tema kontakt lapsega ei katkeks. Samuti on isikliku kontakti säilitamine lapse huvides ... (j5, isa).

Kui laps ja vanem on võõrdunud, võib olla raske suhet taastada, selleks on vaja kasutada spetsialistide abi.

- ... Kuivõrd isa ja laps on teineteisest võõrdunud, on vajalik taastada lapse ja isa vaheline usaldus. Usalduse taastamisele peaks kaasa aitama ema ning seetõttu oleks mõistlik, kui esimesed kokkusaamised oleksid lühiajalised ja nende juures viibiks ka ema. Kui suhted taastuvad, võiks esialgu periood, mille jooksul laps viibib isa juures, olla lühiajalisem. ... Kui lapse ja isa vahelised suhted ei taastu, oleks soovitatav pöörduda psühholoogi juurde, et koostöös psühholoogi, vanemate ja lapsega taastada lapse ja isa vaheline usaldus. ... (j4, esindaja).

Sageli vajab laps vanemate hooldusõiguse kohtuvaidluse korral professionaalset psühholoogilist abi. Ühel juhul toetas last lastekaitsetöötaja (j3).

- ... Lapse tunnetega tegelemiseks ja hirmust ülesaamiseks on vajalik jätkata psühhoteraapiat. (j5, lastekaitsetöötaja).
- ... Kuna laps ei käinud psühholoogi juures, aga vajas toetamist, siis leppis lastekaitsetöötaja emaga kokku, et laps hakkab käima lastekaitsetöötaja juures 1 korral nädalas. ... (j3, lastekaitsetöötaja).
- ... omavalitsus abistas lapsele psühholoogilise abi osutamise ja emaga kohtumiseks ettevalmistamise korraldamisel. ... (j14, lastekaitsetöötaja).

6.2.2 Lapse arvamuse väljaselgitamine

Lapse arvamus ja soov on vanemaga suhtlemisõiguse kõrval teisel kohal tekstides väljatoodud kordasid arvestades (27 korral). Laste ärakuulamise materjalidest selgub, et lapsed suudavad oma arvamuse välja öelda ja seda ka põhjendada. Lastekaitsetöötajad toovad oma arvamustes lapse

soovi olulise argumendina välja kuuel korral (j1, j5, j9, j15, j17, j18). Lapse esindaja toob välja, et peab arvestama lapse sooviga, kui laps ei soovi vanemaga suhelda (esindaja2).

- ... See poiss selgitas küll ilusasti, et eelkõige ma tahan jääda oma koju, ma ei taha oma kodust ära minna. Ema läheb ära. Aga sellepärast ma tahan ka isaga olla, et isa rohkem tegeleb minuga – teeme isaga sporti. Ema on õhtuti kaua tööl, siis ma olen üksinda. Mõistlikud argumendid. (esindaja2).
- ... laps saab aru, mis on elukoht. Seal ta elab ja see on tema kodu. Ta tahab elada isa juures, aga 2 korda kuus käia ema juures külas.... Laps arvas, et tal on isa juures parem, sest siis läheb ka õppimine paremaks. Isa aitab teda. Samuti saab ta linnas kutsuda külla ka oma sõpru. Lapse sõnul on tal isaga paremad suhted. ... (j1, esindaja).
- ... Lapsega vestluses laps avaldas, et ta vist ei mäleta isa välimust ega ole kindel, kas ta tunneks praegu isa ära. Pakutud kokkusaamistele vastas laps keelduvalt. Küll aga nõustus sellega, et isaga kohtuda kellegi lähedase, kas ema või hoidja juuresolekul. (j5, esindaja).
- ... Suuremad lapsed teavad väga selgelt vahel öelda, mida nad ise tahavad, mis on nende huvides, miks nad seda tahavad, miks nad teistmoodi ei taha. Seadus ütleb, et lapse soovi tuleb arvestada. ... Muidugi ... kui kohtule on teada, et isa on alkohoolik või narkomaan või midagi taolist... Kui laps ütleb, et ta ei taha üldse teise vanemaga suhelda, seda ikka peab arvestama. ... See on väga keeruline – tal võib selleks olla oma põhjus. ... Kui ta on juba teatud vanuses, siis ta võib ise objektiivselt hinnata. (esindaja2).

Ka väikesed lapsed suudavad kirjeldada olukorda ja väljendada oma arvamust, mis omab menetluses olulist tähtsust. Siinkohal väljavõtte 6-aastase lapse ärakuulamisest lapse esindaja poolt:

- ... laps käis lasteaias harva, sest ema käis palju külas ja emal käis palju külalisi. Hommikul oli ema väsinud ja ütles, et täna polegi lasteaiapäev. Kui ema last külla kaasa ei võtnud, pidi laps öösel üksinda olema. Ema jõi kogu aeg. Kui ema purjus on, siis ta kukub maha ja tal on muhk peas. Tööl ema ei käi. Laps on saanud emaga kohtuda. Sügisel oli laps 2 nädalat ema juures. Siis juhtus, et nad tulid emaga külast, ema oli purjus ja jäi magama. Laps magas emaga ühes voodis. Äkki ema oksendas lapsele peale-lapse pea ja juuksed olid oksega koos, emme ei ärganud. Teinekord oli naljakas asi-kaks onu olid emme küljes kinni ja ütlesid lapsele, et vaata tüdruk, varsti oled siin meiega. Lapsele see ei meeldinud, ta kartis neid mehi ega taha enam emmega olla. Laps soovib elada isaga ... (j9, esindaja).

Väiksemad lapsed kirjeldavad oma elu-olu ja suhteid ka lasteaias.

- ... Sotsiaalsest võrgustikust on laps rääkinud lisaks emale ka vanaemadest ja vanaisast, isast ei ole laps midagi rääkinud. (j11, lasteaed).

Kuivõrd oluline on lapse kuulamine näitab ka isa ja lapse juurde teostatud kodukülastuse kirjeldus, mille käigus tuli 6-aastane laps ise lastekaitsetöötaja juuresolekul oma soovi avaldama. Tekstist selgub, et lastekaitsetöötaja suhtles algselt isa, mitte lapsega.

- ... isa sõnul ta ei ole keelanud lapsel ja emal suhelda, vaid et laps ise ei ole seda soovinud. Nüüd kui laps on viimastel päevadel emaga suhelnud, on laps avaldanud soovi ema juurde tagasi minna. ... Lastekaitsetöötaja ja isa vestluse ajal tuleb laps telefoniga isa juurde ja ütleb, et soovib minna Tallinna. ... Seisukoht põhineb ka lapse arvamusega arvestamisel. (j13, lastekaitse).

Kohtus ärakuulamise osas on määratletud vaid vanuse alampiir ja see, et vestluse juurde võib kutsuda spetsialisti. Kui kohus lapse ära kuulab, siis on lapse soov kohtu jaoks oluliseks argumentiks. Lapse esindaja sõnul on kohtunike ärakuulamispraktika erinev – mõni soovib lapse ära kuulata lastekaitsetöötaja või lapse esindaja juuresolekul, mõni soovib vestelda omavahel, mõni koos kohtusekretäriaga, kes vestlust protokollib. Vaadeldud juhtumitest kuulas kohus lapse ära vaid ühel korral (j3).

- ... Seda ei ole ju ka paika pandud, et kuidas kohtunik lapsega vestleb. Näiteks laps oli 5-aastane - ühe poole advokaat taotles, et kutsuda psühholoog juurde. Kohtunik ütles, et palun, ma võin kutsuda lastekaitse juurde, kohtunik küll ei hakka psühholoogi otsima. Psühholoog ju ka ei ole seda last enne näinud. Mõni kohtunik tahab kahekesi rääkida, mõnel sekretär protokollib ka seda juttu, mõni kutsub lapse advokaadi ja lastekaitse. Last ei tohi kohtusaali viia – see on ka ainuke asi. (esindaja2).
- ... Tulenevalt lapse ärakuulamisest avaldatust. Kohus leiab, et 10-aastast last ei saa sundida oma isaga rohkem suhtlema ja tema seisukohta tuleb kohtul arvestada. Kohus vestles lapsega ilma ema juuresolekuta ja laps oskas oma seisukohti igas asjas veenvalt põhistada. ... (j3, kohus).

Seoses lapse sooviga kaasneb ka segadus, mida tohib või peab lapselt küsima ning kas lapse soov on ka lapse huvides. Vanemat esindav advokaat järeldab, et lapselt tohiks seada ka valiku ette, kumba vanemat laps eelistab (j3).

- ... Kohtumääruse põhjendusest tuleks vastuoluliselt järeldada, justkui ei tohiks last asetada valikute ette küsimustes, mis puudutavad tema vanemaid. Tegemist ei ole seisukohaga, millele leiaks tuge mõne õigusnormi näol. Tuleks vastupidi arvata, et see on menetluslikult lubatav ja isegi vajalik. On ilmne, et kohus suunas lapsega vestlust vastavalt sellele, milles pidas lapse arvamust vajalikuks. ... Kuivõrd antud juhul oligi lapse ärakuulamise eesmärgiks just tema eelistuste ja valikute (lapse huvid) teadaaamine, siis oli lapse selliste valikute ette asetamine ilmne paratamatus, sest seadus nõuab antud avalduse lahendamisel ka lapse huvidega arvestamist, mis puht loogiliselt tuleb selleks esmalt välja selgitada, et need seejärel asetada vaidlevate vanemate soovide suhtes esikohale. (j3, isa).

- ... Välja selgitamata on asjaolu, kas nimetatud (lapse) soov on ka lapse huvides. Lapse soov ei pruugi alati olla kooskõlas tema huvidega ... (j1, esindaja).

Kohus ei kuula ära nooremalt kui 10-aastast last, ka mitte 9-aastast. Ühel juhul väidab kohus, et 6-aastase lapse arvamust ei ole kohtul võimalik küsida (j15).

- ... kuna antud juhul laps on 9-aastane, siis kohus last ära ei kuula. ... (j14, kohus).
- ... laps on 9-aastane, nooremalt võib kohus ära kuulata. Mis on põhjus, et kohus oleks pidanud kuulama last? ... (j5, kohus).
- ... Laps on 6-aastane väikelaps, kelle arvamust pole kohtul vastavalt seadusele võimalik küsida. (j15, kohus).

Kohus toob välja, et kuna laps on juba ära kuulatud lastekaitsetöötaja ja esindaja poolt, puudub kohtul vajadus veelkord last ära kuulata.

- ... laps on käesoleval ajal 9-aastane ja tuleb eeldada, et laps suudab oma eakohasest arengust lähtuvalt väljendada oma soove esindajale ja eestkostesutusele ... (j1, ringkonnakohus).
- ... ei pea vajalikuks lapse ärakuulamist, kuna lapsega on vestelnud 2 lastekaitsetöötajat, kes on oma ala spetsialistid ja kohus ei arva, et laps avaldab kohtule midagi enamat, kui ta on avaldanud lastekaitsetöötajatele ja advokaadile ... (j1, kohus).

Lapse soovi mõjutatavus? Nii spetsialistidel kui vanemal on aramus, et lapse aramus võib olla vanema või mingite asjaolude poolt (hommikused pannkoogid, ilus auto) mõjutatud (j1, j3). Oluliseks peetakse ka seda, kes lapse ärakuulamisele toob. Lastekaitsetöötaja toob välja, et ärakuulamine peaks toimuma „neutraalsel pinnal ilma vanemate juuresolekuta“ (j1).

- ... Me ei tea, millest lapse aramus oleneb – see võib oleneda ka sellest, et emme tegi mulle hommikul pannkooke või et „näe kui ilus auto“. ... See on oluline eetiline küsimus ... nad ei taha ju vanemaid kurvastada. Ja see on parasjagu nii ja naa, kelle juures laps parasjagu on ... mäng on pooleli ... (nõustaja).
- ... ei saa lähtuda üksnes lapse poolt antud ütlustest, kuivõrd lapse seisukohta on mõjutanud ema. ... (j3, isa).
- ... Ma ütlesin isale, et kui te nüüd lähete kooli ja saate lapse sealt, ma pean niikuinii teiega rääkima, siis tulge minu juurest läbi. Sellepeale ütles teise poole advokaat, et mina ei ole sellega nõus, miks isa peaks teda tooma. Keegi peab ju teda tooma ja isaga ma tahan ka rääkida. Kui te seda väga tahate, ma leian selle aja, las ema toob ta teist korda kohale. Ega siis nii suur laps ei ole nii mõjutatav. ... (esindaja2).
- Laps avaldas lastekaitsetöötajale soovi elada isa juures. Kuna lastekaitsetöötaja pole veel suhelnud lapsega neutraalsel pinnal ilma lapsevanemate juuresolekuta, siis ei ole võimalik olla täiesti kindel lapse tegelikus soovis ... (j1, lastekaitsetöötaja).

Vanem ei kontrolli oma reaktsiooni seoses lapse sooviga elada teise vanema juures ning paneb lapse emotsionaalselt raskesse olukorda hakates nutma või ähvardades last hülgamisega.

- ... *Ta kirjeldas kokkusaamist emaga koolis. Lapse sõnul oli ta emale öelnud, et tahab olla isa juures, seejuures oli ema nutma hakanud. ... (j1, lastekaitsetöötaja).*
- ... *Veebruaris tuli isa meie koju tütre käest küsima, kelle juures ta tahaks elada. Kui tütar vastas „ema juures“, tõusis isa püsti ja ütles „see on viimane kord, kui sa mind näed. Nüüd sul enam isa ei ole“. Kodus tütar nuttis ja ütles, et ta ei julge isale öelda, et ta isa juurde ei taha. ... (j3, ema).*

Last soovitakse **korduvalt küsitleda**. Ka siis, kui laps väljendab kindlalt oma soovi, ei pruugi vanem seda aktsepteerida. Laps satub korduvate ärakuulamise käigus surve alla. Korduv ärakuulamine peaks olema välditud.

- ... *soovin et laps oleks üle kuulatud erapooletu spetsialisti poolt, et selgitada välja põhjused, miks ta ei taha minu juures elada. ... Oleme elukoha määramisel lähtunud lapse soovist, kuid me ei ole teada saanud põhjust, miks laps niimoodi otsustas. ... soovime, et lapse kuulaks ära ka asja menetlev kohtunik ... olen küsinud lapse käest, kelle juures ta elada tahab, aga see arvamus, mis ta avaldas, ei ole tema arvamus ... (j1, ema).*
- ... *last on küsitlenud protsessiosalised tema elukoha suhtes 5 korral (4 erinevat isikut). Lisaks eelnevalt pereterapeut. ... lapse soov on välja selgitatud. Laps on enda seisukohta 7 korda avaldanud. ... Lapse huvides ei ole kohtumenetluse ajal tema pidev küsitlemine. ... Protsessis eestkostetasutust esindanud esindajatel on vastav eriharidus. Taotluses ei ole põhjendatud, miks nende isikute poolt antud arvamus ei ole pädev. ... (j1, esindaja).*

Teatud olukorras võib olla vajalik korduv lapse arvamuse ärakuulamine, kui tegemist on lapse ja lahuse elava vanema võõrandumisega ning peale abistamisprotsessi on vajalik uuesti suhet hinnata ja lapse soov välja selgitada.

- ... *laps on ebalev, küsimusele, kas ta tahab kohtuda isaga, vastab et ei tea. Samas vastuseisu ei avalda. Isaga viimast kohtumist ei mäleta. ... kuid selle korra kindlaksmääramiseks oleks täiendavalt vaja välja selgitada lapse arvamus peale seda, kui isa ja lapse suhted on taastunud. ... (j4, esindaja).*

Eetika ja konfidentsiaalsus - lapse ärakuulamisel on kindlasti vajalik last teavitada, et vestlus ei ole konfidentsiaalne. Kui last on abistatud kohtumenetluse väliselt ning lapsega on kokku lepitud konfidentsiaalsuses, ei ole informatsiooni võimalik kohtumenetluses kasutada.

- ... piltide põhjal rääkis laps nii endast kui ka oma perest ja suhetest. ... Lapsega vestlemise põhjal on alust arvata, et kõik mida ta rääkis ja mulle usaldas, oli siiras ja tal puudusid eelnevad juhendid, mida rääkida võib, mida mitte. Laps võis ise otsustada, mida ja kuidas mulle räägib ning teadmine, et räägitu jääb meie teada ... (j1, koolipsühholoog).

6.3 Vanema õigused

Oluline tegur parima huvi väljaselgitamisel on ka vanema õigused. Kohtumenetluses esitatakse neid läbipõimunult ja vahel ka segiaetult lapse parima huviga ning menetluses on väga oluline vahet teha lapse parimal huvil ja vanema õigustel. Vanem võib oma õigusi käsitleda prioriteetsetena lapse õiguste suhtes.

- ... Kui isa helistas ja laps rääkida ei tahtnud, tuli isa ja pildus kive vastu aknaid. Väitega, et lastekaitse seaduse järgi on tal õigus lapsega kohtuda ja tema tahab nüüd kohe seda teha. (j3, ema).
- ... Laps peab olema isale igal ajal kättesaadav. E, K ja R kl 18-19 helistab isa lapsele, neil aegadel peab isa saama lapsega suhelda. ... (j13, isa).
- ... soovin lapsega kohtuda vabalt, ilma et keegi dikteeriks seda. ... (j12, isa).
- ... praegu on suhted normaalsed ja ma tahaksin et lepiksimisest rahulikult omavahel kokku, et lapse ema kooskõlastab lapse sõidud välisriiki. Tulenevalt, et käesoleval ajal ei ole minu õigusi rikutud, loobun oma avaldusest. ... (j11, isa).

Lapsest lahus elamine piirab paratamatult lapsega koosolemise, s.h vanema õiguste teostamise võimalust – seda lapse huvist lähtuvalt.

- ... Tulenevalt asjaolust, et vanematel on võrdsed õigused ja kohustused, s.h kohustus ja õigus hoolitseda oma alaealise lapse eest, kuid et lahus elavale vanemale ei ole paratamatult võimalik tagada samas ulatuses suhtlusõigust kui lapsega koos elavale vanemale, sest lapsel saab olla ainult 1 elukoht, tuleb määrata isa ja lapse suhtluskord. ... (j3, kohus).

Siinkohal toob perenõustaja välja, et oma vanema õigustest isetult loobudes võib kannatada saada inimese identiteet. Tegemist on ka vanemate võistlusega lapse armastuse pärast. Protsessi normaliseerimiseks on kasulik nõustamisperiood.

- ... Ma ei saa isegi sellest aru, et emb-kumb vanem saaks öelda, et kuule, võta laps. See oleks ülim suuremeelsus ja isetus, kus saab kannatada inimese enda identiteet. Mis lapsevanem ma olen, kui ma annan ära ... kuidas ma sellega toime tulen? Terve protsess... Kuid tihti on ka võistlus lapse armastuse pärast ja

kumb on parem lapsevanem. Ja see võib olla väga ohtlik inimese identiteedile, kui laps ütleb, et „issi on nii lahe, ma ei taha sinu juurde tulla.“ Selles protsessis on ka väga palju normaliseerimist. Selleks ongi neil seda (nõustamisperioodi) kogemust vaja. (nõustaja).

Äärmusliku informatsiooni esitamine on üheks võimaluseks tähelepanu saada, see võib puudutada vägivalda või lapse äärmuslikku seisundit. Tegemist on lapsega manipuleerimisega oma vanema õiguste tagamiseks. Ka siinkohal on võimalusel oluline objektiivse informatsiooni väljaselgitamine ja esitamine, et luua olukorda selgus ja tagada lapse huvid.

- ... Viimane kohtumine lõppes sellega, et isa tarvitas julma füüsilist vägivalda nii ema kui vanaema vastu ning kiskus vägisi, jõudu kasutades lapse nende käte vahelt ära. ... (j2, ema).
- ... laps on lastekaitsetöötajale öelnud, et teeb enesetapu, kui peab päriselt isa juurde elama asuma. Seda enesetapujuttu on laps ka varem rääkinud, kui on isaga kriis olnud. ... (j3, ema).
- ... laps ei ole end vestluses lastekaitsetöötajaga selliselt väljendanud. Lapse enesetapu jutt on olnud teemaks läbi avaldaja (ema) sõnade. ... (j3, lastekaitsetöötaja).
- ... kui isa lapsega kohtus, siis hakkas ta nutma, temaga hüvasti jätma ja see traumeeris last väga ... (j10, ema).

Ema ja lapse seotuse rõhutamine - emad toovad välja eelisõigust lapsele, kuna nad on emad, laps kuulub emale. Isa võib muutuda justkui kõrvaliseks isikuks, kuid on oht, et ka laps ise, kelle (heaolu) üle vaidlus toimub, muutub menetluses kõrvaliseks isikuks.

- ... kuivõrd tegemist on väikese tüdrukuga, siis tegeleb ema ilmselgelt tema kasvatamisega rohkem ning ema ja lapse psühholoogiline side on seetõttu ka tugevam ... (j5, ema).
- ... Arvestades asjaolu, et olen lapse ema ja tean, mis mu lapsele parim on, soovin et laps naaseks talle omaseks saanud elurütmile. ... (j9, ema).
- Tihti peale naised käsitlevad lapsi nagu sokke – oma asju – minu laps. Mina ... ma ei anna, mul on nii ... ma tean, ma ei saa. Laps ei ole mingi isiklik omand. Vahel tuleb jutu käigus välja, et kohe varsti saab tema (mees) oma lapse, kui on uus partner. See laps on ju ka tema laps, kellest me praegu räägime. Laps on muutunud emale nii omaks, et isa ei ole asjapulk, aga laps ise ka ei ole. Emal oleks nagu õigus otsustada või korraldada seda kõike. Ma väga tänan Eesti riiki, et on teinud seaduse, kus on kirjas, et lapsel on õigus isiklikuks kontaktiks mõlema vanemaga ja lähisugulastega. Lapsel on õigus. Sul võib olla väga halb selle pärast, aga see on tema õigus. See ei ole väga raskesti mõistetav. (nõustaja).

Lapse esindaja toob välja, et emade ja isade käitumine on erinev, see võib mõjutada ka otsustamise protsessi, tema hinnangul võivad naisspetsialistid ennast ema olukorraga samastada.

- ... Sageli mõjub see ... lastekaitsetöötajad on naised, kohtunikud ka naised, enamikul on oma lapsed ja paratamatult tekib see samastumise tunne, et mina ja minu laps. Ja teine asi emad tulevad, nad on haledad, nad nutavad. Isad ei oska sageli üldse selles olukorras olla, nad ei ärata osavõtlikkust ja usaldust, vahel ka kaebavad. Nad realiseerivad seda kõike teistmoodi. Kohtunikul peaks ka olema keegi, kellel on rohkem kogemusi ja lastega kokku puutunud. Ebaprofessionaalsus võib selle asja ära rikkuda. (esindaja2).

Vaatamata ema ja lapse seotusele tuleb isale võimaluse anda, kuna see on lapse huvides.

- Vanem peab vanema õigusi teostades pidama alati silmas lapse parimaid huve ja teostama vanema õigusi heas usus. Ema senine usaldamatus isa oskuste suhtes lapse signaale märgata võib olla olnud põhjendatud, kuid selle usaldamatuse kaotamiseks tuleb isale ja lapsele võimalus anda (j5, esindaja).

Perenõustaja toob välja väärtused – meie ühiskond ei pruugi aktsepteerida ema, kelle laps elab isa juures. Tegemist võib olla hirmuga stigmatiseerimise ees nagu oleks ema lapse hüljanud, mitte lähtuvalt lapse huvist mõlemale vanemale ja healole. Et olla lugupeetud ja aktsepteeritud peab vastama ühiskonna normidele. Lapse elukoha määramisel ühe vanema juurde võetakse kõrvaltvaatajate hinnangul laps teiselt vanemalt ära.

- ... Siia tuleb ka meie kultuur sisse – ühiskond ja kultuur. Mina kui naine, mina kui ema, kuidas ma saan hakkama, mu lähikondsed, et mis mõttes, et laps elab isa juures. Ema jätab lapse maha, mitte et on väga lahe isa. Me ei saa teha nagu nagu seal ei oleks seda hirmu, et ühiskond mõistab mind äkki hukka. Ja identiteet. ... (nõustaja).
- ... lapsi ei tohiks temalt ära võtta ... (j3, töökoht).

Kui isale tundub olukord lootusetu ning ka kohtuvaidluse käigus ei tagata lapse ja isa suhtlemist, võib isa lapse elust distantseeruda.

- ... arvan, et on õigem alla anda situatsioonis, kus muutusi ei toimu ega ole näha ka lähitulevikus. ... Arvestades asjaolu, et laps on siiski väike, kellel puudub arusaam probleemist, siis loobun mõlema traumeerimisest. On mõistlikum aja möödudes loota olukorra normaliseerumisse. Ehk on probleemiks lapse ema ebastabiilne seis eraelus. Usun, et lapse kasvades mõistavad mõlemad isa vajalikkust. Olenemata sellest jätkan rahulikke läbirääkimisi olukorra lahendamiseks. Kui peaks juhtuma, et aasta-kahe pärast muutusi ei toimu, olen sunnitud pöörduma taas kohtu poole ... (j10, isa).

Tõdetakse **koos elava vanema suuremat mõju** lapse üle ning seega ka tema kohustust lapsele selgitada teise vanemaga suhtlemise korda ning last seejuures toetada.

- ... lapsega koos elav vanem, omades lapse üle suuremat mõju, peab lapsele selgitama ja veenma last, et lahuselaval vanemal on ettenähtud kordadel õigus lapsega kohtuda, et lahuselav vanem ei ole lapsele ega lähedastele ohtlik, et isa armastab teda ning et pojale oma isa juures on alati hea olla. (j12, esindaja).
- ... See vanem, kelle juures laps elab, on suurem vastutus lapse ja isa kohtumiste seadmiseks ... (j10, esindaja).
- ... mõlemad vanemad peavad kaasa aitama sellele, et lapsel oleks eraldi elava vanemaga hea suhe ning eraldielav vanem oleks kursis lapse käekäigu ja vajadustega, s.h eriti lapse erivajadustega. (j5, esindaja).

Vanavanemad võivad olla abiks ja toeks või ka muutuda vanemate kõrval pretendeerijaiks vanema õiguste kasutamisele ning lapsevanemad hoopis eemale tõrjuda. Siinkohal on oluline hinnata ka lapsevanemate päritoluperekonna suhteid.

- ... Samas elavad veel lapse vanavanemad, kes abistavad isa lapse hooldamisel. ... (j16, lastekaitse).
- ... Vanaemasid on kõvasti tunda, vahel kohe nii, et nagu istuks kohal. Vahel kõik käibki läbi vanaema. Tundub, et vanaema armastab lapselast nii palju, et isegi ema ja isa ei saa enam ligi. Siis tuleks mõelda, kas tuleks vanaema ka võtta ja mõtiskleda, kuidas need asjad on. Reeglina ma ei võta vanavanemaid, sest lapsevanemad vastutavad. ... (nõustaja).
- ... isa sai emaga ühendust telefoni teel ning palus võimalust veeta lapsega koos isadepäeva nädalavahetus. Ema keeldus põhjusel, et lapse vanaema tuleb talle Tallimasse külla. Lapse huvides oleks olulisem olnud veeta isadepäev isaga ... ema ise on kasvanud ilma isata ning ema ema on ema kuuldes isa ainult maha teinud. Poolte kooselu ajal räägiti perekonna ringis ema isast vaid mõnitaval toonil. ... (j15, isa).

6.4 Parima huvi väljaselgitamine

Lapse parima huvi peavad kohtu jaoks välja selgitama lastekaitsetöötaja ja lapse esindaja. Juhendeid, mida selleks tegema peab, ei ole, on välja kujunenud teatav tööpraktika. Nii lastekaitsetöötajad kui lapse esindajad koostavad oma arvamuse kohtule enamasti kodukülastuse ja vestluse põhjal vanemate ja lapsega. Keerukamate, pikaajaliste ja konfliktsete vaidluste puhul toimuvad korduvad vestlused ja külastused (j1, j5). Lastekaitsetöötajad saavad täiendavat informatsiooni lapse koolist (lapse iseloomustus) (j1, j4, j14), psühholoogilt (j4, j19), rehabilitatsiooniplaanist (j5), perekeskuse sotsiaaltöötajailt lapse ja vanema kohtumiste põhjal (j6, j19), lapse lasteaiast (iseloomustus või telefonivestlus) (j9, j11, j13, j16), perenõustajalt (j15). Suheldakse ka omavahel, et informatsiooni vahetada.

Laste esindajad saavad oma sõnul informatsiooni lapse ja vanematega vesteldes, lapse lasteaiast või koolist, vanema töökohast, karistusregistrist, arstilt ning lastekaitsetöötajalt. Olulised on vanemate isikuomadused, sinine elu- ja töökäik, suhe lapsega ning lapse harjumuspärane keskkond. Lapse esindaja toob välja, et tema jaoks on oluline koostöö lastekaitsetöötajaga, kuna funktsioon menetluses on ühine. Ka siin toob lapse esindaja välja vanusepiirangu – lapse arvamus on informatiivne „vanema kui 10-aastase“ või „vanema“ lapse puhul.

- ... Ennekõike vanemate isikuomadused, nende senine elukäik, senine osavõtt lapse elust, suhte lähedus lapsega. Vanema elukorralduse stabiilsus, s.h. võime hoida töökohti. Vanema kui 10-aastase puhul ka lapse arvamus. ... Allikateks kindlasti lapse õpikeskkond, vanemate töökohtade iseloomustused, vajadusel vanemate karistusregistri väljavõtted, arstlikud andmed. Vanema lapse puhul kindlasti ka laps ise. (esindaja1).

Perenõustaja toob välja, et vanemad, kes ise kõige paremini peaksid oma last tundma, peaksid ise nägema lapse käitumisest kõige paremini, mis lapse huvides on.

- ... Vahel ma ütlen ka vanematele, et laps on nagu laknuspaber – nad saavad ise aru lapse järgi, kui hästi nad toimetavad. Kui lapsel silm särab, kilkab, stseene ei teki üleandmistel, ta julgeb rääkida ema juures isast, isa juures emast, järelikult nad on tublid olnud. See on teine asi, mida nad ise tunnevad. Aga kui laps väljendab lahedat käitumist, siis on vanemad hästi toime tulnud. Ükskõik, mis variant see siis on. Lapsed on hulga normaalsemad kui meie. Vanemad ise tunnetavad sel kombel ära lapse parima huvi, vanemad ju ikkagi armastavad oma last... Tegelikult on vanemad päris murelikud, kui lapsed on rahutud või kisavad ja nutavad, lasteaias hakkavad mingeid tükke tegema. Reeglina nad ei taha, et see niimoodi on. ... (nõustaja).

Vanem, kelle juurde lapse elukohta ei määrata, ei usalda lapse soovi ega ka kohtule arvamuse andnud spetsialiste ning soovib menetluses jätkuvalt „asjatundja“ arvamust. Ühel juhul soovis ema, et lapsele tehtaks psühholoogiline ekspertiis (j1), millele lapse esindaja vastu vaidles pidades lastekaitsetöötajate arvamusi piisavaks ja pädevaks.

- Edasise menetluse korras võiks siiski põhjalikult uurida, kus lapsel oleks parem elada , et asjatundjad annaks oma hinnangu sellele, kuidas last emotsionaalselt lapse ema, tema elukaaslase ja vanaema poolt kasvatatakse. ... (j15, isa).
- ... Ema-soovin et laps oleks üle kuulatud erapooletu spetsialisti poolt, et selgitada välja põhjused, miks ta ei taha minu juures elada. ... Oleme elukoha määramisel lähtunud lapse soovist, kuid me ei ole teada saanud põhjust, miks laps niimoodi otsustas. Seetõttu peame vajalikuks määrata lapse suhtes erapooletu psühholoogiline ekspertiis. ... (j1, ema).

- ... ei pea vajalikuks ekspertiisi tegemist, sest laps on juba 6 korda ära kuulatud. Ekspertiis määratakse asjas tähtsust omavate ja eriteadmist nõudvate asjaolude selgitamiseks. Protsessis eestkostetasutist esindanud esindajatel on vastav eriharidus. Taotluses ei ole põhjendatud, miks nende isikute poolt antud arvamus ei ole pädev. (j1, esindaja).

Nii lapse esindaja kui perenõustaja tõdevad, et on väga keeruline olla nii subjektiivses küsimuses objektiivne, arvamus antakse olemasolevat informatsiooni arvestades ning konkreetsel perioodil.

- ... Subjektiivne arvamus ikka, ega mingit objektiivset tõde ei ole. ... (esindaja2).
- ... Kuidas nii subjektiivses asjas objektiivne olla – me saame seda olla oma piiratuses, selles infoväljas, mis meil on. Keegi meist selgeltnägija ei ole - me ei tea, mis juhtub. Me ei saa ette näha kõiki asju. ... (nõustaja).

Kuivõrd **alla 10-aastaste laste** puhul ei ole määratletud seadusest tulenevat kohtlemist (ärakuulamist), siis sõltub lapse huvide tagatus rohkem vanematest ja spetsialistide pädevusest – töömeetoditest ja pühendumusest. Perenõustaja toob välja, et väiksem laps suhtub asjadesse loomulikumalt, samas tuleb suhtlemise korraldamisel arvestada väikese lapse aja mõistmise eripäraga.

- ... Aga väiksemate puhul on väga raske ... (esindaja2).
- ... sõltub konkreetsest lastekaitsespetsialistist ja advokaadist, nende töömeetoditest, pühendumusest ja motivatsioonist. Võimalused minu arvates on olemas. (esindaja1).
- ... Mida väiksem, seda normaalsemalt ta tõenäoliselt kõikidesse asjadesse suhtub, ta ei tea veel väga palju, mismoodi see kõik peaks olema. Suhtub palju normaalsemalt, kui kes tahes. Võtab nii nagu on, et oi issi ja oi emme – nii lahe... kui vanemad ise tublid on. Mida väiksem, seda teistsugusem on lapse ajaarvamine, sellega tuleb tähelepanelik olla. (nõustaja).

Mis takistab lapse parima huvi tagamist? Lapse esindajad ja nõustaja toovad välja, et lapse parima huvi tagamist võib takistada vanemate endi vähene huvi lapse vastu, vanema isiklik, lahendamata probleem, vanemate teineteisele vastutöötamine või ka suhtlemine paari, mitte vanematena. Konkreetse lapse puhul võib seda takistada ka parimate võimaluste puudumine. Perenõustaja toob välja, et isikliku probleemi lahendamiseks peaks vanem saama lisaks individuaalset abi.

- ... Seda takistab vanemate vähene huvi lapse suhtes või siis vastupidi, vastutöötamine, ja vähene sunniaparaadi rakendamine vastutöötava vanema suhtes. ... (esindaja1).
- ... Vahel on nii, et kõik tegelevad, aga kõige vähem on huvitatud lapse vanem. ... (esindaja2).

- ... Parim huvi on need võimalused, mis olemas on. Nii mõnegi lapse parim huvi oleks üldse teises peres elada ... hoopis anda hooldusperre. Aga see ei ole selle vaidluse küsimus. ... (esindaja2).
- ... Mis on kogu selle protsessi raskus – toimib kaks allsüsteemi – üks on mina ja sina abikaasadena, teine meie kui lapsevanemad. Tülitsemine toimub kui mina ja sina, mees-naine. Möll käib ja ei tehta vahet. Nad on jube haavatud. Ja nad ei tegele üldse lapsega.... (nõustaja).

6.4.1 Menetluses osalejate rollid

Lastekaitsetöötaja peab menetlustes välja selgitama lapse parima huvi. Lapse esindaja toob välja, et lastekaitsetöötaja peaks hindama peresuhteid ja vanema isikuomadusi, samas psühholoog peaks kirjeldama lapse isikuomadusi ja „valmisoleku“ kohtuvaidluses, lastekaitsetöötajalt oodatakse konkreetset seisukohta ning vajadusel ka julget sekkumist. Lastekaitsetöötaja osutab samaaegselt ka lapsele abi (j3), nõustab juriidiliselt (j4, j14, j19), korraldab vanema ja lapse suhtlemist (j1, j3, j4, j6, j7, j14, j17, j18).

- ... Lastekaitsetöötaja peaks minu arvates sõnastama huvi selle aspekti, mis lähtub pereliikmete suhete iseloomu ja kummagi vanema isikuomaduste hindamisest, ja vajadusel tuleb kohtumenetluse raames laps saata psühholoogi juurde, kes sõnastab lapse isikuomadused ja valmisoleku konkreetsetes kaasuses. Nemad kahekesi saavadki olla lapse parima huvi väljaselgitajad. ... Minu arvates võiks lastekaitsetöötajad olla julgemad konkreetsetes asjades – kui nad tunnevad, et siin tuleb sekkuda ja vanemat korrale kutsuda, siis tuleb selline konkreetne ettepanek kohtule ka teha. Mitte kirjutada kohtule, nagu üks linnaosa teeb, et „vanemad peaksid kokku leppima“. Minu arvates peavad lastekaitsetöötajad võtma seisukoha, lubamatu on seisukoha võtmata jätmine, sest milleks siis üldse lastekaitsetöötaja osavõtt kohtumenetlusest. (esindaja1).
- ... Mida ma näen, mis mulle meeldib, on see, et lastekaitstjad on ka saanud (perelepitus)koolitust päris paljud. Tihti selgub, et vanemad on lastekaitse juures teinud kokkuleppe. See on väga hea. Alati ei pea inimesi kuskile suunama, kui on kokkuleppevalmidus olemas. Kui nad on minu (nõustaja) juurde jõudnud, ju siis on miski kiiva keeranud, asjad on vanadesse rööbastesse vajunud, millestki on tüli tekkinud. ... (nõustaja).

Ühe juhtumi puhul piisas vanemate kompromissini jõudmiseks lastekaitsetöötaja vestlusest vanematega, mille käigus ema nõustus, et laps kohtub isaga kord nädalas (j7). Seega oleks vaidluse saanud lahendada ka kohtusse pöördumata.

Ühe juhtumi puhul ei olnud lastekaitsetöötajal võimalik asjaolusid hinnata ja olukorrast puudus ülevaade, kuna lapsevanemaga ei olnud võimalik kontakti saada (j14).

- ... Meile teadaolevalt kasvatab last vanaema, kes kooliga koostööd ei tee. Seda ei tee ka lapse isa. Ei tea, kas isal on sissetulekuid või peab last üleval vanaema. ... pole lapse isa kodus näinud. (j14, lastekaitsetöötaja).

Kohus võib oma määruses panna lastekaitsetöötajale kohustusi – osutada vanemaile abi suhtluskorra täitmisel või teha täitetoiminguid koos kohtutäituriga suhtluskorra täitmise tagamiseks.

- ... Lapse elukohajärgse lastekaitsetöötaja pädevusse jääb pooltele kaasabi osutamine suhtluskorra täitmisel arvestades eelkõige lapse huvisid. ... (j5, kohus).
- ... Juhul kui kinnitatud korda ei ole võimalik enam täita muutunud olukorra tõttu või üks vanematest seda rikub ning vanemad ei suuda omavahel muudatuste osas uut kokkulepet saavutada, on võimalik lapsega suhtlemise korraldamiseks pöörduda kas lastekaitsetöötaja poole või perenõustamisele. ... Kui isa keeldub määrust vabatahtlikult täitmast, tuleb emal pöörduda kohtutäituri poole. Kohtutäitur teeb täitemenetlusseadustiku alusel täitetoimingu lapse elukohajärgse või erandina kohustatud isiku elukohajärgse kohaliku omavalitsuse esindaja osavõtul, kellel on eriteadmised lastega suhtlemiseks. Vajaduse korral võib kohtutäitur tõstatada lapse elukohajärgse või erandina kohustatud isiku elukohajärgse kohaliku omavalitsuse ees küsimuse lapse ajutiseks paigutamiseks laste hoolekandeesutusse. Kohtutäitur võib kasutada lapse üleandmiseks või suhtlemise võimaldamiseks kohustatud isiku suhtes jõudu üksnes kohtulahendi alusel. ... (j14, kohus).

Lapse esindajad toovad välja, et nende funktsioon on seista oma kliendi huvide eest ning roll menetluses on juriidiline, s.h vanematele nende lapse seaduslike õiguste selgitamine. Üks esindajaist toob välja, et praktiliselt toimub arvamuste dubleerimine lastekaitsetöötajaga, ta peab probleemideks, et advokaatidel puudub vastav väljaõpe ja advokaadi rolli määratlev tööjuhend ning eelneva tõttu puudub ka ühtne praktika (esindaja2). Lapse esindaja roll võiks olla ka vanemate lepitamises (esindaja1). Lapse esindaja ja lastekaitsetöötaja tegevuste dubleerimine jäi silma ka dokumentidest – enamasti külastavad mõlemad lapse kodu ja vestlevad vanematega ja lapsega. Esindaja peab oluliseks lapse endaga suhtlemist (esindaja2).

- ... Kuna kohtusse jõuavad üksnes probleemsed pered, kel lapse-empaatiat (kas ühel või mõlemal vanemal) vähe, saab lapse advokaat selgitada ennekõike vanematele ja seda lapse huvi, mida tagab seadus ... Lapse advokaadil on minu arvates suur roll vanemate menetluslikus lepitamises. Selle eelduseks on esiteks vanemate põhimõtteline valmisolek siiski lapse huvides mingeid kokkuleppeid sõlmida, ja teiseks kindlasti advokaadi võime ennast vanematele vastuvõetavas ulatuses vanemate üle kehtestada. (esindaja1).

- *Lapse endaga suhtlemine on oluline. Kui see on ikka nii suur laps, kes suudab oma mõtteid väljendada. Kui on küsimus, et kelle juurde laps tahab jääda. Tema huvi on ikka välja toodud, et mida ta tahab. Ja küsida, miks ta seda tahab. Muidu ma ei oskaks üldse midagi arvata. Kui juba advokaat on lapsele määratud, siis ma olen ju ta esindaja. Mis puudutab olmeprobleeme, vanemate valikut, siis peab rääkima - neil on oma mõtted. Või lobiseb niisama, et emmet pole kodus ja mis mängu ma üksinda mängin. Kuigi ma arvan, et rohkem on see ikkagi lastekaitse funktsioon. (esindaja2).*

Ühe juhtumi puhul jäi lapse esindaja ilmumata kohtuistungile, samuti puudus tema kirjalik arvamus (j7). Peale istungit esitas esindaja kohtule formaalse arvamuse lapse huvide kohta.

- *... ei ilmunud lapse advokaat, põhjus teadmata. Advokaat ei ole tähtaegselt kohtule esitanud ka kirjalikku seisukohta avalduse osas, telefonitsi tabamatu. (j7, kohus).*
- *... kokkulepe vastab lapse huvidele. Ema ei takista isa tema vanema õiguste teostamisel ning pooled on üles näidanud paindlikkust lapsega suhtlemise korraldamisel, samuti toetab kokkulepe lapse ja isa vahelist suhet. Lähtunud on lapse huvidest ning kindlustatud mõlema vanema õigus osaleda lapse kasvatamisel. (j7, esindaja).*

Perenõustaja ei ole teadlik lapse esindaja funktsioonist ega toimimise põhimõtetest, temani on klientidelt jõudnud informatsioon, et lapse esindaja tegevus ei olnud põhjalik.

- *Ma pean mainima seda, et võib-olla need laste advokaadid on mingi hea asi, aga ma ei ole kuidagi märganud nende osalust. Ma ei vihja mitte millelegi, ma lihtsalt ei saa aru, mida nad teevad. Ideena on see jube hea, sest tõepoolest vanemad ju kanguvad igale poole. Aga ma ei saa aru, kuidas see toimib, sest minule ei ole tagasisidet tulnud... Kui, siis niimoodi, et jah, lapse advokaadiga kohtusin, emb-kumb vanem ütles – ta ei küsinud mu käest mitte midagi, ta ei vaadanud mitte midagi... ma ei tea. Võib-olla on häid näiteid, mis minuni ei jõua. (N)*

Perenõustamist soovitati vanematele väga sageli, nii kohtu kui spetsialistide poolt (j1, j5, j6, j10, j15, j17, j19), et vanemaid suunata omavahelisi erimeelsusi lahendama, mis on eelkõige lapse huvides. See on võtmeks, et vanemad lapse huvides tuleksid toime oma lahkumineku järgsete emotsioonidega ning konflikt lõpeks. Perenõustajat peetakse vaidluste puhul oluliseks professionaaliks.

- *Pere oleks vaja suunata enne kohtuotsust lepitusse, kuna kohtuotsus ei lahenda vanematevahelisi pingeid ning erimeelsusi. Seni kui vanemad omavahel kokkuleppele ei jõua, jätkuvad konfliktid lapse elukoha ja kasvatamise osas kindlasti ka pärast kohtuotsust. ... (j1, lastekaitse).*

- ... Vanematel kasutada kohtuvälise perenõustaja abi ühise seisukoha kujundamiseks isal lapsega suhtlemiskorra määramisel. Eestkostetasutusel esitada peale poolte kohtuvälise perenõustamise lõppemist kohtule kirjalik arvamus poolte ühise seisukoha kujundamiseks lapse elukoha määramisel. ... (j10, kohus).
- ... enne lõpliku hooldusõiguse otsustamist peaksid vanemad läbima pereteraapia või –lepituse ning püüdma siiski lapsele mõlema vanemaga suhtlemise säilimise poole. ... (j17, lastekaitse).

Perenõustajale pannakse kohustus esitada kohtule otsuse tegemiseks vajalikud asjaolud, välja selgitada vanemlikud oskused, „öelda, mida edasi teha“, hinnata ning esitada lõplik arvamus. Selle põhjal soovitakse, et perenõustaja oleks „hindaja“.

- ... Ettepanek: suunata pooled perenõustamisele milles välja tuua: millised on lapse vanemad lapsevanematena; milline on vanema nägemus tema rollist lapsevanemana; milline on vanema ja lapse suhe; kas vanem lähtub suhtlemisel lapsega lapse huvidest või isiklikest motiividest. ... (j1, esindaja).
- ... kuigi eeltoodu põhjal ja ka siseveendumuse kohaselt on isa kindel, et lapse elukohaks tuleks määrata isa elukoht, nõustub isa asjaoluga, et ta ei ole pädev spetsialist neid asjaolusid lapse heaolu seisukohalt hindama. Seetõttu teeb isa ettepaneku määrata pereteraapia spetsialist, kes suheldes kõigi osapooltega nõustaks neid, hindaks kõiki asjaolusid objektiivselt ja lõpuks avaldaks ka oma arvamus lapse elukoha määramise suhtes. ... (j15, isa).

Ka vanemad on perenõustamisega pigem nõus, vaid kaks vanemat keeldusid perenõustamises osalemisest (j6).

- ... olen vanamoodsa vaatenurgaga ning ei ole võimeline aru saada perekonnasuhete arutamisest väljaspool kodu. (j6, isa).

Perenõustaja ei kasuta enamasti väljastpoolt saadud taustainformatsiooni, vaid eelistab informatsiooni saamist üksnes vanematelt endilt, ka ei pea ta vajalikuks lapse kaasamist. Vajaliku objektiivse informatsiooni (faktid) saab nõustaja lastekaitsetöötajalt või perekeskuselt.

- ... Kus on tema kodu, kus on tema harjumuspärane keskkond - sellised asjad. Mitte see, et kes on tublim lapsevanem. Lihtsalt nii, et kui vaadata lapse silmadega ... milline on tavaline keskkond. ... (nõustaja).
- ... Ma eeldan, et inimesed võiks aduda, miks nad siin on. Ja kui ma ei saa aru, siis nad peavad mulle seletama. ... Kui võimalik, siis võimalikult vähe stressata last. Vahel on vaja fakte või kinnitust, kas ühe või teise poole väited vastavad tõele. Vahel on kaks erinevat juttu ja mina ütlen, et ma ei ole Sherlock... Vahel on keeruline, sealhulgas need elukoha küsimused – need on kõige raskemad. Seal on mul kõige rohkem vaja mingisugust objektiivsust, et mis siis on ... Minul on väga raske öelda, kelle juures on parem elada, seal on mul lastekaitsejad objektiivsusel abiks. Hirmudega seoses – vägivaldsuse vm asjaga seoses –

mul on väga hea meel, et on Asula tänav (perekeskus), kus on võimalik objektiivselt teha selgeks. ... (nõustaja).

Siinkohal osutus oluliseks intervjuu perenõustajaga, et teada saada ka tema nägemus oma rollist ja eesmärgist hooldusõiguse vaidluste puhul. Perenõustaja ise näeb oma rolli lapse esikohale seadmises, vanemate omavahelise suhte normaliseerimises ja usalduse taasloomise protsessis – vanemad vajavad usalduse (taas)tekkimiseks aega. Perenõustaja rõhutab oma neutraalsust. Kohtumenetluse käigust ei oma perenõustaja ülevaadet.

- *... Minu juures nad käivad päris pikalt- see on sellepärast, et nad saaksid kogemust, nad proovivad vahepeal. Lepime kokku ja siis nad proovivad midagi, mingite asjade kehtivust või kuidas sellega on, et seda usaldust saada. Ma ei ole kindel, kas see on lepitaja töö – see on pigem minu kui nõustaja roll. Ma lasen nad „omale jalale“ siis, kui ma näen, et nad tulevad toime. ... Ma püüan hästi palju normaliseerida. Lihtsalt teooria ja jutu peale ei muutu midagi, sest keegi ei usu kedagi. (nõustaja).*
- *... vahel ma panen mõne mänguasja keset seda, kui ma näen, et vanemad möllavad omavahel. Ma olen neutraalne – mind absoluutselt ei huvita kellegi üleelamised, see on selge, et sellisel puhul on keegi kurvem kui teine. Lihtsalt ühel on halvem. ... (nõustaja).*

Kohtunik juhhib menetluse käiku ja teeb lõpuks otsuse. Dokumente analüüsid selgus, et ka kohtunike praktika ja seaduste tõlgendamine võib olla erinev. Kohtunike ühine seisukoht on, et lapsel on õigus suhelda mõlema vanemaga ning vanemal õigus osaleda lapse kasvatamises, välja arvatud, kui see kahjustab lapse heaolu (j1, j3, j15).

- *... lapsel on õigus suhelda oma mõlema vanemaga, samuti on mõlemal vanemal õigus osa võtta oma lapse kasvatamisest. Seda õigust võib piirata üksnes lapse heaolust lähtuvalt ... (j3, kohus).*
- *... lapsega suhtlemise täielik takistamine - nii kokkusaamiste kui helistamise osas-on ebamõistlik ja lubamatu. Vanemate vahelised lahkkelid ei tohi mõjutada last ega eraldada teda vanemast ... (j1, kohus).*

Kohus juhhib tähelepanu vajadusele arvestada lapse sooviga (j1, j5).

- *... Kohus juhhib tähelepanu, et laps on juba 9-aastane, kelle soove tuleks arvestada vaatamata sellele, et kohus on määranud suhtlemiskorra. Laps on pidevas arengus, mis oma sisult tähendab uusi sõpru, uusi huvialasid, uusi tegevusi, seega ka ajalisi muutusi suhtlemisel oma vanematega. (j5, kohus).*

Lapse huvide erinevat tõlgendusvõimalust näitlikustavad kohtunike arvamused menetluse ajal õiguskaitse rakendamise osas – põhjendades vajadusega tagada lapse elus stabiilsus võib kohtunik pidada vajalikuks määrata menetluse ajaks lapse elukoht ning piirata lapse välisriiki

viimist (j3, j12), samas võib kohtunik jätta menetluse ajaks suhtluskorra määramata (j5, j15, j18) või määrata menetlusaegse suhtluskorra (j5, j6, j15).

- ... lapse huvidega on kooskõlas määrata kohtu poolt kindlaks, kus on lapse elukoht kohtumenetluse ajal. Lapse heaolu arvestades tuleb talle tagada võimalikult stabiilne elukorraldus, rahulikud elamistingimused ja võimalus elada oma harjumuspärasel elukeskkonnas. Nimetatu on vajalik selleks, et välistada lapse uute psüühiliste pingete tekkimine tulenevalt vanematevahelistest keerulistest suhetest ja erinevatest arusaamadest laste kasvatamise ja nende eest hoolitsemise küsimuses. Lapse huvid rahulikule ja stabiilsele elukeskkonnale on kohtu seisukoha kohaselt prioriteetid vanemate õigustele osaleda igapäevaselt lapse kasvatamises. ... (j3, kohus).
- ... Lapse huvides ei ole reguleerida eelmenetluse staadiumis olevas tsiviilasjas enne lõpplahendi tegemist poolte õigusi lapsega suhtlemise osas. Lapse puhul on oluline stabiilsus ja suhtlemine lapsega peab kujunema korrapäraseks ... (j15, kohus).

Kohus peab oluliseks vanemate lepitamist lapse huvide tagamiseks ning sel eesmärgil perenõustamisele suunamist (j1, j10, j15)

- ... kohus on seisukohal, et menetluse eesmärgiks on püüda saavutada vanemate kokkulepet lapse elukoha määramise ja suhtlemise korra osas. Kohus on seisukohal, et vanemad tuleb eelkõige lapse huvidest lähtuvalt lepitada ning saata nad perenõustamisele. ... pooltel tuleb see lapse huvidest lähtuvalt läbida vastavalt perenõustaja ettekirjutustele ja nõuannetele. (j15, kohus).

Vanema aktiivsel osalemisel lapse elus peab kohus ka peale lahkuminekut põhjendatuks vanemate ühise hooldusõiguse jätkumist (j3).

- ... Käesoleval juhul elavad lapse vanemad küll lahus, kuid lapse isa soovib igati aktiivselt osaleda lapse elu puudutavates küsimustes, lapsega suhelda, temaga mitte sidet kaotada ning teda kasvatada, mistõttu ei oleks lapse huvidega kooskõlas ühise hooldusõiguse lõpetamine tema suhtes. ... lapsel saab olla ainult 1 elukoht ... (j3, kohus).

Enne eraldi elavalt vanemalt hooldusõiguse äravõtmist peab kohus vajalikuks vanemale võimaluse andmist, et veenduda, kas küsimus on vanemas või vanemate vahelises suhtes (j6).

- ... Isal tuleb võimaldada näidata, et lapse isa on huvitatud lapsega kohtumisest ning soovib osaleda lapse elus. Kohus leiab, et kuna vanema õiguste äravõtmine on äärmuslik, siis tuleb enne vanema õiguste äravõtmist täielikult veenduda, kas see on põhjendatud. Arvestades asjaolu, et ema ja isa suhted on pingelised, siis võib selline asjaolu mõjutada lapse isa oma lapsega suhtlemisel ... (j6, kohus).

Kohus annab lapsele kohanemisaja ning rõhutab vanemlike suhete olulisust ning vajadust lapsega koos elava vanema toetuse järel, kohus ei pea õigeks lapsega kooselava vanema viibimist lapse ja lahuselava vanema suhtlemise juures (j5, j19).

- ... 2 kuud võiks olla see aeg, kui laps harjub isaga. Ei saa igavesti kesta olukord, et ema on kohtumiste juures. ... tegemist on lapse ja isa kohtumistega, mitte aga endiste abikaasade kohtumistega. Lapse ema ei tohi sekkuda lapse ja isa suhtlemisse, vaid tema juuresolek peab seisnema vaid lapsele moraalse toe pakkumises, tema julgustamises ja vajadusel lapse tervisliku seisundi jälgimises, samuti isale vajadusel selgituste ja näpunäidete andmises, mida lapse tervisliku seisundi puhul silmas pidada ja kuidas järjekordse astmahoo puhul toimida ... (j5, kohus).
- ... Kohus selgitab, et isal ja lapsel on õigus kohtuda väljaspool lapse kodu ja omavahel, st ema kohalolekuta. Ema kui lapsega koos elav vanem peab tegema kõik endast sõltuva, et anda lapsele kindlus ja turvatunne isaga kohtumistele minnes. Isa ja ema omavahelised suhted, nende puudumine, ei tohi segada isa ja lapse suhtlemist. (j19, kohus).

Kohus tõdeb, et lapse heaolu tagamiseks, mida ei ole muul viisil võimalik saavutada, on kohtulahendi täitmiseks õigustatud jõu kasutamine (j14).

- ... Kohus lubab lahendi täitmiseks jõudu kasutada üksnes juhul, kui muude vahendite rakendamine on jäänud või jääb tulemusteta või kui on vajalik lahendi kiire täitmine ning jõu kasutamist õigustab vajadus tagada lapse heaolu, mida ei ole muul viisil võimalik saavutada ... (j14, kohus).

Kohus ei näe seadusest tulenevat võimalust korraldada vanavanema suhtlust lapselapsega, lapsel on õigus suhte säilitamiseks (j8).

- ... Kohus leiab, et lapsel on õigus säilitada isiklikud suhted ja kontakt oma vanaemaga, kuid seadus ei näe ette vanavanema õigust taotleda tema ja lapselapse suhtlemise kindla korra määramist. Lapse elu korraldamise õigus on last kasvataval vanemal. (j8, kohus).

Laste esindajad peavad kohtunikke üldiselt professionaalseteks ja empaatiavõimelisteks, kuid võib esineda ka ebaprofessionaalsust (pealiskaudsus, liigne keskendumine menetlusnormidele, asja lahendamise aeglus), mida võimaldab muuhulgas juhendite ja ühtlustatud praktika puudumine (esindaja1, esindaja2). Tuuakse välja, et kohtunikud peaksid olema kehtestavamad (esindaja1).

Laste esindajad ja nõustaja tõid välja ettepanekud ja probleemid seoses parima huvi väljaselgitamise ja tagamisega:

- vaja oleks rohkem pereterapeute ja lastepsühholooge kohtumenetluse ajaks, kasutusele tuleks võtta psühholoogilise profiili küsimine (testid) vanemate kohta informatsiooni saamiseks (esindaja1);
- vajalik oleks seadusesse kirjutatud lepitusteenus, mida saaksid kasutada kohtunikud (koostööleping), dokumentide kohtule esitamisel võiks vanemad algselt suunata lepitaja juurde. Vanemate advokaadid võivad nõustaja juures saavutatud head kokkulepped ära rikkuda (nõustaja);
- järjest suureneva probleemina kohtu toimetulematus manipuleerivate ja vastutöötavate vanematega, kohus võiks kaaluda lapse üleandmist teisele vanemale, kui üks vanematest vastu töötab ja last peidab (esindaja1);
- kohtumääruste kohene sundtäitmine, kui selgub vanema poolt kohtumääruse mittetäitmine, s.h suhtluse korraldamine ja trahvimine (esindaja1, esindaja2).

6.5 Arutelu

Uurimistöös leidis kinnitust asjaolu, et lapse parima huvi mõiste on mitmeti tõlgendatav ning selle väljaselgitamise protsess vanematevahelises hooldusõiguse kohtuvaidluses on keeruline. Kuna menetluse kord, erinevate osapoolte rollid, ootused neile, on määratlemata, siis võib ebamäärasus, milles pere on lahkuminekute situatsioonis, menetluse käigus jätkuda või isegi suureneda. Võib väita, et selle protsessi käigus on sageli tegemist laste emotsionaalse väärkohtlemisega - seda vanemate omavahelise konflikti ja suutmatuse tõttu seada esikohale lapse heaolu.

Antud töö kokkuvõttena tõden, et lapse parimat huvi saab vaadelda lapse heaolu ja õiguste kogumina. Kuigi Halldén'i (2003) hinnangul on lapse parima huvi mõiste puhul tegemist pigem lapse õiguste ideoloogiaga, siis antud uuringu põhjal saab väita, et kohane on ÜRO pagulaste ülemvoliniku (Guidelines on Determining ... 2008) definitsioon, mille järgi see on üldjoontes tegemist erinevaid individuaalseid asjaolusid arvestavas kogumis (vanus, arengutase, vanemate olemasolu või puudumine, keskkond ja kogemused) lapse heaoluga, mis on kooskõlas Lapse

õiguste konventsiooni põhimõtetega. Hooldusõiguse kohtuvaidluste üldine raamistik lähtub küll seadustest ja üldisest põhimõttest, et lapsel on teatud õigused (suhelda vanemaga), kuid õiguste sisu moodustub lapse heaolust (kas, kuidas ja millal on suhtlemine lapse heaolu arvestav).

Autorid toovad lapse heaolu käsitlemisel välja erinevaid asjaolusid - kasvukeskkonda, turvalisust ja elamistingimusi (Krane, Davies 1999, Anglin 2002, Esping-Andersen 2002, Jensen 2004); lapse toimetulekut perekonnas ja pere toimetulekut (Ringen 1997, Thornton, Axinn, Fricke, Alwin 2001, Clarke, Joshi 2003); füüsilist, kognitiivset, käitumuslikku ja emotsionaalset heaolu (Bradshaw ja Mayhew 2005); üleüldist õnnelikkuse ja turvalisuse seisundit (Purju 2004a) ning eluga rahulolu (Moore, Evans, Brooks-Gunn, Roth 2001, Briar-Lawson, Lawson, Hennon, Jones 2001b, Quilgars 2005, Phillips 2006), Allardt (1981) lisaks seotust kogukonna, pere ja organisatsioonidega, inimese osalust tema elu mõjutavates otsustes ja tegevustes ning tegutsemist huvitavate tegevustega. Käesolevast uurimusest selgub, et lapse parimaks huviks peetakse üldiselt lapse sooviga arvestamist, kodu olemasolu (s.h elamistingimusi), stabiilsust, lapse arenguvajaduste järgimist, lasteaias ja koolis käimist, lapse päevakava ja elukorraldusega arvestamist ning lapse emotsionaalset heaolu, lapse häid suhteid vanematega (nii head suhet esmase hooldajaga kui võimalust suhelda lahus elava vanemaga) ning suhtlemisvõimalust eakaaslaste ja lähedastega, vanemate omavahelist head suhet, vanemate osalemist lapse kasvatuses, vanema elukorraldust ja koostöövõimet ning vanemate kokkuleppe saavutamist lapsega seotud vaidluses. Seega on kogumis lapse parima huvi kirjeldamisel lähtutud lapse heaolu põhimõtetest.

Hooldusõiguse vaidlustes lapse parima huvi väljaselgitamiseks Kanada lahutusseaduses (Zermatten (2010), Inglismaa Lasteseaduses (Children Act), Ameerika Ühendriikide osariikide põhimääruses (U.S. Department of Health 2010), Saara Kinnuneni (2010) ja Ringkonnakohtu kohtunike ülevaates (Vaidlused seoses lastega... 2005) toodud tegurid on suures osas sarnased lapse heaolu ja vanemlikkuse hindamisel väljatoodud teguritega. Seega võiks lapse parima huvi hindamine põhimõtteliselt baseeruda heaolu ja vanemlikkuse hindamisele, arvestades ka lapse õigustega.

U.S. Department of Health & Human Services (2010) leiab, et lapse parim huvi termin viitab kohtulikule kaalumisele, Zermatten (2010) toob välja, et ei ole olemas õigust omada ühte parimat kaalutletud huvi - lapse parima huvi kaalutlus on kindlaksmääratud protseduurireeglitega hindamisprotsess ja lapse põhiõiguste tagamise raamistik, ka ÜRO pagulaste ülemvoliniku (Guidelines on Determining ... 2008) juhend sõnastab lapse parimate huvide kindlaksmääramise ametliku, täpsete planeeritud protseduuriliste nõuetega menetlusena, millesse on kaasatud laps ning mille eesmärk on lapse parima huvi määratlemine lapsele eriti olulistes, tema elu mõjutavates otsustes. Nii eelnevast, kui ka uurimusest selgub, et parima huvi väljaselgitamisel on tegemist hindamisprotsessiga. Nii Zermatteni (2010), Rootsi analüüsi (Child Impact Assessments (2001) kui Lapse ja perekonna hindamise juhendi (Sotsiaalministeerium 2009) põhjal on lapse huvi järgimist eeldatavates valdkondades vajalik täpsustada lapse parima huvi kriteeriumeid juhendiga, samale järeldusele jõudsin ka antud uurimuses.

Lapse parima huvi kirjeldamise põhjal selgub, et parimat huvi kirjeldavaid omadusi ja mõisteid esitatakse sageli loeteludena, ilma mõistete sisu konkreetse lapse osas selgitamata ja põhjendamata, sageli ei tooda ka välja fakte, mis võimaldaksid väiteid sisuliselt mõista. Defineerimata mõisted võimaldavad erinevat tõlgendamist ja arusaama, s.h subjektiivsust. Parima huvi kirjeldamine ja selle esitus on killustatud, tuuakse välja osasid lapse heaolu tegureid, puudub terviklikkus ja süsteemsus – üldine raamistik. Raamistiku ja mõistete selguse puudumine eeldab hindajailt professionaalsust ning ei taga ühtlast kvaliteeti.

Ühendkuningriigi laste ja perede vajaduste hindamise raamistik (Department of Health 2000) peab lapse heaolu hindamise puhul oluliseks hinnata ka vanemlikkust, kuid antud uurimusest selgub, et vanemate omadusi ja vanemlikke oskusi kirjeldati harva, ka siis vaid loeteluna. Vanema osalus toodi välja läbi tegevuste – lasteaia tegevustes osalemise, lapsega arsti juures ja huviringides käimise ning lapse eest hoolitsemise. Kuivõrd White (2005) hinnangul on keeruline sõnastada nii vanemlikkuse definitsiooni kui „piisavalt head vanemlikkust“ ning Rederi, Duncani ja Lucey'i (2003) järgi on tugineb tõhus vanemliku võimekuse hindamine põhjalikul lapse vajaduste sõnastamisel ökoloogilist raamistikku arvestades, siis eeldaks vanemlikkuse hindamine spetsiaalset pädevust ja vastava juhendi kasutamist. Samas on see lapse hooldusõiguse otsustamisel piisavalt oluline tegur, mis peaks olema hinnatud.

Allardt'i (1981) järgi on oluline heaolu subjektiivne vaatenurk, ka Williams ja Popay (1999) iseloomustavad last heaolu subjektina, kes omab heaolu isiklikku kogemust ja käsitust, Wright'i järgi on laps ise enda heaolu kõige parem hindaja. Lapse heaolu subjektiivne vaatenurk selgub lapse kuulamisel. Spetsialistide poolt ära kuulatud lapsed oskasid adekvaatselt põhjendada oma arvamust oma heaolust lähtuvalt (kumb vanem rohkem lapsega tegeleb, kes abistab õppimisel, kellega on head suhted ja kuhu saab sõpru külla kutsuda jne). Vanematevahelise vaidluse puhul võib lapse subjektiivse heaolu aspekt jääda tähelepanuta vanemate konflikti või võistlemise tõttu. Sommer jt (2010, 87) toovad välja vajaduse käsitleda last isiksusena, kes vajab väärikust ja eneseaustust, analüüsitud dokumentide põhjal võib väita, et see nõue oli täidetud lapsega kohtunud spetsialistide poolt, kuid mitte alati lapse vanemate poolt (korduva küsitlemise nõudmine, lapse soovis ja adekvaatsuses kahtlemine, lapse õiguste eiramine).

Lapse osalus menetluses subjekti või objektina väljendub eelkõige ära kuulamises ja lapse sooviga arvestamises, kuid ka hindamisel, Zermatteni (2010) järgi peab parima huvi põhimõte kindlasti järgima iga lapse olulisust arvamust omava isiksusena, Strömpl (2004) toob välja, et lastest küll räägitakse kui subjektidest, kuid praktikas selgub, et miski muu on olulisem kui laps, Holland (2004) tõdeb, et hindamises on lapsed sageli objekti rollis ning keskendutakse täiskasvanuile. Uurimusest selgus, et lastekaitsetöötajad ja laste esindajad enamasti külastasid laste kodusid ja vestlesid nendega, kui laps väljendas oma soovi, siis sellega ka arvestati, seda tegi ka kohus. TSN Emor, Sotsiaalministeeriumi (2008) väärtushinnangute uuringute järgi peab valdav enamus eestimaalastest vajalikuks lastega rääkimist ja neile otsustamise võimaldamist, vanemate arvamus, et nad teavad paremini, mis on lapsele hea, väljendus ka analüüsitud dokumentides. Kui spetsialistide jaoks oli laste soov oluline, siis vanemad kahtlesid sageli lapse soovi pädevuses ja adekvaatsuses ning reageerisid lapse soovile emotsionaalselt, kui see ei vastanud nende õigustele, vanemad soovisid lapse korduvat ära kuulamist. Kuigi O'Quigley (2000) järgi muretsevad lapsed konfidentsiaalsuse, lojaalsuse ja arvamuse väljendamise tagajärgede pärast vanematele ja Corsaro (2005) sõnul püüavad lapsed suhetes täiskasvanutega enamasti vastata nende ootustele, siis uurimuse põhjal saab tõdeda, et lapsed jäid ka vaatamata korduvatele küsitlustele oma soovile kindlaks.

Aldersoni (2000) ning Schofield ja Thoburn (1996), järgi on ka väga väikesed lapsed sageli võimelised teada andma oma soove ja tundeid, Verhellen (2000) ning Mantle jt (2006) toovad välja, et ka väikestel lastel on õigus väljendada oma seisukohta. Tsiviilkohtumenetluse seadustiku (RT I 2005, 26, 197) järgi peab kohus last puudutavas asjas ära kuulama vähemalt 10-aastase lapse, kuid kohus võib ära kuulata ka noorema lapse, kui lapse soovidel, suhetel ja tahtel on asja lahendamisel tähendus või kui lapse ärakuulamine on ilmselt vajalik asja lahendamiseks. Uuritud 19 juhtumist kuulus kohus isiklikult ära vaid ühe lapse, kes oli 10-aastane, kohus ei pidanud põhjendatuks 9-aastase ega ka nooremate laste ärakuulamist, ühe juhtumi puhul väitis kohus, et kohtul ei ole võimalik 6-aastase lapse arvamust küsida. Seega selgub vastuolu seaduse ja selle tõlgendamise vahel. Liiv (2006) tõdeb, et lapse ärakuulamisel peaks pigem arvestama asjaoluga, kas laps oma arengutasemelt on võimeline oma arvamust kujundama ja seda väljendama. Liivi (2006) ülevaatest selgub, et paljudes Euroopa riikides kuulavad lapse ära sotsiaaltöötajad või muud oma ala spetsialistid, uuringust selgub, et ka Eestis kehtib pigem selline praktika.

Rutter (1979) ning Werner ja Smith (1992) peavad oluliseks lapse sotsiaalseks kaitseteguriks sooje ja toetavaid suhteid ning sotsiaalset seotust täiskasvanutega, Klefbecki ja Ogdeni (2001) järgi on perekonnas tegemist keeruliste, kahe ja kolme osapoolega suhetega. Kuivõrd lahkumine on seotud vanematevahelise suhte probleemiga, vahel ka terava konfliktiga, mõjutab see igal juhul lapse suhteid vanematega ja võib muuta lapse olukorra perekonnas keeruliseks. Uuringust selgub, et täiskasvanute tüli tõttu võib lapsel katkeda suhe oma vanemaga või vanavanematega.

Hetherington (1993) ning Hetherington ja Elmore (2003) tõdevad, et vanemate lahutusejärgne aeg toob nii vanematele kui lapsele kaasa emotsionaalseid kannatusi, Amato (2000), Hetheringtoni ja Elmore'i (2003), Wallersteini (1986, 1987, 1989) järgi võib vanemate lahus lapsele kaasa tuua ärevust, depressiooni, viha, süütunnet ja käegalöömist. Uuringust selgub, et lapsed tundsid muret lojaalsuse ja suhte säilimise pärast vanematega, samuti ebakindlust ja hirmu vanema kaotamise pärast, kirjeldati laste närvilisust, väsimist ja emotsionaalset häiritust. Hetheringtoni ja Elmore'i (2003), Hetheringtoni, Law ja O'Connori (1993), Shifflett'i ja Cummingsi (1999), Wallersteini (1989, 1991a) ja Kinnuneni (2010) järgi on vanematevahelised konfliktid riskifaktoriks, mis võivad viia arenguprobleemideni, analüüsitud dokumentidest

kirjeldati ühel korral lasteaia iseloomustuses lapse käitumisprobleeme, ebasobivate väljendite kasutamist ja arengus mahajäämust peale ebasobivate eluviisidega ema juurest naasmist.

Kinnunen (2010) toob välja, et vanemate tüli puhul peavad lapsed valima „poole“ ning tundma selle tõttu teise vanema ees süütunnet. Ka uurimuses kirjeldati last olukorras, kus ta kardab saada ühelt vanemalt riielda selle pärast, et ta soovib elada teise vanema juures, lapsel on raske midagi oma vanematele öelda, kuna ta armastab neid mõlemaid ning ei taha kumbagi pahandada ega solvata. Lapsed on segaduses ja peavad kohanduma vanemate tunnete ja soovidega.

Saara Kinnuneni (2010) järgi sõltuvad vanemate lahkumineku negatiivsed mõjud peamiselt lahkumineku viisist, oluline on edaspidine vanemlik koostöö, sama toovad välja ka Hetherington ja Elmore (2003), Lowery (1985), Sorenson ja Goldman (1990), Wallerstein (1991b) ja Warshak (1992). Uuringus korduvalt välja toodud perenõustamise vajalikkust peeti oluliseks just vanemliku koostöö tekkimise ja soodustamise eesmärgil. Vanemlik koostöö ja usaldus on oluline ka lapse suhte säilitamiseks lahuselava vanemaga. Lapsele olulised tähendusrikkad suhted vanematega toovad välja Hetherington ja Stanley-Hagan (2000), Kelly ja Lamb (2003) ja Wallerstein (2001a), Sinisaar ja Tammpuu (2009). Ka uuringust selgus, et lapsed soovisid enamasti lahuselava vanemaga suhelda ja pidasid häid suhteid oluliseks. Kinnunen (2010) toob välja lapse seisukohalt olulise lapse ja isa hea suhte, kusjuures emal on oluline osa isa rolli toetajana. Ka uuringus toodi välja, et eriti katkenud suhte või lapse ja vanema võõrandumise puhul on vajalik ema toetus lapsele, seda rõhutati ka nende juhtumite puhul, kus vanema takistas teadlikult lapse ja lahuselava vanema suhtlemist. Siinkohal on kohane Sinisaare ja Tammpuu (2009), väide, mille järgi sõltub lahkumineku järgne vanematevaheliste suhete kvaliteet inimeste lähi- ja paarisuhete oskustest ja vanemaharidusest.

Sinisaar ja Tammpuu (2009) toovad välja perevägivald või vanema alkoholiprobleemi põhjusel vanemate lahkumineku vältimatuna lapse heaolu tagamiseks. Hansson (2004) tõdeb, et peale vanemate lahkuminekut on lapse suhtlemine lahus elava vanemaga sageli raskendatud vanematevaheliste pingeliste suhete tõttu. Uuringust selgus, et sageli on suhted lausa nii halvad, et vanemad ei tohiks lapse juuresolekul kohtuda, ka lapse suhtlemine vanemaga oli mitme juhtumi puhul takistatud. Ühe põhjusena toodi lapsega koos elavate vanemate poolt välja kooselu

aegne vägivald. Wasoffi (2007), O'Connor'i (2002), Buchanan'i ja Hunt'i (2003) järgi on lastele kahjulik pingeline ja lahendamata konflikt ning suhtlus lahuselava vanemaga ei pruugi olla lapse parimais huvides. Ka vaadeldud juhtumitest võib mitut pidada konfliktseks. Wasoffi (2007) hinnangul peaks igas kohtujuhtumis sisuliselt otsustama konkreetse lapse parima huvi üle. Mitme analüüsitud juhtumi puhul korraldati lapse heaolu tagamiseks suhtlus lahuselava vanemaga sotsiaaltöötaja juuresolekul. Spetsialistide poolt peeti vaatamata vanemate konfliktile suhtlust siiski laste huvidele vastavaks ning suhtluskord määrati, samas leiti, et last sunniviisiliselt kohtumisteks kohustada ei saa. Siinkohal peavad kohus ning ka spetsialistid üldiselt prioriteetseks lapse seaduslikku õigust vanemaga suhelda ning vanema kohustust ja õigust suhelda lapsega isiklikult (lastekaitse seadus, perekonnaseadus). Liiv (2006) toob välja, et praktikas on juhtumeid, kus kohus kaldub otsuses ka lapse tahtest kõrvale, kuna lapse huvides on regulaarne kontakt oma vanematega.

Emad tõid analüüsitud dokumentides välja oma eelisõigust lapsele, mida mainitakse ka Laste ja perede arengukavas (Sotsiaalministeerium 2011) ja Kasearu (2009) poolt. Ameerika pereterapeutid Judith Wellwnsteini ja Sandra Blankeslee tõid välja vanavanemad lastele toetava ressursina lahutusest ülesaamisel, käesolevast uuringust selgub, et vanavanemad võivad olla abiks ja toeks või pretendeerida vanemlike õiguste kasutamisele lapse suhtes.

Laste vaheldumisi elamise kohta mõlema vanema juures puuduvad Eestis Sinisaare ja Tammpuu (2009) järgi andmed, käesolevast uuringust selgub, et mitu last elasid vaheldumisi nii isa kui ema juures 1/1 või 2/2 nädalat ning vanemad tegid ka menetluse käigus kohtule vastava ettepaneku lapse elukoha osas. Kinnunen (2010) tõdeb, et laste kordamööda elamine vanemate juures eeldab vanematelt head koostöövõimet ning see on halb lahendus, kui ajendiks on vanema tahe (õigused), ka intervjueeritud perenõustaja tõdeb sellise korralduse võimalikkust vaid siis, kui laps on eelkooliealine, vanemad võrdväärselt tublid ning saavutavad kokkuleppe. Kohtuvaidluse kontekstis ei saa rääkida vanemate heast koostööst, kohtumenetluses osalenud spetsialistid taolist korraldust ka ei aktsepteerinud.

Alston (1994), Burman (1996), Sclater ja Piper (2001) ning Mardisalu (2007) toovad välja, et lapse parima huvi kontseptsiooni mõistetakse ebaadekvaatsel või ebaselgelt defineeritud viisil,

Rootsi analüüsis (Child Impact Assessments (2001) on välja toodud, et kuna mõiste „lapse parim huvi“ on täpselt defineerimata, tuleneb sellest risk, et iga otsustaja kasutab isiklikku tõlgendust, samas peaks paindlik tõlgendus tagama võimaluse iga lapse isiksusega ja tema arvamusega arvestamiseks. Analüüsi põhjal võib väita, et isiklik tõlgendus on pigem süsteemitust ja ebahühtlast kvaliteeti kaasa toov tegur, mis paneb suure vastutuse hindajale.

Ottosen väidab, et peamised otsustajad on spetsialistid-ekspertid, kes hindavad, mis on lapsele parim, Hammarberg ja Holmberg (2005) toovad välja ekspertide professionaalse huvi tõttu piiratud arusaama laste tegelikust elust ja vajadustest ning ebavõrdse suhte kliendiga, mille puhul suheldakse vanematega vähe, rääkimata lastest. Antud uurimus seda väidet ei kinnita. Hooldusõiguse vaidluse puhul peavad eksperdid vanemate konfliktse suhte ja vastuoluliste väidete taustal lapse parima huvi kohta hindama neutraalselt lapse parima huvi, antud uurimusest selgub, et spetsialistid kaasasid nii vanemaid kui last.

Milneri ja O'Byrne'i (2009) väide, et negatiivset informatsiooni peetakse kaalukamaks ning hindamise subjektid võivad esile tuua silmatorkavat fakti, leidis ka antud uurimuses kinnitust – toodi välja, et laps võib ilma ema abi ja järelevalveta surra, väideti, et laps ei saa teise vanemaga suhelda „psühholoogilise trauma“ tõttu ja et laps on lubanud teha enesetapu. Spetsialistide poolt ei leidnud nimetatud faktid kinnitust. Uuringu põhjal saab nõustuda ka Holmbergi ja Himes'iga (2005), kes rõhutavad, et ka lapse vanematel pole lapse üle „omanikuõigusi“, tuues näiteks hooldusõiguse määramise juhtumid, mille puhul vanemad sageli ei arvesta lapse õigustega. Vanemad esitavad sageli lapse huvide sildi all oma õigusi, mida käsitlevad prioriteetseina – näide uuringus selle kohta oli olukord, kus lapse isa pildus kive vastu lapse kodu aknaid ja nõudis lapsega kohtumist, kuna tal on see õigus. Sama puudutab sageli ka lapse vahelduva elukoha nõuet, kuna „vanematel on võrdsed õigused“.

Lastekaitse käsiraamatu (Korp ja Rääk 2004) järgi peaks vanematevaheliste vaidluste lahendamisel osapooli lepitama kasutades selleks vajadusel psühholoogi või pereterapeudi abi, ka Karmen Lai (2009) toob uuringu põhjal välja lastekaitsetöötajate poolt väljendatud vajaduse pereteraapia teenuse kättesaadavuse järele. Ka antud uuringust selgus, et perenõustamist soovitati vanematele väga sageli, nii kohtu kui spetsialistide poolt, et lahendada vanemate erimeelsused

sisuliselt ning tagada seeläbi lapse parim huvi. Wasoff (2007) kirjeldab Rootsis hooldusõiguse küsimusi reguleeriva meetmena vanemliku koostöö mudelit, mida toetavad kohalikud sotsiaalteenused ning millele vajadusel järgneb kohtu sekkumine, ka Buchanan ja Hunt (2003) tõdevad igakülge ennetava strateegia vajalikkust. Tõden taoliste ennetavate ja vanemate endi teadlikkust ja koostööd suurendavate meetmete vajalikkust ka antud uurimuse kontekstis.

7. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Üldiselt on teada heade peresuhete olulisus laste heaolule, üha enam räägitakse laste õigustest ja nende subjektina kaasamise vajadusest. Kuivõrd vanemate lahkuminek on üheks oluliseks lapse heaolu mõjutavaks riskiteguriks, eriti kui sellega kaasneb lapse hooldusõiguse vaidlus, on väga oluline igal tasandil leevendada sellise olukorra negatiivseid mõjusid lapse heaolule. Kohtuvaidluse käigus tuleb spetsialistidel välja selgitada ja tagada lapse parim huvi. Vanemad ei suuda sageli hooldusõiguse vaidlustes jääda objektiivseteks, vanemate vastandlike huvide korral on kohtuvaidlused komplitseeritud, vaidlevatel pooltel on raske nõustuda lapse huve kaitsma seatud isikute seisukohtadega ning järgida lapse parimat huvi.

Lapse parima huvi mõiste on üldine, täpsemalt lahti seletamata ning selle tõlgendamiseks on erinevaid võimalusi. Lastekaitsetöötajatel puudub spetsiifiline väljaõpe selliste vaidluste lahendamiseks, puuduvad antud töövaldkonda reguleerivad eestikeelsed kohandatud materjalid ja juhendid.

Sellest tulenevalt on käesoleva uurimuse aineks lapse parim huvi tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes ning uurimuse eesmärgiks ülevaate saamine lapse parima huvi mõiste olemusest – selle tõlgendamisest ja väljaselgitamise protsessist. Eesmärgist tulenevateks ülesanneteks oli ülevaate saamine lapse parima huvi kirjeldamisest, lapse rollist ja olukorrast menetluses ning probleemidest lapse parima huvi väljaselgitamisel ja tagamisel.

Uurimuse ainekogu kogusin Harju Maakohtu Kentmanni kohtumaja 2010. aasta 19 toimikut analüüsides, samuti intervjuerides teemaintervjuudega 3 menetlustes arvamust esitanud spetsialisti. Lähtudes uurimistöö eesmärgist ja ülesannetest tulenevatest teemadest ning kasutasin andmeanalüüsi meetodina tematiseerimist.

Nagu võis eeldada, on juhtumeid väga raske üldistada – lahkumineku põhjused ja vanematevahelised suhted, vanemate kohtusse pöördumised ajendid ja laste olukorrad olid erinevad. Iga pere lugu on ainulaadne. Selle tõttu oli juhtumitest parema ülevaate saamiseks põhjendatud kvalitatiivse uurimismeetodi kasutamine.

Teooria ja teiste riikide uuringute taustal on võimalik käesolevast uuringust välja tuua, et lapse parima huvi mõiste on mitmeti tõlgendatav ning selle väljaselgitamise protsess vanematevahelises hooldusõiguse kohtuvaidluses keeruline. Antud töö kokkuvõttena tõden, et lapse parimat huvi saab vaadelda lapse heaolu ja õiguste kogumina. Uuringust selgus, et parima huvi mõiste on ebaselge, seda kasutatakse sageli, kuid mõiste sisu ei osata alati terviklikult lahti mõtestada, seda nii vanemate kui ka spetsialistide poolt. Parima huvi kirjeldamine on killustatud, puudub üldine raamistik, mille tõttu ei ole tagatud kohtule koostatavate arvamuste ühtlane kvaliteet, raamistiku puudumine eeldab parima huvi hindajailt kõrget professionaalsust.

Uuringust selgus, et paljud lapsed elasid enne vanema kohtusse pöördumist vaheldumisi mõlema vanema juures, mis samuti võib olla riskitegur lapse heaolule. Analüüsitud menetluste käigus kohus alla 10-aastasi lapsi ära ei kuulanud, kuigi see on seadusega lubatud. Ka hooldusõiguse vaidluse menetluse kestel võib lapse heaolu kahjustamine jätkuda näiteks seoses korduva ärakuulamisega või suhtluse korraldamisel vanemaga, kellel puuduvad vanemlikud oskused või siiras huvi lapsega tegemiseks. Paljud vaidlused ei leia lahendust ka kohtumenetluse käigus, vanemad pöörduvad kohtusse korduvalt ning vaidlused kestavad aastaid, mille käigus ei tagata lapse heaolu ja õigusi (parimat huvi), kuna sisulist probleemide lahendamist ei toimu. Ka nimetatud olukorra vältimine eeldab põhjalikku hindamist ja selle põhjal otsustamist ning siis ka otsuse täitmise tagamist.

Uuringust selgus ka, et menetlusega seotud spetsialistide rollid ja ootused neile on ebaselged – nii lapse esindaja kui perenõustaja roll kohtumenetluses on lahti selgitamata, selle tõttu võib teenuse kvaliteet olla ebahühtlane, teisalt võivad klientide või teiste menetluse osapoolte ootused spetsialistide olla mitteõiguspärased. Selgus veel, et perenõustamise teenust peetakse väga vajalikuks, kuid teenuse korraldus on ebaselge – reeglina eeldab kohus lastekaitsetöötajalt teenuse osutamise tagamist. Võib arvata, et üle-Eestiliselt on selles osas erinevad võimalused.

Käesolevast uurimusest lähtuvalt on minu ettepanekud järgnevad:

- Sotsiaalministeeriumi Laste ja perede osakonnale (koostöös Õiguskantsleri Kantselei laste õiguste osakonnaga) - vajalik on välja töötada raamistikud/ juhendid, mis selgitaksid lapse parima huviga seotud mõisteid ning oleksid aluseks lapse parima huvi hindamisel hooldusõiguse vaidlustes. Sellesse protsessi on kindlasti oluline kaasata ülikoolid ja eksperdid (praktikud);

- Justiitsministeeriumile (koostöös Sotsiaalministeeriumi Laste ja perede osakonnaga) – vajalik on täpsustada lapse esindaja funktsiooni (tegevusi) hooldusõiguse kohtumenetlustes ning tagada last esindavate advokaatide vastav väljaõpe lapse parimate huvide mõistmiseks ja väljaselgitamiseks; võimalik et oleks vaja muuta lapsele esindaja määramise korda, et lapsi tohiks esindada ainult selleks sobivad vastava väljaõppega advokaadid;
- Sotsiaalministeeriumi Laste ja perede osakonnale (koostöös Justiitsministeeriumiga) – tegeleda vanemate teadlikkuse tõstmisega lahkuminekuga ja hooldusõiguse vaidlustega seotud mõjudest lapse heaolule (vastavad trükised, infomaterjalid, internetileheküljed ja –foorumid vms) ning edendada ennetavaid ja vanemaid koostööle suunavaid teenuseid (vanemakoolitus, paarisuhtekoolitus, lahkuminekukoolitus lepitus, vahendamine, jms).

Kindlasti on põhjendatud lapse parima huvi teema edasine uurimine ja analüüsimine erinevatest vaatekohtadest lähtuvalt.

KASUTATUD KIRJANDUS

Aasvee, K., Streimann, K., Karelson, K., Oja, L., Trummal, A. (2009). *Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine. 2005/2006. õppeaasta uuringu raport.* Tervise Arengu Instituut. URL <http://rahvatervis.ut.ee/handle/1/1520> (4.12.2011).

Allardt, E. (1981). Experiences from the Comparative Scandinavian Welfare Study, with a Bibliography of the Project. *European Journal of Political Research*, 9, 101-111.

Association of Family and Conciliation Courts (2006). *Model Standards of Practice for Child Custody Evaluation.* URL <http://www.afccnet.org/pdfs/Model%20Stds%20Child%20Custody%20Eval%20Sept%202006.pdf> (22.10.2011).

Bradshaw, J. (2009). Social inclusion and child poverty, in P. Perrig-Chiello (ed.) *Changing Childhood in a Changing Europe: Interdisciplinary workshop report.* European Science Foundation, Strasbourg, 29-35.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bowden, V. R., Smith Greenberg, C. (2009). *Children and Their Families: The Continuum of Care.* Lippincott Williams & Wilkins.

Child Impact Assessments (2001). *Swedish Experience of Child Impact Analyses as a tool for implementing the UN Convention on the Rights of the Child.* Ministry of Health and Social Affairs, Ministry for Foreign Affairs. Sweden. URL http://www.humanrights.gov.se/dynamaster/file_archive/020523/d18c33283b29d7cbb15d9bb65d1db726/barn%20Child%20Impact%20Assessments.pdf (20.11.2011).

Department of Health (2000). *Framework for the Assessment of Children in Need and their Families.* National Assembly for Wales Home Office. London. URL http://www.dh.gov.uk/prod_consum_dh/groups/dh_digitalassets/@dh/@en/documents/digitalasset/dh_4014430.pdf (17.09.2011).

Doros, K. (2011). *Assessment of Child Well-being: Child Protection Practice in Estonia.* Tallinna Ülikool. URL <http://www.tlu.ee/files/news/4329/Toros87bd64dd849230f802ca6646b5487982.pdf> (27.12.2011)

- Edovald, T. (2005).** *Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja programmidest maailmas.* URL <http://www.kuriteoennetus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=20397/risikifaktorid+ja+sekkumised.pdf> (4.12.2011).
- Eesti Vabariigi lastekaitse seadus (1992).** Riigi Teataja 1992, 28, 370. URL <https://www.riigiteataja.ee/akt/13335946> (18.11.2011).
- Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2000).** URL <http://eur-lex.europa.eu/et/treaties/dat/32007X1214/htm/C2007303ET.01000101.htm> (16.11.2011).
- Guidelines for Child Custody Evaluations in Family Law Proceedings (2010).** American Psychological Association. *American Psychologist*, 65 (9), 863-867.
- Hammarberg, T., Holmberg, B. (2005).** Lapse huvide esikohale seadmine – põhimõte ja protsess. Kogumikus P. Pedak (toim.), *Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas* (30-39). Tallinn: OÜ Print Best.
- Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005).** *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.
- Holland, S. (2004).** *Child and family assessment in social work practice*. London: SAGE Publications.
- Holmberg, B., Himes, J. (2005).** Vanemlik vastutus versus riigi kohustused. Kogumikus P. Pedak (toim.), *Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas* (71-84). Tallinn: OÜ Print Best.
- Hämäläinen, J. (2000).** *Sissejuhatus sotsiaalpedagoogikasse*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Ilves, K. (2007).** *Laste probleemid spetsialistide ja laste endi perspektiivis*. Tartu Ülikool. URL <http://www.sotsioloogia.ee/esso4/20502.pdf> (4.10.2011).
- Järviste, L. (2010).** *Sooline võrdõiguslikkus ja ebavõrdsus: hoiakud ja olukord Eestis 2009. aastal.* Sotsiaalministeeriumi toimetised, 3. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/V2ljaanded/Toimetised/2010/toimetised_2010_3.pdf (4.12.2011).
- Kasearu, K. (2009).** *Muutuvad pereväärtused muutuvast Eestis*. Tallinn: Rahvastikuministri Büroo. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/Muutuvad_perevaartused_muutuvast_Eestis.pdf (4.12.2011).
- Klefbeck, J., Ogden, T. (2001).** *Laps ja võrgustikutöö*. Tallinn: Greif.

- Korp, E., Rääk, R. (2004).** *Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses. Käsiraamat.* Sotsiaalministeerium ja Tervise Arengu Instituut. Tallinn. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/Lastekaitse_toeetaja_20kasiraamat.pdf (22.10.2011)
- Laherand, M.-L. (2008).** *Kvalitatiivne uurimisviis.* Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Lai, K. (2009).** *The Contextual Demands of Children and Families in Contemporary Estonia: Toward Policy Reformation.* Iisley, Paul; Karing, Jarmo; Kerulis, Michele (Toim.). Research, Planning and Policy: Emerging Trends in Baltic and Nordic Lifelong Learning (41-52). Tampere: Juvenes Print.
- Liiv E. (2006).** Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses. *Juridica*, 4, 257-261.
- Maslow, A. H. (1970).** *Motivation and Personality.* N.Y: Harper & Row.
- Milner, J., O'Byrne, P. (2009).** *Assessment in Social Work.* New York: Palgrave Macmillan.
- Narusson, D. (2006).** *Kliendi vajaduste ja ressursside hindamine. Juhtumikorralduse käsiraamat.* EV Sotsiaalministeerium ja TÜ Pärnu Kolledž. Tallinn. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/Sotsiaalhoolekanne/Juhtumikorralduse_k%C3%A4siraamat.pdf (18.11.2011).
- Payne, M. (1995).** *Tänapäeva sotsiaaltöö teooria: kriitiline sissejuhatus.* Tallinn: Spin Press.
- Perekonnaseadus (2009).** Riigi Teataja I 2009, 60, 395. URL <https://www.riigiteataja.ee/akt/121122010014> (18.11.2011).
- Selg, M., Strömpl, J. (2002).** *Pereliikmete väärtushoiakud ja demograafilised käitumiseelistused ning perekonna diskursus Eesti sotsiaaltöö praktikas.* Perekonna diskursus Eesti sotsiaaltöö praktikas B-osa lõpparuanne. URL <http://portaal.ell.ee/1235> (22.10.2011).
- Sinisaar, H., Tammpuu, P. (2009).** *Ühe vanemaga pered: probleemid, vajadused ja poliitikameetmed.* Sotsiaalministeeriumi toimetised, 4. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/yehevanemagapered_trykki.pdf (4.12.2011).
- Small, V. (2005).** *Children's Best Interests After Divorce: A Guide for Mobility Assessment.* URL <http://library.athabasca.ca/drr/download.php?filename=caap/vikkismallProject.pdf> (15.10.2011).

- Sommer, D., Pramling Samuelsson, I., Hundeide, K. (2009).** Child perspectives and children's perspectives in theory and practice. *International Perspectives on Early Childhood Education and Development*. Vol 2. Dordrecht: Springer.
- Sotsiaalhoolekande seadus (1995).** Riigi Teataja I 1995, 21, 323. URL <https://www.riigiteataja.ee/akt/103032011016> (18.11.2011).
- Sotsiaalministeerium (2011).** *Laste ja perede arengukava 2012 – 2020*. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/Laste_ja_pere_arendukava_2012-2020.pdf (21.10.2011).
- Sotsiaalministeerium (2011).** URL <http://sveeb.sm.ee/sveeb/> (3.12.2011).
- Sotsiaalministeerium (2009).** *Lapse ja perekonna hindamise juhend*. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/kasulik/Lapse_ja_perekonna_hindamine_2009.pdf (3.10.2011).
- Stahl, P. M. (2008).** *Lastekasvatus pärast lahutust: vanemate konfliktid ja laste vajadused*. Tartu: Väike Vanker.
- Stahl, P. M. (1999).** Anatomy of a Child Custody Evaluation. *Family Advocate, A Practical Journal*. Vol. 22, 1, 1999.
- Statistikaamet (2011).** URL <http://www.stat.ee/ee> (3.12.2011)
- Strömpl, J. (2004).** Haridus ja demokraatlikud väärtused. *Õpetajate Leht*, 19.11.2004. URL <http://www.opleht.ee/Arhiiv/2004/19.11.04/peamearu/2.shtml> ().
- Tikerpuu, A., Tulva, T. (1998).** *Eesti lastekaitsetööst sotsiaaltöö kontekstis*. Tallinn: Spin Press.
- TNS Emor, Sotsiaalministeerium (2006).** *Lapsed ja Eesti ühiskond: väärtushinnangute uuringu RISC lisa Eesti maa-aruandele*. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/RISC_lisa_2006_1_.pdf (4.12.2011).
- TNS Emor, Sotsiaalministeerium (2008).** *Laste kaasatus ja vanemaharidus Eesti ühiskonnas: väärtushinnangute uuringu RISC erianalüüsi raport*. URL http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/RISC_20eriaruanne_Pere_20ja_lapsed_2008_L6plik_28.05_1_.pdf (4.12.2011).
- Tsiviilkohtumenetluse seadustik (2005).** Riigi Teataja I 26, 197. URL <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112011006> (18.11.2011).

- Tulva, T. (1996).** Sotsio-ökokultuuriline teooria lastekaitsetöö lähtekohana. Kogumikus K. Suislepp (koost.), *Lastekaitse muutuvast ühiskonnas (lk 5-6)*. Tallinn: Spin Press.
- Tulva, T., Viiralt, I. (2006).** Riskiühiskond ja lapse heaolu. Kogumikus T. Tulva (toim.), *Lapse heaolu Eestis: riskid ja valikud (lk)*. Tallinn: Folger Art.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2008).** *Guidelines on Determining the Best Interests of the Child*. URL http://www.essex.ac.uk/armedcon/story_id/000821.pdf (18.11.2011).
- U.S. Department of Health & Human Services (2010).** URL http://www.childwelfare.gov/systemwide/laws_policies/statutes/best_interest.cfm (5.10.2011).
- Vanhemmuuden roolikartta (1999).** URL http://www.vslk.fi/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=11 (14.11.2011).
- Verhellen, E. (2000).** *Lapse õiguste konventsioon. Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad*. Tallinn: Folger Art.
- Wasoff, F. (2007).** *Dealing with child contact issues: a literature review of mechanisms in different jurisdictions*. Centre for Research on Families and Relationships, University of Edinburgh. URL <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/201147/0053739.pdf> (16.11.2011).
- White, A. (2005).** *Assessment of parenting capacity. Literature review*. NSW Department of Community Services. URL http://www.community.nsw.gov.au/docswr/_assets/main/documents/research_parenting_capacity.pdf
- ÜRO Lapse Õiguste konventsioon (1989).** Unicef. URL <http://www.unicef.ee/sisu/unicef/unkonvnts.php> ().
- Zermatten, J. (2010).** *The Best Interests of the Child. Literal Analysis, Function and Implementation. Working Report*. URL http://www.childsrights.org/html/documents/wr/wr_best_interest_child09.pdf (3.12.2011).

Avaldamata allikad:

- Kinnunen, S. (2010).** *Paarisuhe lõpeb, aga vanemlus jätkub*. Jaotusmaterjal 17.-18.08.2010 MTÜ Ellu ja Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuameti koostöös korraldatud rahvusvahelisel seminaril "Tugiisiku võimalused toetada üksikvanemaga peret".

Mardisalu, M. (2007). Lapse käsitlemine Eestis kohtusüsteemis perekonnast eraldamise praktikas. Bakalaureusetöö. Käsikiri. Tartu: TÜ.

Reinomägi, A. (2007). Kolme- ja enamalapseliste perede heaolu taset mõjutavad tegurid lasterikaste perede uuringu näitel. Magistritöö. Käsikiri. Tartu: TÜ.

Vaidlused seoses lastega ja sotsiaaltöötajate osa nende lahendamisel (2005). Ringkonnakohtu kohtunike ettekanne 27. oktoobril 2005 Rahvusraamatukogus.